

KULTURA 51 Media 2022 Teologia

ISSN 2081-89-71

KWARTALNIK
NAUKOWY
WYDZIAŁU
TEOLOGICZNEGO
UKSW W WARSZAWIE

KULTURA Media TEOLOGIA

NUMER 51/2022

pod redakcją
ks. dr Waldemara Bartochy

TEMAT NUMERU:

LITURGIA W ŚWIECIE WIRTUALNYM

KULTURA – MEDIA – TEOLOGIA

KWARTALNIK NAUKOWY WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO UKSW W WARSZAWIE

ISSN 2081-8971

- WYDAWCA:** Wydział Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
- REDAKCJA:** ks. dr hab. Rafał Leśniczak, prof. UKSW (redaktor naczelny)
ks. dr Waldemar Bartocha (zastępca redaktora naczelnego)
dr Marta Jarosz (sekretarz redakcji)
dr Dagmara Jaszewska
dr Mateusz Kot
ks. dr hab. Waldemar Linke, prof. UKSW
dr hab. Małgorzata Laskowska, prof. UKSW
dr Marek Robak
- Rada naukowa:** ks. prof. dr hab. Stanisław Dziekoński (UKSW)
ks. prof. dr hab. Witold Kawecki (UKSW)
prof. dr hab. Jan Stanisław Wojciechowski (UJ)
prof. dr hab. Rafał Habielski (UW)
ks. dr hab. Krzysztof Stępiak, prof. UKSW
ks. dr hab. Jarosław Woźniak (KUL)
ks. dr hab. Mieczysław Różański, prof. UWM Olsztyn
dr hab. Mariola Marczak, prof. UWM Olsztyn
dr hab. Anna Czajka-Cunico, prof. UKSW
dr hab. Damian Guzek, prof. UŚ
prof. dr Michał Maśłowski (Université Paris IV – Sorbonne)
Prof. Andrius Vaišnys (Uniwersytet Wileński – Litwa)
Doc. Mgr. Katarína Fichnová, PhD. – Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze
(Słowacja)
Prof. Dr. Alexander Fedorov, Ed.D., (Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny
w Rostowie, Rosja)
Prof. Imre Szíjártó, Ph.D. (Uniwersytet Károly'a Eszterházy'ego w Egerze,
Węgry)
Prof. Paul A. Soukup, S.J. (Santa Clara University, USA)
Prof. Daniel Arasa (Pontificia Università della Santa Croce, Włochy)
Prof. Norberto González Gaitano (Pontificia Università della Santa Croce, Włochy)
prof. HSE dr hab. Victor Khroul (National Research University – Higher School
of Economics, Rosja)
- Korekta:** dr Marta Jarosz oraz Zespół
- Skład:** Stanisław Tuchołka • www.panbook.pl
- Logo:** dr hab. Andrzej Adamski, prof. WSiIZ;
na okładce: <https://pixabay.com/pl/photos/%c5%9bwi%c4%99ta-liturgia-niedziela-religia-4477776/>
- Adres redakcji:** „Kultura–Media–Teologia”, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
- Kontakt:** e-mail: kmt.uksw@gmail.com; <http://www.kmt.uksw.edu.pl>

Redakcja zastrzega sobie prawo skracania i redagowania tekstów oraz zmiany tytułów.
Materiałów niezamówionych nie odsyłamy. **Wersję pierwotną (referencyjną) wydawanego
czasopisma stanowi publikacja online dostępna na stronie kmt.uksw.edu.pl**

SPIS TREŚCI

<i>Waldemar Bartocha</i>	
SŁOWO WSTĘPNE	7
<i>Waldemar Bartocha</i>	
CELEBRACJA SAKRAMENTU POKUTY I POJEDNANIA W CYBERPRZESTRZENI Z PERSPEKTYWY TEOLOGICZNO-KANONICZNEJ	10
<i>Sławomir Jeziorski</i>	
ACTIVE PARTICIPATION IN THE LITURGY IN A DIGITAL WORLD. A PROPOSAL OF CRITERIA FOR DISCERNMENT	30
<i>Piotr Kulbacki</i>	
„ŁĄCZNOŚĆ DUCHOWA” W PRZESTRZENI CYFROWEJ A CELEBRACJA LITURGII	43
<i>Karol Litawa</i>	
IL SIGNIFICATO SOCIO-CULTURALE DEI VIAGGI APOSTOLICI DI GIOVANNI PAOLO II IN POLONIA NEGLI ANNI '80. ANALISI DEI DISCORSI PIÙ SIGNIFICATIVI	58
<i>Łukasz Paluch</i>	
JEDNOŚĆ CZASU BEZ JEDNOŚCI MIEJSCA. DUCHOWA ŁĄCZNOŚĆ JAKO KATEGORIA TEOLOGICZNO-MEDIOZNAWCZA	75

Słowo wstępne

Pandemia COVID-19 niczym nieoczekiwania i gwałtowna burza zaskoczyła nas jak uczniów w Ewangelii, odsłaniając naszą słabość oraz obnażając fałszywe i zbędne pewniki z którymi projektowaliśmy naszą przyszłość¹. Właściwie odczytana przez Kościół w kluczu soborowej teologii znaków czasu stała się szczególną okazją do tego, by obudzić i ożywić wiarę paschalną, która w szczególnie sposób urzeczywistnia się w liturgii Kościoła będącej nieustannym przepływem błogosławieństw między niebem a ziemią. W warunkach ograniczających realny udział we Mszy św. ważną rolę w duszpasterstwie odegrały różnorodne media, zróżnicowane w sposobach przekazu i łatwo dostępne, umożliwiając wiernym trwanie w „duchowej łączności” ze sprawowaną w kościele parafialnym liturgią za pośrednictwem transmisji telewizyjnych czy internetowych. W trakcie epidemicznego lockdownu, który zdynamizował dyskusję wokół zastosowania nowych technologii w celu umożliwienia wiernym zobaczenia i usłyszenia obrzędu², zrodziła się idea opracowania tematu relacji liturgii ze światem wirtualnym.

Cztery artykuły zawarte w niniejszym numerze kwartalnika „Kultura-Media-Teologia” odnoszą się bezpośrednio do powyższego tematu. Natomiast jeden z artykułów, w języku włoskim, autorstwa ks. Karola Litawy, wykładowcy liturgiki na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz w Wyższym Seminarium Duchownym w Łodzi dotyczy

---

¹ Papież Franciszek, *Ludzkość na wzburzonym morzu* (modlitwa na placu św. Piotra o ustanie pandemii), w: *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*, red. J. Bartoszek, R. Chromy, K. Piechaczek), b.m.w., s. 15–18.

² Por. P.P. Achondo, C. Eichin, *La liturgia ante el riesgo de la virtualidad. Efectos y cuestionamientos eclesiológicos en tiempo de pandemia*, „Teología y Vida” 61 (2020), nr 3, s. 382.

znaczenia liturgii papieskiej podczas pielgrzymek św. Jana Pawła II do Ojczyzny w latach 80. XX wieku oraz jej społeczno-patriotycznego wymiaru. Autor opracowania podkreśla, iż uczestnicy papieskich pielgrzymek bezpośrednio bądź też pośrednio poprzez transmisje telewizyjne mogli odkryć i w pewien sposób „dotknąć” głębokiej duchowości Papieża-Polaka, która przejawiała się zarówno w *ars celebrandi*, jak i w papieskim nauczaniu.

We wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach, które ukazały się 21 marca 2020 roku znalazła się informacja, iż w czasie pandemii nie jest możliwa spowiedź przez środki komunikacji elektronicznej, ponieważ Stolica Apostolska nigdy nie zezwoliła na spowiedź przez telefon, a wszystkie dotychczasowe wypowiedzi wyraźnie zakazują spowiedzi „na odległość”³. Kwestia sprawowania sakramentów „na odległość” stała się pewnego rodzaju „problemem krucjalnym” doby pandemii, który na nowo rozbudził dyskusję – zwłaszcza w popularnych czasopismach internetowych i wywiadach – odnośnie wykorzystania rozwoju technologii w celu wyznania ciężkich grzechów i otrzymania rozgrzeszenia. Zagadnienie to zostało podjęte w pierwszym z artykułów z puli bezpośrednio związanej z tematem bieżącego numeru. Ks. Waldemar Bartocha, wykładowca liturgiki na Wydziale Teologicznym UKSW dokonał analizy dokumentów Magisterium Kościoła, a także literatury teologicznej i kanonicznej dotyczącej powyższej kwestii, aby zaprezentować Czytelnikowi argumenty zarówno na korzyść, jak i przeciwko propozycji ewentualnego użycia w przyszłości przez Kościół najnowszych środków audiowizualnych przy spowiedzi.

W kolejnym artykule, tym razem w języku angielskim, ks. Sławomir Jezioriski, wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Rzeszowskiej oraz na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie postanowił przyjrzeć się w kluczu biblijno-patrystycznym możliwości aktywnego uczestnictwa w liturgii w świecie cyfrowym. W swoich rozważaniach autor odwołuje się do teologii Wcielenia i inkarnacyjnego wymiaru liturgii. W tym kontekście stawia pytanie, czy uznanie liturgii *online* nie jest krokiem w stronę wirtualizacji zbawienia

---

³ Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach (21.03.2020), w: *Duszpasterstwo w czasie pandemii...*, dz. cyt., s. 34–35.

oraz nie stanowi nowej formy doketyzmu, który w starożytności był doktryną kontestującą wcielenie Syna Bożego.

W czasie pandemii pojawiła się kwestia stosowania właściwej terminologii, jeśli chodzi o transmisje Mszy św. czy innych ważnych celebracji roku liturgicznego, która pozwoliłaby w sposób precyzyjny określić istotę i znaczenie takiej formy włączenia się w liturgię Kościoła. Ks. Piotr Kulbacki, prof. KUL-u i kurator Instytutu Pastoralno-Liturgicznego w Lublinie podjął się zatem w swoim artykule opisanie rzeczywistości kryjącej się pod pojęciem „łączności duchowej”. Termin ten powinno się jego zdaniem stosować w odniesieniu do transmisji, która nie jest tym samym, co fizyczne uczestnictwo w liturgii sprawowanej w parafii.

Analogiczną tematykę podejmuje w swoim artykule ks. Łukasz Paluch, doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego i w Instytucie Nauk Teologicznych tegoż uniwersytetu. W swoim opracowaniu autor pochyła się na „łącznością duchową” jako kategorią teologiczno-medioznawczą i w konkluzji swoich badań proponuje pojęcie jedności czasu bez jedności miejsca. W tym celu autor odnosi się zarówno do wiedzy z zakresu teologii jak i nauk o mediach.

Przedstawione w niniejszym zeszycie artykuły dotyczące procesu mediatyzacji liturgii w dobie pandemii nie wyczerpują w pełni przewodniego tematu, ale są zaproszeniem do interdyscyplinarnej dyskusji i mogą stanowić punkt wyjścia i źródło inspiracji do dalszych poszukiwań w tej materii.

Waldemar Bartocha
ORCID: 0000-0001-5896-1400

Waldemar Bartocha

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Celebracja sakramentu pokuty i pojednania w cyberprzestrzeni z perspektywy teologiczno-kanonicznej

Celebration of the sacrament of penance and reconciliation in cyberspace from a theological and canonical perspective

ABSTRAKT

W czasie pandemii w Kościele katolickim powróciło pytanie o dopuszczenie możliwości spowiedzi przy użyciu najnowocześniejszych środków audiowizualnych. Stolica Apostolska podejmując kwestię sprawowania sakramentu pokuty i pojednania, nie wypowiedziała się bezpośrednio i jednoznacznie na ten temat. Potwierdzono jedynie, iż zwyczajnym sposobem pojednania pozostaje spowiedź indywidualna, a w przypadku niemożliwości jej odbycia penitent może wzbudzić w sobie akt żalu doskonałego. Celem niniejszego artykułu jest ocena hipotetycznej możliwości i celowości spowiadania za pośrednictwem Internetu i telefonii komórkowej. Autor odwołując się do dokumentów Magisterium Kościoła oraz do wypowiedzi teologów i kanonistów przytacza argumenty zarówno za taką formą spowiedzi, jak i przeciw niej oraz wskazuje na ewentualne korzyści duszpasterskie oraz zagrożenia związane z wykorzystaniem nowych technologii w celebracji sakramentu pokuty i pojednania.

SŁOWA KLUCZOWE:

spowiedź, telefon, Internet, video, Covid-19, pandemia, sakramenty

ABSTRACT

At a time of the pandemic, the question of allowing the possibility of confession using the most modern audiovisual means has resurfaced in the Catholic Church. The Holy See, addressing the question of the celebration of the sacrament of penance and reconciliation, has not made a direct and unequivocal statement on the subject. It has only affirmed that an individual confession remains the ordinary means of reconciliation, and that in the event of the inability to do so, the penitent may make an act of perfect contrition. The purpose of this article, therefore, is to assess the hypothetical possibility and desirability of confession via the Internet and mobile phone technology. The author, referring to the documents of the Church's Magisterium and the statements of theologians and canonists, cites arguments both for and against this form of confession and points out the possible pastoral benefits and risks associated with the use of new technologies in the celebration of the sacrament of penance and reconciliation.

KEYWORDS:

confession, telephone, Internet, video, Covid-19, pandemic, sacraments

WSTĘP

Pandemia spowodowana globalnym rozprzestrzenianiem się koronawirusa SARS-CoV-2 wywołującego chorobę COVID-19 na nowo ożywiła dyskusję dotyczącą możliwości wykorzystania telefonu komórkowego bądź platform wideokonferencyjnych, takich jak Zoom, Facetime czy Skype do wysłuchania spowiedzi. Dodatkowa trudność dla teologów i duszpasterzy, jaka pojawiła się w tym przypadku na horyzoncie, związana była z faktem, iż nie istnieją dokumenty Magisterium Kościoła szczegółowo regulujące te kwestie, a także niewiele opublikowano na ten temat w recenzowanych czasopismach teologicznych. Kilku biskupów ze Stanów Zjednoczonych i Peru w komunikatach wydanych w związku z pandemią koronawirusa początkowo zezwoliło księżom na użycie telefonu w celu wysłuchania spowiedzi, później jednak po ukazaniu się 20 marca 2020 roku dwóch dekretów watykańskiej Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do sakramentu pojednania i przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w sytuacji pandemii, zrewidowało swoje poprzednie stanowisko¹. Obydwa dokumenty nic nie wspominają o udzieleniu zgody na wykorzystanie nowych technologii w celebracji pokuty i pojednania. W Nocie Penitencjarii Apostolskiej podkreśla się, iż „także w czasach Covid-19 Sakrament Pojednania jest udzielany zgodnie z powszechnym prawem kanonicznym i z przepisami *Ordo Paenitentiae*”, a spowiedź indywidualną uważa się za zwyczajny sposób sprawowania tego sakramentu. Dokument ten przypomina również o żalu doskonałym, który mogą wzbudzić w sobie wierni znajdujący się „w bolesnej niemożności uzyskania rozgrzeszenia sakramentalnego”. Jeśli źródłem takiego żalu jest miłość do Boga oraz zostaje on wyrażony w szczerej prośbie o przebaczenie i towarzyszy mu *votum confessionis*, czyli stanowcze postanowienie, aby jak najszybciej przystąpić do spowiedzi sakramentalnej, to przynosi on ze sobą także odpuszczenie grzechów, nawet śmiertelnych². Arcybiskup Leonard P. Blair jako przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego Konferencji Biskupów Katolickich Stanów Zjednoczonych w nocy rozesłanej 27 marca 2020 roku

---

¹ Por. H. Sławiński, *Fantazja duszpasterska i epidemia SARS-CoV-2 jako szansa doprecyzowania prawd teologicznych*, w: *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*, red. J. Bartoszek, R. Chromy, K. Piechaczek, b.m.w., s. 115–116.

² Por. *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii* (20.03.2020), „Anamnesis” 102(2020), n. 3(25), s. 32.

do biskupów Stanów Zjednoczonych podkreśla, iż został poinformowany przez arcybiskupa Arthura Roche, ówczesnego sekretarza Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów o tym, że nie można używać telefonów komórkowych do wysłuchania spowiedzi, gdyż grozi to naruszeniem tajemnicy spowiedzi³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie argumentów przemawiających zarówno za zastosowaniem nowych technologii przy celebracji sakramentu pokuty i pojednania, jak i przeciw niemu - poprzez analizę aspektów kanonicznych, liturgicznych i teologicznych. W pierwszej części zostaną wyodrębnione i opisane elementy warunkujące ważność sprawowania sakramentu pokuty i pojednania, z położeniem nacisku na kwestię obecności szafarza i penitenta przy celebracji tego sakramentu. Następnie zostanie wzięte pod uwagę pojęcie obecności moralnej i natury działania penitenta i szafarza w kontekście ewentualnego wykorzystania najnowszych środków audiowizualnych w celu umożliwienia w nadzwyczajnych przypadkach dostępu do spowiedzi poszczególnym osobom, które nie mają możliwości indywidualnego wyznania grzechów przy konfesjonale. W końcowej części artykułu zostaną wyciągnięte wnioski z przeprowadzonych analiz oraz ukazane szanse i zagrożenie związane z taką formą spowiedzi.

WARUNKI WYMAGANE DO WAŻNOŚCI SAKRAMENTU POKUTY I POJEDNANIA ORAZ REGULACJE PRAWNO-LITURGICZNE DOTYCZĄCE MIEJSCA SPOWIEDZI

Sakrament pokuty jest działaniem boskim i w pełni ludzkim, wspólnotowym i personalistycznym, wewnętrznym i zewnętrznym, angażującym całą społeczność Kościoła oraz osobiście każdego grzesznika. Odnowiona liturgia sakramentu pokuty i pojednania kładzie nacisk na jego organiczną więź z całym Bożym planem zbawienia, z misją Kościoła w świecie i jego liturgią⁴. Posoborowe *Ordo*

³ W nocie wzmiankuje się także o tym, że zakaz używania telefonów komórkowych obejmuje również sytuację, w której telefon miałby być użyty w celu wzmocnienia głosu spowiednika i penitenta pozostających w zasięgu wzroku, ale zbyt daleko od siebie, by się dobrze słyszeć. Por. *Archbishop Blair advises cellphones cannot be used to administer sacraments*, <https://catholicreview.org/archbishop-advises-cellphones-cannot-be-used-to-administer-sacraments/> (dostęp: 30.04.2022).

⁴ Por. S. Czerwik, *Odnowiona liturgia sakramentu pokuty w świetle „Ordo Paenitentiae”*, „Ruch biblijny i liturgiczny” 29/2–3 (1976), s. 146–147.

Paenitentiae uwypukla eklezjalny, społeczny wymiar pojednania, co znajduje swoje odzwierciedlenie w dowartościowaniu wspólnotowego sprawowania tego sakramentu, gdzie wierni razem słuchają słowa Bożego i wspierają się wzajemnie modlitwą, a potem, gdy każdy wyzna swoje grzechy i otrzyma rozgrzeszenie, wspólnie wysławiają Boga. W tym kontekście trzeba zwrócić uwagę na sens drugiej i trzeciej formy celebracji sakramentu pokuty i pojednania, czyli na obrzęd pojednania wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem⁵ oraz na obrzęd pojednania wielu penitentów z ogólną spowiedzią i rozgrzeszeniem⁶.

Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku potwierdza fundamentalną zasadę, iż jedynym zwyczajnym sposobem pojednania z Bogiem i Kościołem jest indywidualna i integralna spowiedź oraz rozgrzeszenie. Penitent może być zwolniony od takiej spowiedzi w przypadku wystąpienia niemożliwości fizycznej lub moralnej. Wtedy pojednanie może dokonać się także innymi sposobami⁷, na co zwracano szczególną uwagę w czasie pandemii.

Tomás Rincón-Pérez komentując powyższą dyspozycję prawodawcy kodeksowego, podaje, że zasada doktrynalna i prawna zdefiniowana w kan. 960 ma potrójny wymiar, który należy koniecznie wziąć pod uwagę⁸. Po pierwsze, sakrament pokuty stanowi zwyczajny sposób otrzymania przebaczenia i odpuszczenia grzechów ciężkich popełnionych po chrzcie. Oczywiście, Zbawiciela i Jego zbawczego dzieła nie determinuje sakramentalny znak w taki sposób, aby nie mógł On działać także poza i ponad sakramentalnym porządkiem Kościoła⁹. Ta moc pozostaje jednak wyłączną prerogatywą Jezusa Chrystusa, a nie Kościoła czy jego szafarzy. Z tego powodu jedynym zwyczajnym sposobem przebaczenia i pojednania dostępnym dla chrześcijanina jest sakrament pokuty. Akt żalu doskonałego będący również sposobem uzyskania przebaczenia, pozostaje w wewnętrznej relacji przyporządkowania do sakramentu. Oznacza to, że nie byłby on prawdziwy,

---

⁵ *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wyd. 2, Katowice 2007, n. 22–30; 49–60 (dalej OP).

⁶ Por. OP, n. 31–35; 61–68.

⁷ Por. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku* (stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku), zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022, kan. 960 (dalej KPK).

⁸ Por. T. Rincón-Pérez, *La liturgia e i sacramenti nel diritto della Chiesa* (Subsidia Canonica 12), traduzione di A. Perlasca, Roma 2014, s. 297.

⁹ Por. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia* (02.12.1984), Wrocław 1999, n. 31 (dalej ReP).

gdyby nie zawierał w sobie pragnienia sakramentu. Należy go rozpatrywać w kategorii nadzwyczajnego środka pojednania w przypadku fizycznej lub moralnej niemożności dostępu do sakramentu.

Po drugie, w sytuacji pojawienia się niemożliwości fizycznej lub moralnej otwiera się możliwość dokonania pojednania także innymi sposobami. Z niemożnością fizyczną w odniesieniu do spowiedzi indywidualnej i integralnej ma się do czynienia – jak zauważa wspomniany T. Rincón-Pérez – w przypadku: poważnej choroby, braku czasu w bezpośredniej bliskości niebezpieczeństwa, defektu mowy, nieświadomości winy lub zapomnienia. Moralną niemożność wyznania grzechów w całości może stanowić np. niebezpieczeństwo naruszenia tajemnicy spowiedzi, niebezpieczeństwo zgorszenia lub popełnienia grzechu przez penitenta albo spowiednika, skrupulanctwo penitenta, niebezpieczeństwo infamii¹⁰. We wszystkich tych przypadkach, po przewyższeniu okoliczności, które spowodowały niemożność integralnego wyznania wszystkich grzechów, pojawia się ponownie obowiązek wyznania grzechów ciężkich, które nie były dotąd bezpośrednio odpuszczone na mocy władzy kluczy Kościoła i niewyznane w indywidualnej spowiedzi.

Po trzecie w interpretacji tego kanonu należy uwzględnić fakt, iż norma prawna, o której tutaj mowa, zachowuje swój charakter zasady ogólnej w odniesieniu do dyscypliny, jaką następujące kanony ustanawiają dla rozgrzeszenia ogólnego¹¹. Z tego punktu widzenia – jak podaje w swojej narracji T. Rincón-Pérez „spowiedź indywidualna i integralna oraz rozgrzeszenie, również indywidualne, nie są zwykłym, lecz jedynym zwykłym sposobem pojednania, chyba że wyjątkowo fizyczna lub moralna niemożność zwalnia z tego sposobu spowiedzi”¹².

Prawodawca kodeksowy podkreśla, iż „miejscem właściwym dla przyjmowania sakramentalnych spowiedzi jest kościół albo kaplica”¹³. Genezy tej normy kodeksowej należy upatrywać w świętości sakramentu pokuty i jego eklezjalnym charakterze, co z kolei pociąga za sobą obowiązek zapewnienia świętego miejsca dla godnej celebracji tego sakramentu¹⁴. Do kompetencji konferencji biskupów należy ustanowienie przepisów dotyczących miejsca spowiedzi. W kościołach

¹⁰ Por. T. Rincón-Pérez, *La liturgia e i sacramenti...*, dz. cyt., s. 297–298.

¹¹ Por. KPK, kan. 961–963.

¹² T. Rincón-Pérez, *La liturgia e i sacramenti...*, dz. cyt., s. 298.

¹³ KPK, kan. 964 § 1.

¹⁴ Por. M. del Pozzo, *Luogi della celebrazione "sub specie iusti"*, Milano 2010, s. 347–419.

i kaplicach powinny być zatem ustawione w widocznym miejscu konfesjonały zaopatrzone w stałą kratę między penitentem i spowiednikiem tak, aby umożliwić wiernym, którzy mają takie pragnienie swobodne z nich korzystanie¹⁵. Jedyne, gdy zaistnieje słuszna przyczyna można odstąpić od powyższej zasady i przyjmować spowiedź także poza konfesjonałem¹⁶. W świetle *Ordo Paenitentiae* w Polsce obowiązuje zasada, zgodnie z którą „w koniecznych wypadkach kapłan posiadający jurysdykcję może w każdym miejscu ważnie i godziwie wysłuchać spowiedzi i udzielić rozgrzeszenia”¹⁷. Także i w przypadku tego kanonu regulującego kwestię miejsca spowiedzi okazuje się, że prawo, które jest czymś obligatoryjnym w zwyczajnych okolicznościach może ulec zawieszeniu w jakiejś nadzwyczajnej sytuacji, kiedy skorzystanie z indywidualnego wyznania grzechów przy konfesjonałe staje się nieosiągalne lub utrudnione. Właśnie do tej możliwości odstawienia na bok konfesjonału ze słusznej przyczyny, jaką daje kan. 964 § 3, odwołuje się w swojej nocie odnośnie do sprawowania sakramentu pojednania w czasie pandemii Penitencjaria Apostolska zobowiązując biskupów, aby wskazywali zarówno kapłanom i penitentom, że podczas indywidualnego wyznania grzechów spowiedź powinna odbywać się „w przewietrzonym miejscu poza konfesjonałem, z zachowaniem odpowiedniego dystansu, przy użyciu masek ochronnych, zwracając absolutną uwagę na sakrament i niezbędną dyskrecję”¹⁸.

KWESTIA FIZYCZNEJ OBECNOŚCI KAPŁANA I PENITENTA PRZY CELEBRACJI SAKRAMENTU POKUTY I POJEDNANIA

W *Obrzędach sakramentu pokuty* wskazuje się na osobowy charakter spotkania penitenta z Chrystusem, który w celebracji tego sakramentu przez osobę spowiednika jest uobecniony i za jego pośrednictwem dokonuje tajemnicy odpuszczenia grzechów¹⁹. Podstawą sakramentalno-ontologiczną posługi spowiednika jest sakrament święceń, gdyż władza rozgrzeszania została powierzona przez wcielnego Syna Bożego apostołom i ich następcom (por. Mt 18,18; J 20,23). Prezbiter,

---

¹⁵ Por. tamże, § 2.

¹⁶ Por. tamże, § 3.

¹⁷ OP, n. 38*b.

¹⁸ *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii...*, dz. cyt., s. 33.

¹⁹ Por. OP, n. 6b.

wykonując tę posługę działa *in persona Christi*, czyli w sakramentalnym utożsamieniu z Jezusem Chrystusem Najwyższym Kapłanem i Głową Kościoła. Oznacza to zatem, że charakter kapłański jest, z prawa Bożego, konieczny do ważności sakramentu²⁰. Prezbiter jako szafarz pokuty pozostaje w relacji podporządkowania do osoby biskupa, który jest moderatorem dyscypliny pokutnej w Kościele partykularnym. Spowiedź jest zatem „aktem liturgicznym”, „aktem marnotrawnego syna, który wraca do Ojca”²¹. Biorąc już pod uwagę te dwa określenia zaczerpnięte z adhortacji *Reconciliatio et paenitentia* i wyrażające naturę tego sakramentu łatwo zauważyć, iż wskazuje się w ten sposób na głęboko osobisty wymiar dialogu pomiędzy penitentem a kapłanem – spowiednikiem będącym sędzią i lekarzem, a przede wszystkim ikoną Boga Ojca Miłosierdzia.

Spowiedź jest zatem „aktem liturgicznym”, „aktem marnotrawnego syna, który wraca do Ojca”²². Biorąc już pod uwagę te dwa określenia zaczerpnięte z adhortacji *Reconciliatio et paenitentia* i wyrażające naturę tego sakramentu łatwo zauważyć, iż wskazuje się w ten sposób na głęboko osobisty wymiar dialogu pomiędzy penitentem a kapłanem – spowiednikiem będącym sędzią i lekarzem, a przede wszystkim ikoną Boga Ojca Miłosierdzia.

Nota Penitencjarii Apostolskiej o ważności forum wewnętrznego i nienaruszalności pieczęci sakramentalnej wyraźnie podkreśla, cytując Benedykta XVI, iż

---

²⁰ Por. Z. Janczewski, *Ważność sprawowania sakramentów w tajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011, s. 109.

²¹ ReP, n. 31.

²² Tamże.

w słowach sakramentalnej formuły „jest «Ja» Chrystusa, Boga, który jako jedyny może rozgrzeszyć”²³.

Nieodzownym elementem sakramentu pokuty i pojednania jest wyznanie grzechów przez penitenta, pochodzące z prawdziwego poznania siebie wobec Boga i z żalu za grzechy. Powinno ono spełniać następujące warunki: ma być sekretne, ustne, udzielone obecnemu kapłanowi oraz integralne²⁴. W tym miejscu skoncentrujemy się na jednym z tych warunków, a mianowicie na kwestii obecności kapłana, gdyż wydaje się ona istotna z punktu widzenia badanej hipotetycznej możliwości użycia w przyszłości telefonów komórkowych czy zastosowania wideokonferencji przy spowiedzi. W dekrecie z dnia 20 czerwca 1602 roku wydanym przez Kongregację Świętego Oficjum na polecenie papieża Klemensa VIII (1592–1605) odnaleźć można informację na temat zakazu wyznawania grzechów nieobecnemu spowiednikowi przy użyciu korespondencji pocztowej oraz otrzymania od niego rozgrzeszenia. Tego rodzaju spowiedź według Kongregacji byłaby rzeczą lekkomyślną, fałszywą oraz skandaliczną²⁵. Dekret Kongregacji – jak zauważa Owen Vyner – „potwierdził konieczność wzajemnej obecności kapłana i penitenta”²⁶.

Tenże sam autor podkreśla w swoich rozważaniach, iż autorzy podręczników do teologii wydanych w XX wieku powoływali się na wspomniany dekret w celu uzasadnienia nieważności spowiedzi za pośrednictwem telefonu²⁷. Także jeśli chodzi o ten dziewiętnastowieczny wynalazek technologiczny kwestia jego użycia nie znalazła jednoznacznego i definitywnego rozstrzygnięcia w dokumentach

---

²³ *Nota Penitencjarii Apostolskiej o ważności forum wewnętrznego i nienaruszalności pieczęci sakramentalnej*, Niepokalanów 2019, s. 9.

²⁴ Por. M. Pastuszko, *Sakrament pokuty i pojednania*, Kielce 1999, s. 459.

²⁵ Dekret des Hl. Offiziums, *Beichte und Lossprechung eines Abwesenden* (20. Juni 1602), w: Henrici Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Quod emendavit, in linguam germanicum transtulit et adiuvante Helmuto Hoping editit Petrus Hünermann, edito XLV, Freiburg-Basel-Wien 2017, nr 1994, s. 566: *Sanctissimus Dominus... hanc propositionem, scilicet »licere per litteras seu internuntium confessario absenti peccata sacramentaliter confiteri et ab eodem absente absolutionem obtinere«, uti falsam, temerariam et scandalosam damnavit ac prohibuit, praecepitque, ne deinceps ista proposition publicis pribatisve lectionibus, concionibus et congressibus doceatur, neve umquam tamquam aliquo casu probabilism defendatur, imprimatur aut ad praxim quovis modo deducatur.*

²⁶ O. Vyner, *Disembodied Conversion or Gift of Mercy? Confession by Videoconference*, „Antiphon” 25/3 (2021), s. 293: *This decree affirmed the necessity of the presence of the priest and penitent to one another.*

²⁷ Por. tamże, s. 293–295.

Magisterium Kościoła. Jak podaje Zbigniew Janczewski, powołując się na podręcznik Merkelbacha, odpowiedź udzielona 1 lipca 1884 roku przez Penitencjarię Apostolską w tej sprawie brzmiała następująco: *nihil est respondendum*. Być może udzielając tak lakonicznej odpowiedzi, Penitencjaria chciała zasygnalizować,

---

W dekrete z dnia 20 czerwca 1602 roku wydanym przez Kongregację Świętego Oficjum na polecenie papieża Klemensa VIII (1592–1605) odnaleźć można informację na temat zakazu wyznawania grzechów nieobecnemu spowiednikowi przy użyciu korespondencji pocztowej oraz otrzymania od niego rozgrzeszenia. Tego rodzaju spowiedź według Kongregacji byłaby rzeczą lekkomyślną, fałszywą oraz skandaliczną. Dekret Kongregacji – jak zauważa Owen Vyner – „potwierdził konieczność wzajemnej obecności kapłana i penitenta”.

---

iż wyjaśnienie wątpliwości w sprawach sakramentalnych znajduje się w zakresie kompetencji Kongregacji św. Oficjum²⁸. Rudolf Weigand nie widzi powodu, aby wątpić w zasadność, a przy spełnieniu odpowiednich warunków w szczególnych przypadkach, także w dopuszczalność spowiedzi telefonicznej. Według jego opinii w spowiedzi przy użyciu telefonu można ocenić dyspozycję osoby co najmniej tak dobrze, a może nawet lepiej niż w przypadku normalnej spowiedzi w konfesjonale. Niebezpieczeństwo podsłuchania spowiedzi nie jest większe niż przy tradycyjnej formie, gdzie czasami się zdarza, że penitenci są stłoczeni wokół konfesjonálu. Wspomniany autor dodaje ponadto, że już w 1989 roku Kongregacja Nauki Wiary

---

²⁸ Por. Z. Janczewski, *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania „na odległość”*, „Prawo Kanoniczne” 50/1–2 (2007), s. 116.

w odpowiedzi na zapytanie, jakie wypłynęło do niej z Monachium, stwierdziła, że nie ma oficjalnego oświadczenia Stolicy Apostolskiej w tej sprawie. Zdaniem Weiganda spowiedź za pośrednictwem telefonu mogłaby być jednak dozwolona tylko i wyłącznie w nadzwyczajnych, nagłych wypadkach²⁹. Zupełnie odmienną opinię na ten temat przedstawia polski kanonista Marian Pastuszko. Jego zdaniem spowiedź przez telefon jest nieważna, ponieważ sama sztuczna obecność foniczna nie jest wystarczająca do sprawowania omawianego sakramentu. Penitent i szafarz sakramentu nie są fizycznie obecni w tym samym miejscu, a telefon nie jest w stanie zniwelować dzielącej ich odległości³⁰.

Na analizowany problem obecności kapłana i penitenta w celebracji sakramentu pokuty i pojednania należy spojrzeć także – jak słusznie zauważa wspomniany już wcześniej O. Vyner – z perspektywy sakramentalnego charakteru katolickiej liturgii³¹. Dokument Papieskiej Rady do spraw Środków Społecznego Przekazu: *Kościół a Internet*, opublikowany 22 lutego 2002 roku zawiera dwie ważne deklaracje odnoszące się do tej kwestii. Po pierwsze „rzeczywistość wirtualna cyberprzestrzeni nie może stać się zamiennikiem prawdziwej wspólnoty ludzkiej, wcielonej rzeczywistości sakramentów i liturgii czy też bezpośredniej proklamacji Ewangelii”. W stosunku do nich pozostaje ona w relacji służebnej, gdyż „może jednak je uzupełniać, przyciągać ludzi do pełniejszego doświadczenia życia wiary i ubogacać religijne życie korzystających z niej osób”³². Po drugie świat wirtualny nie zastąpi rzeczywistości sakramentalnej i współudziału w kulcie sprawowanym w żywej wspólnocie, gdyż Internet nie jest właściwym miejscem dla celebracji sakramentów³³. Prawdziwa ewangelizacja domaga się zatem bezpośredniego kontaktu z drugim człowiekiem, a zasadniczym wyzwaniem, wobec którego staje Kościół (zwłaszcza dziś po perturbacjach związanych z pandemią) jest przeprowadzenie internautów z cyberprzestrzeni do prawdziwej wspólnoty³⁴. W dokumencie Papieskiej Rady do spraw Środków Społecznego Przekazu

---

²⁹ Por. R. Weigand, *Das Bußsakrament*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, red. J. Listl, H. Schmitz, Regensburg 1999², s. 847–848.

³⁰ Por. M. Pastuszko, *Sakrament pokuty i pojednania*, dz. cyt., s. 116–117.

³¹ Por. O. Vyner, *Disembodied Conversion or Gift of Mercy ?...*, art. cyt., s. 295.

³² Papieska Rada do spraw Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a Internet* (22.02.2002), „Wiadomości KAI” (10.03.2002), n. 5.

³³ Por. tamże, n. 9.

³⁴ Por. B. Giemza, *Internet w Kościele – Kościół w internecie. Refleksje teologiczno-pastoralne*, „Ethos” 18/1–2 (2005), s. 418–419.

jest zatem mowa o dwóch odrębnych rzeczywistościach, czyli o cyberprzestrzeni i sakramentach Kościoła, które nie dają się do końca pogodzić ze sobą, gdyż bezcielesność cyberprzestrzeni uniemożliwia celebrację sakramentalną³⁵. Liturgia ze swej natury „domaga się bowiem cielesności i realnych znaków cielesnych, a nie tylko cyfrowych, obdarzonych techniczną mini-fizycznością”³⁶. Techniczne zapośredniczenie nie jest w stanie zastąpić cielesności, która jest podstawowym miejscem w tym życiu, aby wyrazić to, co transcendentne i duchowe. Tak jak się

Po pierwsze „rzeczywistość wirtualna cyberprzestrzeni nie może stać się zamiennikiem prawdziwej wspólnoty ludzkiej, wcielonej rzeczywistości sakramentów i liturgii czy też bezpośredniej proklamacji Ewangelii”. W stosunku do nich pozostaje ona w relacji służebnej, gdyż „może jednak je uzupełniać, przyciągać ludzi do pełniejszego doświadczenia życia wiary i ubogacać religijne życie korzystających z niej osób”.

---

cyfrowa nie może odtworzyć dynamizmu złożonej ludzkiej natury, tak samo nie może odtworzyć dynamizmu i procesu sakramentalnego³⁷. Pozostaje ona zatem „rzeczywistością wtórną” w stosunku do sakramentalnego doświadczenia religijnego, ponieważ nie urzeczywistnia symbolicznego działania będącego pasem transmisyjnym w Bożej ekonomii zbawienia³⁸.

W świetle listu Penitencjarii Apostolskiej z 23 października 2002 roku użycie środków technologicznych pozwalających na maksymalną szybkość komunikacji

---

³⁵ Por. P. Drzewiecki, *Bezcielesność cyberprzestrzeni a sakramentalny wymiar Kościoła*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 1 (2008), s. 113–114.

³⁶ B. Cescon, *Liturgia grande sistema di comunicazione. Il potere comunicativo della liturgia nella modernità* (Biblioteca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 183), Roma 2017, s. 181.

³⁷ Por. tamże, s. 186–187.

³⁸ Por. tamże, s. 193.

i wymiany informacji na odległość w celebracji sakramentu pokuty i pojednania niesie ze sobą ryzyko naruszenia konstytutywnych i genetycznie istotnych dla tego sakramentu elementów, takich jak sakramentalność, bezpośrednia fizyczna obecność podmiotów, czyli penitenta i szafarza, dialogiczność czy też jego skuteczność także w wymiarze psychologicznym, a w każdym razie bardzo szczególnego szacunku, jaki mu się należy³⁹. Powołując się na ten list, John M. Huels dochodzi do wniosku, iż absolucja udzielona przez telefon, Internet, fax lub w podobny sposób jest nieważna, ponieważ brakuje matrycy dla autentycznej celebracji liturgicznej, a mianowicie zgromadzenia *ecclesia* reprezentowanej w minimalnym stopniu w sakramencie pokuty przez spotkanie szafarza i penitenta. Katechizm podaje, że pokuta jest czynnością liturgiczną (KKK 1480). Skoro nie ma spotkania osób sprawujących liturgię, a pokuta jest czynnością liturgiczną, to w przypadku nie można twierdzić, iż mamy do czynienia z akcją liturgiczną⁴⁰.

Ponadto korzystanie z telefonów komórkowych, komputerów czy innych technologii nie gwarantuje jedności miejsca, czasu i akcji, które charakteryzują celebrację liturgiczną.

Ponadto korzystanie z telefonów komórkowych, komputerów czy innych technologii nie gwarantuje jedności miejsca, czasu i akcji, które charakteryzują celebrację liturgiczną. Wykorzystanie nowoczesnych technologii przy spowiedzi może grozić – zdaniem Massimo del Pozzo – narażeniem świętości sakramentu pokuty na świętokradztwo, ze względu na pojawiającą się niepewność co do rzeczywistej tożsamości i intencjonalności podmiotów zaangażowanych w celebrację liturgiczną. Stąd też w dobie wirtualności i multimedialności powinno się jeszcze bardziej uwypuklać znaczenie fizycznej bliskości między spowiednikiem

---

³⁹ Por. Penitenziera Apostolica, *Usò dei mezzi tecnologici e segreto della coscienza* (23.10.2002), w: *Enchiridion Vaticanum*, t. 21, a cura di E. Lora, Bologna 2005, s. 930.

⁴⁰ Por. J. M. Huels, *Liturgy and Law. Liturgical Law in the System of Roman Catholic Canon Law* (Collection Gratianus Series, Montreal (Québec) 2006, s. 200–201.

a wiernymi. Bliskość ta wyraża się w geście wyciągniętej prawej dłoni szafarza nad głową penitenta, chociaż spowiednik nie jest zobowiązany bezpośrednio do dotknięcia jego głowy⁴¹.

ZNACZENIE OBECNOŚCI MORALNEJ I SKUTECZNOŚCI DZIAŁANIA W SAKRAMENCIE POKUTY I POJEDNANIA

Jeśli chodzi o sakrament pokuty i pojednania, należy przyznać rację Edwardowi N. Petersowi, który przedstawiając argumentację za spowiedzią za pośrednictwem internetu lub telefonii komórkowej nowej generacji, umożliwiającą stały kontakt wzrokowy spowiednika z penitentem, zauważa, że ani prawo kanoniczne ani prawodawstwo liturgiczne nie stawia wymogu zachowania bliskiej fizycznej odległości pomiędzy nimi jako warunku *sine qua non* dla ważności samego sakramentu⁴². Wydaje się zatem, iż w tym przypadku wystarczy tak zwana obecność moralna, która gwarantuje skuteczną komunikację między kapłanem a penitentem. Można przecież udzielić rozgrzeszenia osobie widzianej z większej odległości, która na przykład uległa nieszczęśliwemu wypadkowi, a nie jest fizycznie możliwe, aby spowiednik podszedł do niej na bliższą odległość⁴³.

Prawodawca kodeksowy przewiduje zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika⁴⁴ i szczegółowo określa warunki, jakie muszą być spełnione, aby takie małżeństwo było ważne zawarte⁴⁵. Mając to na względzie, O. Vyner stawia pytanie, czy fakt, że małżeństwo może się odbyć poprzez obecność zapośredniczoną, czyli przy czynnym zaangażowaniu pełnomocnika, ma jakieś konsekwencje z punktu widzenia sakramentu pokuty i pojednania. Czy możliwe zatem jest ustanowienie obecności moralnej w sytuacji, gdy spowiedź odbywa się przy zastosowaniu nowoczesnych środków audiowizualnych?⁴⁶ Próbuąc wyjaśnić tę kwestię, wspomniany autor odwołuje się do Akwinaty, który w dopracowanej przez siebie

⁴¹ Por. M. del Pozzo, *La giustizia nel culto. Profili giuridici della liturgia della Chiesa* (Subsidia Canonica 9), Roma 2013, s. 272.

⁴² Por. E. N. Peters, *Video Communications Technology and the Sacramental Confessions of Deaf Catholics*, „The Jurist” 73 (2013), s. 522.

⁴³ Por. Z. Janczewski, *Ważność sprawowania sakramentów...*, dz. cyt., s. 200.

⁴⁴ Por. KPK, kan. 1104 § 1.

⁴⁵ Por. tamże, kan. 1105 § 1–4.

⁴⁶ Por. O. Vyner, *Disembodied Conversion or Gift of Mercy ?...*, art. cyt., s. 299.

teologii sakramentu pokuty i pojednania, używając terminologii arystotelesowskiej określa jego materię i formę. Czynniki subiektywno-obiektywne, takie jak żal za grzechy, ich wyznanie kapłanowi i zadośćuczynienie stanowią materię sakramentu, natomiast rozgrzeszenie będące elementem obiektywno-eklezyjnym jest jego formą⁴⁷. Według św. Tomasza z Akwinu w tych sakramentach, których działanie odpowiada czynom ludzkim (*humanis actibus*), same czyny ludzkie, dostrzegalne dla zmysłów, zajmują miejsce materii, tak jak to ma miejsce w pokucie i w małżeństwie⁴⁸.

Jak zauważono powyżej, *Kodeks prawa kanonicznego* przewiduje, że czynności właściwe dla nupturientów mogą być dokonane przez inną osobę działającą w ich imieniu jako pełnomocnik. Potencjalna odpowiedź na pytanie, czy w analogiczny sposób osobiste działania penitenta i spowiednika w celebracji sakramentu pokuty i pojednania mogą być uobecnione moralnie w Kościele zależy od natury działań penitenta⁴⁹. Warto podkreślić, iż spowiedź indywidualna posiada wartość znaku: „znaku spotkania grzesznika z pośrednictwem Kościoła w osobie szafarza” oraz „znaku jego ujawnienia się jako grzesznika wobec Boga i Kościoła”. Istotą aktów podjętych przez penitenta w celebracji sakramentu pokuty i pojednania, które są nieodzowne bądź do ważności, bądź do integralności czy też owocności znaku jest zatem udowodnienie, że jego serce odwróciło się od grzechu. Spowiednik przed udzieleniem rozgrzeszenia penitentowi musi ocenić zarówno ciężar jego grzechów, jak i wyrażoną przez niego skruchę. Występując w roli lekarza, powinien także poznać stan chorego, aby go leczyć i uzdrowić⁵⁰. W kontekście hipotetycznej możliwości dopuszczenia w przyszłości przez Kościół możliwości spowiedzi za pośrednictwem wideokonferencji należałoby ocenić na ile nowoczesne środki audiowizualne umożliwiają penitentowi wyrażenie szczerzej skruchy i poprawy oraz pozwalają spowiednikowi osądzić, że nawrócenie rzeczywiście miało miejsce.

Zdaniem Z. Janczewskiego Internet i telefonia komórkowa, dzięki którym możliwe staje się prowadzenie rozmowy przy równoczesnym widzeniu się osób prowadzących konwersację, dają zarówno kapłanowi jak i penitentowi możliwość

---

⁴⁷ Por. Z. Janczewski, *Ważność sprawowania sakramentów...*, dz. cyt., s. 189–190.

⁴⁸ Por. Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*, III, q. 84, a. 1

⁴⁹ Por. O. Vyner, *Disembodied Conversion or Gift of Mercy ?...*, art. cyt., s. 301.

⁵⁰ Por. ReP, n. 31.

prowadzenia dialogu wymaganego przez obrzędy sprawowania sakramentu. Problem dzielącej ich fizycznej odległości – według opinii tego kanonisty – wydaje się być sprawą drugorzędną. W swojej narracji Z. Janczewski dochodzi zatem do konkluzji, iż „Stolica Apostolska, mogłaby w przyszłości, pod pewnymi warunkami, zezwolić na ważne udzielanie sakramentu pokuty przy użyciu omawianych środków audiowizualnych, szczególnie w przypadku niebezpiecznych, wieloletnich misji kosmicznych astronautów, do których są już oni aktualnie przygotowywani w Stanach Zjednoczonych”⁵¹.

SZANSE I ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z HIPOTETYCZNĄ MOŻLIWOŚCIĄ SPOWIEDZI PRZY UŻYCIU NAJNOWOCZEŚNIEJSZYCH ŚRODKÓW AUDIOWIZUALNYCH

Propozycja spowiedzi *online* od strony eklezjalnego wymiaru pokuty sakramentalnej oraz przez pryzmat sakramentalności liturgii, która ściśle wiąże się z cielesnością, wydaje się nie do przyjęcia ze względu na brak jedności miejsca, czasu i akcji oraz bezcielesność cyberprzestrzeni. Gdy jednak weźmie się pod uwagę naturę osobistego działania penitenta i szafarza oraz fakt, że w przypadku sakramentu pokuty i pojednania wystarcza tak zwana obecność moralna, czyli pozostawanie w kontakcie wzrokowym pomiędzy penitentem a szafarzem, to wtedy sprawa przedstawia się trochę inaczej i jakby otwiera się możliwość, że kiedyś w przyszłości Kościół mógłby pod pewnymi ściśle określonymi warunkami, w nadzwyczajnych okolicznościach przystać na taką formę spowiedzi. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, iż liturgia i doktryna na temat sakramentu pokuty i pojednania podlegała ewolucji i krystalizowała się na przestrzeni wieków. Jest to zatem jeden z argumentów przemawiających za tym, iż w przyszłości dotychczasowa forma może ulec pewnym modyfikacjom.

Na obecnym etapie zastosowanie nowoczesnych technologii przy spowiedzi chociaż wciąż pozostaje sprawą otwartą, to jednak ostateczna decyzja o ich użyciu w celebracji pokuty i pojednania wydaje się odległa w czasie. Kardynał Mauro Piacenza, Penitencjarz Większy w wywiadzie dla *L'Osservatore Romano*, zapytany

---

⁵¹ Z. Janczewski, *Ważność sprawowania sakramentów...*, dz. cyt., s. 199. Więcej informacji na ten temat zob. tenże, *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania „na odległość”...*, art. cyt., s. 118–124.

o możliwość spowiedzi przez smartfon lub inne środki społecznego przekazu odpowiedział, że jest ona „prawdopodobnie nieważna” (*la probabile invalidità*). Swoje stanowisko argumentował brakiem realnej obecności penitenta i rzeczywistego przekazania słów rozgrzeszenia. W tym przypadku ma się do czynienia „jedynie z drganiami elektrycznymi odtwarzającymi ludzkie słowo”⁵². Nie jest to wprawdzie wypowiedź w randze aktu ministerialnego, ale odzwierciedla ona pewien sceptycyzm i ostrożność duszpasterzy Kościoła w odniesieniu do użycia najnowszych środków audiowizualnych w liturgii, będącej źródłem i szczytem życia chrześcijańskiego. Wynika ona także z duszpasterskiej roztropności. Hans-Jürgen Feulner wychodząc z założenia, iż wysyłanie grzechów w przestrzeń wirtualną nie da się zestawić z absolucją sakramentalną udzieloną osobiście przez kapłana przestrzega przed aplikacjami i stronami internetowymi oferującymi spowiedź. Chociaż na płaszczyźnie psychologicznej taka „forma spowiedzi” mogłaby mieć pozytywny wpływ na ludzi przyczyniając się do rozładowania napięcia emocjonalnego, jakie wiąże się ze spotkaniem penitenta ze spowiednikiem, to jednak niesie ona ze sobą poważne niebezpieczeństwo wprowadzenia wiernych w błąd. Natrafiając w sieci na tego rodzaju strony czy aplikacje mogą być oni przekonani, że wyspowiadali się w sposób prawdziwy i sakramentalny przez Internet⁵³. Tego rodzaju sytuacje mogłyby narazić ich na wyśmianie i mieć poważne konsekwencje, gdyby ktoś (np. jakiś haker) postanowił wykorzystać w niewłaściwym celu zgromadzone w ten sposób informacje dotyczące osobistego życia osób korzystających z tego rodzaju komunikacji w celu wyznania swoich grzechów.

W pewnych konkretnych przypadkach, dla osób, które bez własnej winy i przez długi czas byłyby pozbawione możliwości sakramentalnego wyznania grzechów, wykorzystanie za zgodą kompetentnej władzy kościelnej nowych technologii w tej materii mogłoby stanowić prawdziwy dar miłosierdzia. Nie powinno stać się to jednak normą lub alternatywną dla indywidualnego wyznania grzechów przy konfesjonale, gdyż groziłoby osłabieniem sakramentalnego życia

---

⁵² N. Gori, *La misericordia a portata di mano*, <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2020-12/quo-282/la-misericordia-a-portata-di-mano.html> (dostęp: 30.04.2022).

⁵³ Por. H. J. Feulner, *Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks*, w: *Liturgia "virtuale"? "Virtual" liturgy? Atti del XII Congresso Internazionale di Liturgia. Roma, Pontificio Ateneo sant'Anselmo-Pontificio Istituto Liturgico 20-22 ottobre 2021*, a cura di D. Jurczak, O. M. Sarr, M. Tymister (Ecclesia orans. Studi e Ricerche 5), Roma 2022, s. 178-179.

Kościół i byłoby wbrew dobru duchowemu wiernych oraz samej naturze liturgii. Jej fundamentem jest przecież tajemnica Wcielenia⁵⁴. Uczestnicząc w liturgii sakramentu pokuty i pojednania będącej nieustannym przepływem błogosławieństw pomiędzy Bogiem Ojcem, który wzywa grzesznika do nawrócenia i przez posługę kapłana przebacza mu grzechy, oraz penitentem wysławiającym w akcie dziękczynienia wielkie Miłosierdzie Boże, partycypujemy w życiu Słowa Wcielonego. Słowo to „stało się ciałem” dla naszego zbawienia. Stąd też w obliczu wzrastającej wirtualizacji rzeczywistości trzeba na nowo wydobyć i docenić

W pewnych konkretnych przypadkach, dla osób, które bez własnej winy i przez długi czas byłyby pozbawione możliwości sakramentalnego wyznania grzechów, wykorzystanie za zgodą kompetentnej władzy kościelnej nowych technologii w tej materii mogłoby stanowić prawdziwy dar miłosierdzia. Nie powinno stać się to jednak normą lub alternatywną dla indywidualnego wyznania grzechów przy konfesjonale, gdyż groziłoby osłabieniem sakramentalnego życia Kościoła i byłoby wbrew dobru duchowemu wiernych oraz samej naturze liturgii.

---

inkarnacyjny wymiar liturgii oraz położyć większy nacisk na proces budowania więzi *communio* we wspólnocie eklezjalnej. Niewłaściwe byłoby jednak popadanie w pewną skrajność i dostrzeganie w dynamicznie rozwijającej się nowej technologii jedynie samych zagrożeń bagatelizując w ten sposób jej pozytywne walory także z punktu widzenia duchowego wymiaru ludzkiej egzystencji. Dionisio Borobio dochodzi do słusznej konkluzji, gdy stwierdza, że „nie możemy jednak

---

⁵⁴ Por. O. Vyner, *Disembodied Conversion or Gift of Mercy ?...*, art. cyt., s. 317.

ignorować tego, co te środki (media) oznaczają dziś, a jeszcze więcej będą oznaczać jutro. Środki te nie są sakramentem, ale mogą pomóc w zrozumieniu i przeżywaniu sakramentu”⁵⁵. Wspomniany już powyżej E. N. Peters proponuje na przykład wykorzystanie technologii wideokonferencji w przypadku spowiedzi osób głuchych i uwypukla ewentualne walory duszpasterskie wyrażenia aprobaty na piśmie przez kompetentną władzę kościelną, aby określone prezbiterzy zarówno niesłyszący, jak i słyszący posługujący się językiem migowym mogli w ten sposób spowiadać swoich dotkniętych głuchotą penitentów. Z pewnością taka zgoda ułatwiłaby osobom głuchym dostęp do tego sakramentu, gdyż w wielu przypadkach okazuje się on utrudniony⁵⁶. Wprowadzenie takiej możliwości w odniesieniu do ludzi niesłyszących mogłoby, według opinii tego teologa, stać się *locus theologicus* dla szerszego przyjęcia przez Kościół najnowszych środków audiowizualnych w celebracji sakramentu pokuty i pojednania⁵⁷.

Oczywiście powyższa refleksja stanowi jedynie pewien głos w dyskusji, która może, a nawet powinna mieć charakter interdyscyplinarny, gdyż powyższe zagadnienie zostało ukazane tutaj przede wszystkim z perspektywy teologiczno-kanonicznej. W celu szerszego spojrzenia na problem ewentualnego użycia nowoczesnych technologii w celebracji sakramentu pokuty i pojednania należałoby szczegółowo ukazać analizowaną kwestię także z perspektywy medioznawczej.

BIBLIOGRAFIA

- Archbishop Blair advises cellphones cannot be used to administer sacraments*, <https://catholicreview.org/archbishop-advises-cellphones-cannot-be-used-to-administer-sacraments/> (dostęp: 30.04.2022).
- Borobio D., *Variedades sobre la liturgia y los sacramentos hoy. El futuro de los sacramentos* (Dossiers CPL, 158), Barcelona 2021.
- Cescon B., *Liturgia grande sistema di comunicazione. Il potere comunicativo della liturgia nella modernità* (Biblioteca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 183), Roma 2017.
- Czerwik S., *Odnowiona liturgia sakramentu pokuty w świetle „Ordo Paenitentiae”*, „Ruch biblijny i liturgiczny 29/2–3 (1976), s. 134–147.

---

⁵⁵ D. Borobio, *Variedades sobre la liturgia y los sacramentos hoy. El futuro de los sacramentos* (Dossiers CPL, 158), Barcelona 2021, s. 206.

⁵⁶ Por. E. N. Peters, *Video Communications Technology and the Sacramental Confessions of Deaf Catholics*, art. cyt., s. 536.

⁵⁷ Por. tamże, s. 535.

- Dekret des Hl. Offiziums, *Beichte und Lossprechung eines Abwesenden* (20. Juni 1602), w: Henrici Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Quod emendavit, in linguam germanicum transtulit et adiuvan- te Helmuto Hoping editit Petrus Hünermann, edito XLV, Freiburg-Basel-Wien 2017, nr 1994, s. 566.
- Del Pozzo M., *La giustizia nel culto. Profili giuridici della liturgia della Chiesa* (Subsidia Canonica 9), Roma 2013.
- Del Pozzo M., *Luogi della celebrazione "sub specie iusti"*, Milano 2010.
- Drzewiecki P., *Bezcielesność cyberprzestrzeni a sakramentalny wymiar Kościoła*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 1 (2008), s. 98–115.
- Feulner H. J., *Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks*, w: *Liturgia "virtuale"? "Virtual" liturgy? Atti del XII Congresso Internazionale di Liturgia. Roma, Pontificio Ateneo sant'Anselmo-Pontificio Istituto Liturgico 20–22 ottobre 2021*, a cura di D. Jurczak, O. M. Sarr, M. Tymister (Ecclesia orans. Studi e Ricerche 5), Roma 2022, s. 153–188.
- Giemza B., *Internet w Kościele – Kościół w internecie. Refleksje teologiczno-pastoralne*, „Ethos” 18/12 (2005), s. 406 – 425.
- Gori N., *La misericordia a portata di mano*, <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2020-12/quo-282/la-misericordia-a-portata-di-mano.html> (dostęp: 30.04.2022).
- Huels J. M., *Liturgy and Law. Liturgical Law in the System of Roman Catholic Canon Law* (Collection Gratianus Series, Montreal (Québec) 2006).
- Janczewski Z., *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania „na odległość”*, „Prawo Kano- niczne” 50/1–2 (2007), s. 111–126.
- Janczewski Z., *Ważność sprawowania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia* (02.12.1984), Wrocław 1999.
- Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku* (stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku), zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.
- Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pan- demii* (20.03.2020), „Anamnesis” 102(2020), n. 3(25), s. 32–33.
- Nota Penitencjarii Apostolskiej o ważności forum wewnętrznego i nienaruszalności pieczęci sakramentalnej*, Niepokalanów 2019.
- Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wyd. 2, Katowice 2007.
- Papieska Rada do spraw Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a Internet* (22.02.2002), „Wiadomości KAI” (10.03.2002), s. 31–35.
- Pastuszko M., *Sakrament pokuty i pojednania*, Kielce 1999.
- Penitenziera Apostolica, *Usò dei mezzi tecnologici e secreto della coscienza* (23.10.2002), w: *Enchiridion Vaticanum*, t. 21, a cura di E. Lora, Bologna 2005, s. 930–931.
- Peters E. N., *Video Communications Technology and the Sacramental Confessions of Deaf Catholics*, „The Jurist” 73 (2013), s. 513–537.

- Rincón-Pérez T., *La liturgia e i sacramenti nel diritto della Chiesa* (Subsidia Canonica 12), traduzione di A. Perlasca, Roma 2014.
- Sławiński H., *Fantazja duszpasterska i epidemia SARS-CoV-2 jako szansa doprecyzowania prawd teologicznych*, w: *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*, red. J. Bartoszek, R. Chromy, K. Piechaczek, b.m.w., s. 107–118.
- Vyner O., *Disembodied Conversion or Gift of Mercy? Confession by Videoconference*, „Anti-phon” 25/3 (2021), s. 287–317.
- Weigand R., *Das Bußsakrament*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, red. J. Listl, H. Schmitz, Regensburg 1999², s. 841856.

Biogram

Waldemar Bartocha – (ur. 1977), prezbiter archidiecezji łódzkiej, dr nauk teologicznych w zakresie liturgiki, adiunkt w katedrze Teologii Liturgii na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie, notariusz Kurii Metropolitalnej Łódzkiej i sekretarz generalny IV Synodu Archidiecezji Łódzkiej, członek Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej, zastępca redaktora naczelnego kwartalnika „Kultura-Media-Teologia”.

ORCID: 0000-0001-5896-1400

Sławomir Jeziorski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Active Participation in the Liturgy in a Digital World. A proposal of criteria for discernment

Aktywne uczestnictwo w liturgii w cyfrowym świecie. Propozycja kryteriów rozeznawania

ABSTRACT

This article aims to shed new biblical and patristic light on the question of active participation in the liturgy in the context of new technologies. Beginning with the nature of God's revelation, the text presents its bodily form as manifested in Jesus Christ. The nature of the liturgical act, the body of which is an indispensable element, is also presented in this light. Following this criterion of the bodily form of revelation and celebration, the author presents an ancient struggle with docetism, which did not recognize the reality of the incarnation and presupposed the apparent appearance of the Son of God. Following this train of thought, the author asks whether the recognition of the virtual form of participation in the liturgy does not lead to virtual salvation, and thus are we not dealing with a hidden form of neo-docetism?

KEYWORDS:

Jesus Christ, Liturgy, celebration, participation, Internet, media, body, docetism

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł ma za cel rzucić nowe, biblijne i patrystyczne światło, na kwestię aktywnego uczestnictwa w liturgii w kontekście nowych technologii. Wychodząc od natury Bożego objawienia tekst przedstawia jego cielesną formę ukazaną w Jezusie Chrystusie. W takim świetle przedstawiona jest także natura aktu liturgicznego, którego ciało jest nieodzownym elementem. Podążając za tym kryterium cielesnej formy objawienia i celebracji, autor przedstawia starożytne zmagania z doketyzmem, który nie uznawał prawdziwości wcielenia i zakładał pozorne ukazanie się Syna Bożego. Idąc tym tokiem myślenia, autor stawia pytanie, czy uznawanie wirtualnej formy uczestnictwa w liturgii nie prowadzi do wirtualnego zbawienia i tym samym czy nie mamy do czynienia z ukrytą formą neo-doketyzmu?

SŁOWA KLUCZOWE:

Jezus Chrystus, liturgia, celebracja, uczestnictwo, Internet, media, ciało, doketyzm

INTRODUCTION

Different events of recent times, such as the Covid pandemic, have accelerated already well-developed technological progress. Its influence on the daily life of

people cannot exclude the field of faith and, as a consequence, the liturgical practice of the Church. Scientific debates concerning the matter have been taking place in different contexts, and the various proposals on its behalf have been presented in many publications. Thus, the argument gradually has become relevant. The question of using new technology nowadays is not only a theoretical discourse but rather it can be seen as a kind of pastoral service. It is because, as T. Berger asserts about digital worship, these practices are already shaping the live of faith of many believers and ignoring them is no longer an option¹. The last significant expression of this research was the XII International Congress of Liturgy in Rome².

Without pretending to be exhaustive, this paper is an attempt to contribute to the scientific debate in the field. It aims to offer some criteria to discern the limits and opportunities of using the internet in the worship of the Church. Taking into account the last congress, the starting point is a kind of defining the field. Then, to accomplish the mentioned aim, the nature of divine revelation will be described. It allows drawing some theological conclusions about the nature of the liturgy. On that basis, some criteria for discernment will be presented.

DELIMITATION OF THE FIELD OF RESEARCH

The question in the exam can be described in the light of different aspects. Anthropology, history, and theology are the only examples that emerged in the aforementioned congress. Of course, undertaken arguments can be developed in much more different ways and it should be done. But looking for a criterion of discernment in the volume of information and perspectives, an insightful thought was offered by M. Tymister. In the presentation of the acts of the Congress he deemed: "Ultimately, the question must be answered as to how such different forms of on-line presence relate to the principles set out in the SC 48"³. The aforesaid number of the *Sacrosanctum Concilium* speaks about active participation in the Eucharist specifying its nature and qualities. Thus, the criterion for the active participation

---

¹ T. Berger, *@Worship. Liturgical Practices in Digital Worlds*, London-New York, 2018, p. XI.

² Cf. D. Jurczak – O.-M. Sarr, M. Tymister (ed.), „Virtual” Liturgy? *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy. Rome, Pontifical Athenaeum S. Anselmo – Pontifical Liturgical Institute 20–22 October 2021*, Roma 2022.

³ M. Tymister, *Presentation* in: D. Jurczak – O.-M. Sarr, M. Tymister (ed.), „Virtual” Liturgy? *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy*, p. 27.

of the People of God in the mystery of Christ, realised through the rites and prayers, has been chosen as a keynote of this research.

Calling into question the matter of active participation in the liturgy further clarification must be done. Undertaking this issue I will not focus on abstract questions such as the necessity of the sacraments, mediation of grace or validity of celebrations. Following that train of thought, one would risk putting new technology in the centre with theoretical considerations of whether or not it can transmit God's grace. Consequently, while new technologies are appearing, one should always analyse their nature to evaluate them. It is not my intention to undermine this way of thinking. In certain situations, it can be suitable and useful. However, a more incisive point of view has been offered by J. R. Báracena, as he wrote: "The fallacy of the argument lies in asking whether God can or cannot give his grace through a digital medium, forgetting that a more sensible question would be to ask whether these celebrations are coherent or not with the logic of revelation, that is, with that historical modality with which God freely decided to save us. In other words, the problem is not a problem of grace but of form"⁴. The Christian faith asserts that God can bestow his grace as He wants and He is not tied to any conditions but it is also true that He has always chosen, and continues to choose a privileged way to meet and save his people. Thus, the question of the form seems to be more accurate in the matter of active participation in the liturgy in the digital context.

THE NATURE OF DIVINE REVELATION

Taking into consideration the form in which God wanted to reveal himself, without neglecting the whole history of salvation, one should focus on Jesus Christ in whom all this history finds his climax. According to the II Vatican Council, "the deepest truth about God and the salvation of man shines out for our sake in Christ, who is both the mediator and the fullness of all revelation" (*Dei Verbum* 2). Thus, his incarnation, death, and resurrection are the most meaningful deeds through which we can recognise the mystery of God. However, the incarnated Son of God

---

⁴ J.R. Báracena, *Celebrare i sacramenti e sacramentali: tra materialità e virtualità?* in: D. Jurczak – O.-M. Sarr, M. Tymister (ed), „Virtual” Liturgy? *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy*, p. 61.

not only manifested the mystery of God but through his life he gave the most perfect worship to the Father. Again, the teaching of the last council asserts, quoting an ancient prayer, that “in Christ «the perfect achievement of our reconciliation came forth, and the fullness of divine worship was given to us»” (*Sacrosanctum Concilium* 5).

Thus, in the person of Jesus Christ, Word made flesh, true God and true man, whom “humanity, united with the person of the Word, was the instrument of our salvation” (*Sacrosanctum Concilium* 5), the Church finds not only the summit of divine revelation but also the pattern of her worship. If the bodily form of revelation connects the mystery of salvation with Christian worship, we should re-search its meaning more profoundly.

Christian faith is not only a question of mind, as it would be a matter of some information or transmission of pure doctrine. Christian revelation, from the beginning, has consisted of a personal experience in which God wants to meet people humanly and offers them concrete, tangible love. The finest proof of this love was expressed in the sacrifice of the cross.

In order to understand more precisely the true core of salvation, expressed in corporal form, an excellent explanation was offered by G. Bonaccorso. This Italian scientist wrote: “God could very well have informed our mind of his message without resorting to any corporal support and, therefore, without taking on a body and senses. The issue is that the message consists precisely in the fact that God has taken on a body and senses. In other words, God does not save us because by being with us he tells us good news, but he saves us because he is with us”⁵.

---

⁵ G. Bonaccorso, *L'uomo che celebra: il rito e i «sensi»*, “Rivista di Pastorale Liturgica” 2011 / 284 p. 5.

The insight of Bonaccorso touches on a very subtle theological conclusion regarding the nature of revelation that results from the way of divine acting. Christian faith is not only a question of mind, as it would be a matter of some information or transmission of pure doctrine. Christian revelation, from the beginning, has consisted of a personal experience in which God wants to meet people humanly and offers them concrete, tangible love. The finest proof of this love was expressed in the sacrifice of the cross. At the same time, Jesus accomplished the fullness of worship by offering himself to the Father and giving us the command to do the same in remembrance of him.

Thus, the mystery of saving revelation was accomplished not only with the use of the body but in the body, considered not only as a tool but rather the space and the object of salvation. One can reassume that Christ participated in the paschal mystery actively because he engaged the totality of his being, including his human body. Consequently, He died in the body, but He was raised from the dead in the body, too, transforming it.

CHRISTOLOGICAL FOUNDATION OF LITURGICAL WORSHIP

As it has been shown, the form in which God manifested himself is not an excessive and unnecessary cover but it constitutes the true content of revelation. That is why, to pass on to the liturgy, we cannot evade the form, but we must follow the same logic of incarnation. Since the liturgy, being an exercise of the priestly office of Jesus Christ, is performed by his Mystical Body (cf. *Sacrosanctum Concilium* 7), the matter of the body cannot be secondary. Even more, it is a matter of the body acting ritually “by signs perceptible to the senses” (*Sacrosanctum Concilium* 7) to accomplish the great work of our salvation.

What should not be underrated is that the work of our salvation is not merely meant to have an external effect. People do not celebrate the liturgy in order to produce something. Its goal consists in an individual transformation of each and every participant of the Liturgy in their body like Jesus was transformed in his body through the paschal mystery. It is no matter of a kind of tool used to transmit the grace of salvation or a kind of channel bestowing divine power. Talking about liturgy, it is, first of all, a spatio-temporal event in which one can take part to experience in a corporal way the dynamic of the paschal mystery of Christ. Following that, the salvation of people does not occur in the mind but rather in the

entire people acting ritually in their bodies. Of course, it does not mean that the mind is irrelevant. On the contrary, the integrity of a person consists of body and mind but as C.A. Doyle wrote: "if God is going to transform our minds (conversion) he must do so through the body. This is the role and the impact of the sacraments on the body."⁶ In that light it can be well accepted what N. Mitchell claims in his remarkable book dedicated to the liturgy in the recent culture: "the body is the inescapable "site" of liturgical celebration, more primary and more essential than churches, sanctuaries, books, and furniture"⁷. Furthermore, being this "site" of liturgical celebration, at the same time, is the object that underwent the transforming grace of Christ.

Underlining the corporal dimension of the liturgy, I do not intend to limit it to a pure ritual, but rather to put in evidence its role in living the paschal faith⁸. In other words, the Church needs not only to believe but also to celebrate her faith and to promote Christians to take part in it. So, we are now led to the concept of participation.

When the *Sacrosanctum Concilium* talks about active participation in the mystery of Christ it portrays the integrated vision in which neither mind nor body is excluded. The Church desires that worshipers understand the mystery of faith through the rites and prayers and take part in it (cf. *Sacrosanctum Concilium* 48). Hence, ritual language is not considered as a curtain that should be disclosed or even changed to another one, without any impact on the mystery of God. The ritual form of celebration is indispensable, given that the *ritus et preces* are the mediation with which one accesses the mystery of faith. Consequently, the involvement in the liturgy "is not placed on the level of conceptual cognition, but on that of seeing, hearing, tasting, moving, touching, etc."⁹.

Following the concept of understanding in the context of participation in the mystery of faith one should not stray into abstract ideas. The Constitution on the Sacred Liturgy lists concrete actions to which every member of the liturgical assembly is called to take part in the mystery of salvation. The first two of them are presented in passive voice giving place to God who offers his Word and the Bread

---

⁶ A. C. Doyle, *Embodied Liturgy: Virtual Reality and Liturgical Theology in Conversation*, New York 2021, p. 8.

⁷ N.D. Mitchel, *Meeting Mystery*, New York 2006, p. 149.

⁸ Cf. J.P. Silva, *Celebrare per entrare in dinamica pasquale della fede*, Credere Oggi 2015/208, p. 7–16.

⁹ J.P. Silva, *Celebrare per entrare in dinamica pasquale della fede*, p. 9.

of life. Even in these two first divine actions people have to engage their body, given that neither being formed by the Word of God nor being nourished at the table of the Lord's body are impossible without bodily presence. Moreover, people are called to give thanks that, again, is expressed by bodily activity of offering the Immaculate Victim and themselves in the view of the final fruit of celebration that is the perfect union with God and with each other (cf. *Sacrosanctum Concilium* 48).

As one can see the magisterial text translates the mystery of salvation into the concreteness of human deeds. Because there are profoundly physical deeds, "a liturgical event's reality is never reducible to the information that we have. This is, in essence, the same logic of incarnation that requires a precarious and

---

Ritual language is not considered as a curtain that should be disclosed or even changed to another one, without any impact on the mystery of God. The ritual form of celebration is indispensable, given that the *ritus et preces* are the mediation with which one accesses the mystery of faith.

---

transient context, a spatio-temporal situation, a corporal tangibility"¹⁰. In the light of the text, understanding is an experience that engages the whole person. One could compare it to a dance. One cannot understand the joy of it only by intellectual agreement but by full immersion in the experience, listening to the music, following the rhythm and performing prescribed steps.

PATRISTIC INSPIRATION FOR THE RECENT DEBATE

In the first two paragraphs, we try to draw some conclusions about the nature of revelation and its consequences for the understanding of the liturgical act and

---

¹⁰ A. Spadaro, *Cybertheology. Thinking Christianity in the era of the Internet*, New York 2014, p. 80.

active participation in it. The physical engagement of the entire person with their own body and mind was shown as a crucial feature of active participation.

The current discussion about the possibilities of participation in the liturgy through the digital media tries to extend the understanding of its bodily character. Of course, as M. Hayes claims "we cannot afford to not be immersed in the technology as a Church. The first point of reference is that Google has become the first place people search for anything"¹¹, but, given that "liturgical life in cyberspace is multifaceted, effervescent, perplexing, constantly shifting, and ceaselessly expanding"¹², there is not a matter of an easy approval of dismissal. The phenomenon of celebration in the digital world triggers the task of discernment which criterion should be the concept of the body.

The discussed question is not quite new in theology. The matter of bodily character of the revelation was challenged since the first centuries of Christianity and defended by the Father of the Church. The controversy, usually known as the dispute against docetism, formed a part of better-known struggles with gnostic heresy.

The first traces of the controversy can be found in the Bible, as St. John in his first letter affirmed: "Every spirit that acknowledges that Jesus Christ has come in the flesh is from God" (1John 4,2). For the Apostle, the acceptance of the bodily presence of Christ is understood as the sign of orthodoxy¹³. A deeper understanding of John's claim has been offered by M.C. De Boer who underlined that Jesus' coming in flesh expresses not only the physical state but also the concreteness and tangibility of divine love expressed in a bodily way¹⁴. Moreover, he has shown a connection between Jesus' act of love with the ethical duty of a Christian, as he wrote: "this love - this life - gives the community its cohesion and identity in distinction from the world and is the perceptible mark of "true" spiritual fellowship

---

¹¹ M. Hayes, *Googling God: The Religious Landscape of People in their 20s and 30s*, New York/Mahwah 2007, p. 144.

¹² T. Berger, *Participatio Actuosa in Cyberspace? Vatican II's Liturgical Vision in a Digital World*, "Worship" 2013 / 83, p. 534.

¹³ Cf. A. Kubiś, *Walka o integralną wiarę chrystologiczną w Pierwszym Liście św. Jana w kontekście historii wspólnoty Janowej* in: M. Kowalski (ed.) *Od wiary Abrahama do wiary Kościoła*, Lublin 2014, p. 96–97.

¹⁴ M.C. De Boer, *The death of Jesus Christ and his coming in the flesh*, "Novum Testamentum" 1991 / 33, p. 345.

with God, with his Son Jesus Christ, and with each other”¹⁵. In this way, the biblical dimension of the importance of the body has been presented.

Another trace regarding this thought can be found in the ancient dispute with gnostic heresy. It is well-reflected in the writings of St. Irenaeus. In his main work, *Adversus Haereses*¹⁶ he offered some claims from the borderline of gnosis and docetism¹⁷. St. Irenaeus defends the reality of Jesus’ body by using the proof of his ability to suffer. As he wrote: “the Word, who existed in the beginning with God, by whom all things were made (...) He became a man liable to suffering”¹⁸. This reality is not only a theological question but it brings existential conclusions regarding believers themselves. He wrote: “Those, therefore, who assert that He appeared putatively and was neither born in the flesh nor truly made man, are as yet under the old condemnation, holding out patronage to sin; for, by their showing, death has not been vanquished”¹⁹. Following the ancient theology, an example of which we have St. Irenaeus, one can reassume that the real body is the axis of the real salvation. In other words, while the apparent body can cause only apparent salvation, only the real body can bring real salvation. According to St. Irenaeus, the proof of the real body is its ability to suffer but, as noticed above by De Boer, it means the ability of love ready to offer himself in the real sacrifice. This is the fullness of the worship that Christ has given to his Church.

A PROPOSAL FOR CRITERIA FOR DISCERNMENT

Following these conclusions, a trigger question can be considered. If only the real body of Christ, proven by his ability to suffer, guaranteed the real salvation and its lack was considered the docetism heresy, would the lack of real participation through physical activities in the virtual worship not encourage neo-docetism?

If, as it has been shown, the participation reaches the summit into the offering of oneself in the act of love to build the communion with other brothers and sisters, is it realisable in a virtual way? Can one be fed with God’s love virtually?

---

¹⁵ M.C. De Boer, *The death of Jesus Christ and his coming in the flesh*, 346.

¹⁶ Irenaeus of Lyons, *Against Heresies*, Book III <http://www.earlychristianwritings.com/text/irenaeus-book3.html>

¹⁷ Cf. Irenaeus of Lyons, *Against Heresies*, III,18,1–8.

¹⁸ Irenaeus of Lyons, *Against Heresies*, III,18,1.

¹⁹ Irenaeus of Lyons, *Against Heresies*, III,18,7.

Can one express love virtually? Can one offer one's own life being in front of one's screen or speaker? Finally, can one die virtually? The answer is not an easy approval or refusal, but it should not be ignored either. However, in search of an answer, one has to take into account the criteria coming from the Tradition. If St. Irenaeus affirmed that the real body of Christ guarantees real salvation, would not the virtual representation of the liturgical celebration bring virtual salvation? Of course, we cannot exclude all personal engagement through digital media, but some limits appear to be evident. If etymology of the ancient heresy indicates the verb δοκέω could be translated into English as *to appear, to seem*, looking at something that appears on the screen seems too far away from true participation.

Active participation in the mystery of faith
"is absolutely not reducible to its psychological
components or to the stimulation into which
the sense of participating in a video game
is transformed".

In other words, active participation in the mystery of faith "is absolutely not reducible to its psychological components or to the stimulation into which the sense of participating in a video game is transformed"²⁰. While real life is not a game that one can quit without physical consequences, real salvation cannot skip the corporal dimension mediated by the ritual acting. The same General Instruction of the Roman Missal pins this indicator down: "They [i.e. participants] should endeavour to make this clear by their deep religious sense and their charity toward brothers and sisters who participate with them in the same celebration" (GIMR 95). There is the first moment in which one can not only receive divine love but also express it to both brothers or sisters in the liturgical congregation.

In this way, one can better understand the claim of the Pontifical Council for Social Communication that in the document "The Church and Internet" asserted: "Virtual reality is no substitute for the Real Presence of Christ in the Eucharist,

---

²⁰ A. Spadaro, *Cybertheology. Thinking Christianity in the era of the Internet*, New York 2014, p. 76.

the sacramental reality of the other sacraments, and shared worship in a flesh-and-blood human community. There are no sacraments on the internet”²¹. Even if the context for twenty years has changed and technology has been highly developed, pope Francis maintains this statement in a homily. He referenced the word of a bishop and said: “Be careful not to make the Church “viral,” not to make the sacraments “viral,” not to make the people of God “viral.” The Church, the sacraments, and the people of God are concrete. It is true that at this moment we must relate with the Lord in this way, but we need to get out of the tunnel, not stay there. And this is the familiarity of the apostles: not Gnostic, not “viral,” not selfish for each of them, but a concrete familiarity in the people”²².

This statement does not nullify the usefulness of the media. On the one hand, the internet cannot be considered a medium of true participation in the liturgy, on the other hand, “The sacred liturgy does not exhaust the entire activity of the Church” (*Sacrosanctum Concilium* 9). Here a wide horizon opens which limits only within the creativity of men. I do not intend to explore this area but only claim that starting from the nature of revelation a theological discernment and distinction of different ways of participation is possible.

CONCLUSION

This paper has intended an attempt to research possible criteria of discernment in the area of active participation in the liturgy. The basic statement consisted of the intuition that the more adequate question is that which focuses on the form of revelation and, consequently, of the liturgical act. Thus, this matter was undertaken. It allowed us to draw conclusions that bodily character is a crucial feature to maintain. In light of that claim, the research reached for some ancient disputes to draw from their experience a criterion of discernment. Eventually, it was the concreteness of love. It can protect the Church against the subtle enemy of gnosticism

---

²¹ Pontifical Council For Social Communications The Church And Internet, 9. https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_church-internet_en.html [access: 15.05.2022]

²² Francis, Homily” Familiarity with the Lord” https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2020/documents/papa-francesco-cotidie_20200417_lafamiliarita-conil-signore.html [access: 15.05.2022]

or, precisely, a kind of docetism. In this way, the ancient struggles for the faith can contribute to the recent debates on the matter of faith in the digital world.

BIBLIOGRAPHY

- Báracena J.R., *Celebrare i sacramenti e sacramentali: tra materialità e virtualità?* in: D. Jurczak – O.-M. Sarr, M. Tymister (ed.), „Virtual” Liturgy? *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy*.
- Berger T., *@Worship. Liturgical Practices in Digital Worlds*, London-New York, 2018.
- Berger T., *Participatio Actiosa in Cyberspace? Vatican II's Liturgical Vision in a Digital World*, „Worship” 2013 / 83, p. 533–547.
- Bonaccorso G., *L'uomo che celebra: il rito e i «sensi»*, „Rivista di Pastorale Liturgica” 2011 / 284, p. 4–8.
- De Boer M.C., *The death of Jesus Christ and his coming in the flesh*, „Novum Testamentum” 1991 / 33, p. 326–346.
- Doyle A. C., *Embodied Liturgy: Virtual Reality and Liturgical Theology in Conversation*, New York 2021.
- Francis, Homily” Familiarity with the Lord” https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2020/documents/papa-francesco-cotidie_20200417_lafamiliarita-conil-signore.html [access: 15.05.2022]
- Hayes M., *Googling God: The Religious Landscape of People in their 20s and 30s*, New York/Mahwah 2007.
- Irenaeus of Lyons, *Against Heresies, Book III* <http://www.earlychristianwritings.com/text/irenaeus-book3.html> [access: 25.05.2022]
- Jurczak D.– O.-M. Sarr, M. Tymister (ed.), „Virtual” Liturgy? *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy. Rome, Pontifical Athenaeum S. Anselmo – Pontifical Liturgical Institute 20–22 October 2021*, Roma 2022.
- Kubiś A., *Walka o integralną wiarę chrystologiczną w Pierwszym Liście św. Jana w kontekście historii wspólnoty Janowej* in: M. Kowalski (ed.) *Od wiary Abrahama do wiary Kościoła*, Lublin 2014, p. 83–102.
- Mitchel N.D., *Meeting Mystery*, New York 2006.
- Pontifical Council for Social Communications *The Church And Internet*, https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_church-internet_en.html [access: 15.05.2022]
- Second Vatican Council, *Constitution on the Sacred Liturgy Sacrosanctum Concilium*, https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_en.html [access: 25.05.2022]
- Second Vatican Council, *Dogmatic Constitution on Divine Revelation Dei Verbum* https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html [access: 25.05.2022]

- Silva J.P., *Celebrare per entrare in dinamica pasquale della fede*, Credere Oggi 2015/ 208, p. 7–16.
- Spadaro A., *Cybertheology. Thinking Christianity in the era of the Internet*, New York 2014.
- Tymister M., *Presentation* in: D. Jurczak – O.-M. Sarr, M. Tymister (ed), „*Virtual*” *Liturgy?* *Proceedings of the XII International Congress of Liturgy*, p. 23–28.

Biogram

Sławomir Jeziorski, Rzeszów (Poland), 1982. He is a catholic priest, graduated from the Pontifical University of John Paul II (2009) and has a doctorate in Liturgy from the Pontifical Institute of Liturgy in Rome (2017). He currently holds the position of Lecturer of Liturgy in the Major Priest Seminary of Rzeszów and the Catholic Academy in Warsaw (Collegium Bobolanum).

Ks. Sławomir Jeziorski – prezbiter diecezji rzeszowskiej, doktor nauk teologicznych w zakresie liturgiki Papieskiego Ateneum Świętego Anzelma w Rzymie (2017), wykładowca liturgiki i prefekt w Wyższym Seminarium Duchownym w Rzeszowie, ceremoniarz diecezjalny.

ORCID: 0000-0001-8710-5259

Piotr Kulbacki

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

„Łączność duchowa” w przestrzeni cyfrowej a celebrowanie liturgii

«Spiritual connectivity» in the digital space and the celebration of liturgy

ABSTRAKT

Codzienne korzystanie z internetu, możliwości spotkań i transmisji on-line dotyczą wszystkich sfer życia. Ponieważ liturgia stanowi szczyt i źródło życia Kościoła, dlatego, gdy pojawiły się możliwości transmisji radiowych i telewizyjnych stawiano pytanie o teologiczną rację korzystania z nich, gdyż sakrament domaga się realnej obecności. Opracowanie prezentuje analizy dotyczące trudności teologicznych i antropologicznych, oraz przedstawia wskazywane przez papieża Franciszka złudzenia i ograniczenia w relacjach osobowych jakie tworzy komunikacja cyfrowa. Badania związane z odczytywaniem problematyki rzeczywistości wirtualnej są bardzo doniosłe w kontekście coraz większej liczby transmisji celebrowania liturgicznych, w związku z lockdownem wprowadzonym podczas pandemii. Wiele osób korzystających z rzeczywistości wirtualnej narażonych jest na niebezpieczeństwo zatarcia różnicy między uczestnictwem w liturgii a jej obserwowaniem. Badania prowadzą do wniosku, że możliwość „duchowego łączenia się” w przestrzeni cyfrowej z celebrowaniem liturgii może przynosić duże korzyści. Wymaga to jednak używania precyzyjnej terminologii interpretującej transmisję jako „duchowe łączenie się”, a nie jako faktyczny udział w liturgii.

SŁOWA KLUCZOWE:

liturgia, przestrzeń wirtualna, transmisja, sakrament, uczestnictwo, internet

ABSTRACT

Daily use of the Internet, opportunities for meetings and on-line broadcasts apply to all spheres of life. Because the liturgy is the summit and source of the Church's life, therefore, when the possibilities of radio and television broadcasting appeared, the question was asked about the theological reason for using them, because the sacrament requires a real presence. The paper presents analyzes of theological and anthropological difficulties, and presents the illusions and limitations in personal relationships created by digital communication indicated by Pope Francis. Research related to reading the issues of virtual reality is very significant in the context of the increasing number of broadcasts of liturgical celebrations, due to the lockdown introduced during the pandemic. Many people who use virtual reality are in danger blurring the difference between participating in the liturgy and observing it. Research leads to the conclusion that the possibility of «connecting spiritually» in the digital space with the celebration of the liturgy can have great benefits. However, this requires the use of precise terminology interpreting the transmission as «spiritual connection» and not as actual participation in the liturgy.

KEYWORDS:

liturgy, virtual space, broadcast, sacrament, participation, internet

Globalne doświadczenie sposobu funkcjonowania społeczeństwa żyjącego w dużej izolacji zostało przyspieszone przez pandemię. Od strony technicznej i logistycznej istniały już od pewnego czasu rozwiązania umożliwiające komunikację poprzez sieć internetową, jednak dokonująca się kolejna faza rewolucji informatycznej umożliwiła wprowadzanie w pewnych okolicznościach *lockdownu* i izolacji społecznej. Niniejszy artykuł prezentuje analizy i płynące z nich wnioski dotyczące zagadnienia określanego w dokumentach Kościoła wydawanych w związku z pandemią, jako „łączność duchowa” ze sprawowaną w innym miejscu liturgią. Jest to problem nader aktualny w kontekście powszechnego dostępu do technologii umożliwiających transmitowanie „wszystkiego i przez każdego”.

W ŚWIECIE ALGORYTMÓW CYFROWYCH

Powstanie i rozwój sieci internetowej spowodowały w ostatnim ćwierćwieczu niezwykle przemiany przetwarzania informacji, co umożliwiło skokowe podwyższanie poziomu zautomatyzowania procesów technologicznych. Istniejący pewien wspólny element biologicznej sfery człowieka i istot żywych, spowodował, że u progu burzliwego rozwoju cybernetyki wskazywano na podobieństwo reakcji na bodźce materialne¹. Człowiek jednak wykracza poza sferę naturalnego, charakterystycznego dla świata zwierząt instynktu. Człowieka jako osoby rozumnej i wolnej, także jego relacji społecznych, nie da się opisać i zrekonstruować w postaci cyfrowych algorytmów². Jednak okazało się, że wiele elementów mozolnej pracy poznawczej człowieka może otrzymać nowe narzędzie w postaci szybkiego zapisu olbrzymiej ilości informacji i szybkiego dostępu do nich. Od czasów Renesansu wiedza ludzka uległa tak wielkiemu poszerzeniu i specjalizacji, iż z jednej strony trudno jest szybko formułować uniwersalne wnioski, jednak z drugiej strony szeroki dostęp do baz danych umożliwia interdyscyplinarne poszukiwania naukowe. Mogą dziś powstawać olbrzymie biblioteki gromadzące zdigitalizowane dawniejsze publikacje i gromadzące wytwarzane na bieżąco zbiory informacji.

Równolegle powoduje to często podważenie dotychczasowego paradygmatu posługiwania się przez człowieka zweryfikowaną wiedzą. Dotyczy to różnych

¹ Zob. N. Wiener, *Cybernetyka, czyli sterowanie i komunikacja w zwierzęciu i maszynie*, Warszawa 1971.

² Por. M. Wyrostkiewicz, *Internet i (nie)moralność*, Lublin 2015, s. 257.

obszarów wiedzy, szczególnie naukowej, opartej o oświeceniową koncepcję intersubiektywnej komunikowalności, powtarzalności i sprawdzalności informacji. Postmodernistyczna wizja świata pozbawionego zweryfikowanej, niepodważalnej, jedynej prawdy toruje drogę do swoistej „gnozy” – zjawisko to było zawsze znane ludzkości, także ostatnich stuleciach epoki przed-informatycznej. Atrakcyjność „gnozy” dostępnej tylko wtajemniczonym i związane z tym poczucie ekskluzywizmu umożliwia, podobnie jak w innych epokach, najczęściej „cichą propagandę”, otoczoną nimbem poczucia wyższości. Papież Franciszek zwraca uwagę na rozpowszechnione przekonanie, że dzięki swym wyjaśnieniom człowiek może

---

Człowieka jako osoby rozumnej i wolnej, także jego relacji społecznych, nie da się opisać i zrekonstruować w postaci cyfrowych algorytmów. Jednak okazało się, że wiele elementów mozolnej pracy poznawczej człowieka może otrzymać nowe narzędzie w postaci szybkiego zapisu olbrzymiej ilości informacji i szybkiego dostępu do nich.

---

uczynić zrozumiałą całą wiarę i całą Ewangelię. Taka postawa jest spotykana nie tylko wśród „racjonalistycznych wrogów wiary chrześcijańskiej, ale także w parafiach czy ośrodkach kształcenia filozoficznego lub teologicznego³. Ten element wprawdzie można wyjaśniać na płaszczyźnie psychologicznej, jednak jest nie bez związku z biblijnym obrazem propozycji szatana w raju, by osiąść wiedzę równą Bogu (por. Rdz 3, 5). Taka współczesna gnoza oddziela umysł od tajemnicy wcielenia i związanego z nią cierpienia Chrystusa, promując koncepcję „Boga bez Chrystusa, Chrystusa bez Kościoła, Kościół bez ludu”⁴ i staje się podstawą dla pokusy współczesnego pelagianizmu, nieraz w sposób ukryty głoszącego, że „z łaską Bożą wszystko jest możliwe, w istocie przekazując ideę, że wszystkiego można

---

³ Por. Franciszek, Adhortacja *Gaudete et exsultate* (19 III 2018), n. 39.

⁴ Por. tamże n. 37.

dokonać za pomocą ludzkiej woli, tak jakby była ona czymś czystym, doskonałym, wszechmocnym, do czego dołącza się łaska”⁵.

Mentalność człowieka epoki cyfrowej oddziałuje na sferę religijną. Tak jak kiedyś informacje były przekazywane z ust do ust czy w ulotnych drukach, tak dziś na stronach internetowych, mnożą się różne koncepcje dotyczące życia Kościoła, udziału w liturgii, a także prywatne objawienia, już nawet na pierwszy rzut oka sprzeczne z nauką Kościoła. Świat internetu z jednej strony powoduje masowy przekaz niesprawdzonych czy fałszywych wiadomości, z drugiej ich łatwa i szeroka dostępność, nie tylko dla wąskiego grona wtajemniczonych, może ułatwiać szybszą ich weryfikację. Trudność stanowią „bańki informacyjne”, gdyż odpowiednie algorytmy, podsuwają treści zgodne z poprzednim wyszukiwaniem. Papież Franciszek zwraca uwagę, że „działalność wielu platform internetowych często polega na ułatwianiu spotkań osób podobnie myślących, utrudniając konfrontację między zróżnicowanymi stanowiskami. Te zamknięte obiegi ułatwiają rozpowszechnianie fałszywych informacji i wiadomości, podsycając uprzedzenia i nienawiść”⁶.

WIRTUALNY ŚWIAT ZŁUDZEŃ

Technika tworzenia coraz doskonalszych złudzeń zmysłowych może zrodzić poczucie, że stajemy się uczestnikami rzekomo istniejącej rzeczywistości. Stąd pojawiło się nawet pojęcie „rzeczywistości wirtualnej” czyli coraz bardziej zaawansowanej techniki tworzenia nie istniejących fantomów czy pozorowania obecności na odległość⁷.

Pokolenie wchodzące dziś w dorosłe życie już od dzieciństwa obcuje z owym światem wirtualnym. W oczywisty sposób posługujemy się technologiami cyfrowymi ułatwiającymi codzienne realne życie, zakupy, administrację, podróże, prowadzenie nauczania w szkołach czy procesów badań naukowych, a nawet leczenie i korzystanie na odległość z manipulatorów chirurgicznych. Jednak zawsze technologia cyfrowa jest nastawiona na wsparcie życia w świecie realnym. Zrazem istotnie wpływa to na sposoby kontaktów międzyludzkich, np. list trzeba

⁵ Por. tamże n. 49.

⁶ Por. Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* (3 X 2020), n. 45.

⁷ Zob. T. Duma, *Realność*, EK 16 kol 1258–159.

było pisać przynajmniej kilkanaście lub kilkadziesiąt minut, przemyśliwując jego treść, a na odpowiedź czekać od kilku godzin – przez posłańca tym samym mieście, do kilku- kilkunastu dni gdy już istniała zorganizowana poczta, a nawet po wiele miesięcy. Możliwość szybkiej natychmiastowej komunikacji telefonicznej, czy za pomocą „komunikatorów” rodzi poczucie podobieństwa do rozmowy osobistej „twarzą w twarz”. Coraz częściej komunikacja cyfrowa nie stanowi uzupełnienia nawiązanych wcześniej kontaktów, ale odwrotnie – młodzi ludzie poznają się w sieci. Kiedyś tekst pisany na glinianej tabliczce, na papierusie, przesyłany dalekopisem czy faksem umożliwiał człowiekowi odślonięcie, oczywiście tylko w pewnym zakresie, swego wnętrza drugiej osobie⁸. Nawet kaznodzieje posługują się niezupełnie adekwatną metaforą modlitwy – „telefon do Pana Boga”. Łatwość i poręczność natychmiastowego przesyłania informacji znakowej, fonicznej i video rodzi złudzenie spotkania takiego jak „w realu”. Dobrze, że technologia cyfrowa stwarza takie możliwości, ułatwiające kontakty międzyludzkie, jednak ich nie zastępuje.

Papież Franciszek w ogłoszonej podczas pandemii encyklice *Fratelli tutti* odniósł się m. in. do problemów społecznych pojawiających się w świecie komunikacji cyfrowej⁹. Przede wszystkim zwrócił uwagę na paradoks złudzenia komunikacji polegający na narastaniu postaw zamknięcia się oraz izolowania ludzi między sobą przy równoczesnym rozwoju technologicznych możliwości umożliwiających traktowanie relacji do osoby i wzajemnych międzyludzkich jako „rodzaju spektaklu, który można śledzić, podglądać, a życie zostaje wystawione na nieustanną kontrolę”. Papież zauważył, że gdy „tego człowieka odsuwam, ignoruję i trzymam na dystans, mogę bezwstydnie wtargnąć w jego życie, aż do skrajności”¹⁰.

Zwracając się do młodych w adhortacji *Christus vivit*, papież podkreślił, że „media cyfrowe mogą narazić na ryzyko uzależnienia, izolacji i postępującej utraty kontaktu z rzeczywistością, utrudniając rozwój autentycznych relacji międzyludzkich”¹¹. Odwołując się do tego stwierdzenia, papież stwierdził w encyklice *Fratelli tutti*, że kontakty przez pośrednictwo łącz internetowych nie wystarczają do budowania mostów jednoczących ludzkość. Przecież informatyka wyjaśnia,

⁸ Por. P. Kulbacki, *Paradygmat znaku i symbolu w celebrowaniu liturgicznej*, „Liturgia sacra” 21(2015) n. 2, s. 292–293.

⁹ Por. Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* (3 X 2020) [dalej w skr. FT].

¹⁰ Por. FT 42

¹¹ Por. Franciszek, Adhortacja *Christus vivit* (25 III 2019) , n. 46; FT 43.

że komunikacja podlega redukcji poprzez np. przepustowość kanału, częstotliwość nośników informacji, ograniczenia sensorów nadawczych i dekodowników do postaci odbieranej przez zmysły. Dlatego papież zauważył, że istnieje „potrzeba gestów fizycznych, mimiki, milczenia, mowy ciała, a nawet zapachu, drżenia rąk, rumieńca, potu, ponieważ to wszystko mówi i należy do komunikacji międzyludzkiej”. Papież ostrzegł, że „kontakty wirtualne, które zwalniają ze żmudnego pielęgnowania przyjaźni, ze stabilnej wzajemności, a także z dojrzewającej z czasem zgodności, mają pozory kontaktów towarzyskich. Nie budują prawdziwie «nas», ale zazwyczaj maskują i wzmacniają ten sam indywidualizm, który wyraża się w ksenofobii i pogardzie dla słabych”. W konkluzji papież stwierdził, że „połączenie cyfrowe nie wystarcza do budowania mostów, nie jest w stanie zjednoczyć ludzkości”¹².

Ilościowe przetwarzanie i utrwalanie informacji dzięki technologiom binarnym jest systematycznie zwielokrotniane, ale nie oznacza to samo w sobie większej mądrości człowieka. Mądrości nie da się wytworzyć przez szybkie poszukiwania w Internecie, nie stanowi ona też sumy informacji, których wiarygodność trudno sprawdzić. Nie stanowi to drogi do mądrości, gdyż „rozmowy w końcu obracają się tylko wokół najnowszych danych, są jedynie horyzontalne i ogólnikowe. Nie zwraca się natomiast dłuższej i przenikliwej uwagi na istotę życia, nie rozpoznaje się tego, co jest niezbędne do nadania sensu egzystencji”. Tylko człowiek budujący swe życie na prawdzie, staje się wolny w wyborze tego co nadaje sens jego egzystencji odrzucając iluzję wolności, „która jest nam sprzedawana i mylona ze swobodą nawigowania w sieci”¹³. Ostrzeżenia papieża Franciszka przed pozorowaniem spotkania między ludźmi ujawniają także warunki prawdziwego osobowego spotkania człowieka z Bogiem. Tworzy je płaszczyzna podmiotowości wolnego człowieka stanowiąca istotę biblijnej koncepcji religii i liturgii Kościoła.

W poświęconej problematyce braterstwa międzyludzkiego encyklice *Fratelli tutti* papież przestrzega, że skoro złudzenie rzeczywistości można wytworzyć, zamaskować, zmodyfikować to prowadzi to do powstawania mechanizmu selekcji oddzielania tego co się podoba człowiekowi od tego co niewygodne lub nieprzyjemne. Ludzie, wydarzenia, rzeczy mogą podlegać eliminacji poprzez budowanie wirtualnego kręgu izolującego nas od rzeczywistego świata, w którym nie buduje

---

¹² Por. FT 43

¹³ Por. FT 50

się więzi braterskiej¹⁴. Przekazywanie informacji w coraz bardziej wydajnym streamingu danych, w szerokopasmowej transmisji wydarzeń religijnych także podlega reżyserii kierującego transmisją a nawet selekcji operatora kamery¹⁵.

LITURGIA A TECHNOLOGIE PRZEKAZU

Formułowane w erze informatycznej pytania o relację liturgii do nowo odkrywanej i rozpoznawanej dziś przestrzeni wirtualnej wcale nie dotyczy nowego zjawiska. Już w pierwszej połowie ub. stulecia należało odpowiedzieć na pytania, które pojawiły się wraz z rozwojem radiofonii i telewizji oraz transmisji dokonującej się w czasie rzeczywistym, a także utrwalania przebiegu obrzędów liturgicznych na płytach gramofonowych, taśmach magnetofonowych, filmach i możliwości późniejszego odtwarzania czy też tzw. „retransmitowania”. Lata dwudzieste ub. stulecia, wraz z rozwojem techniki wymusiły odpowiedzi na pytania teologiczne dotyczące liturgii i mediów. Była to technika analogowa, o dużo mniejszych możliwościach i dużo mniejszym zasięgu społecznym niż technika cyfrowa przełomu tysiącleci, jednak rozpoznane wówczas zasady teologiczne nie dotyczą idei kodowania i dekodowania oraz szybkości strumienia przekazywanej czy utrwalanej informacji. Zasady teologiczne transmisji dotyczą natury samej liturgii – spotkania Boga z człowiekiem dokonującego się w sakramencie, czyli przy pomocy środków świata doczesnego, co wynika z duchowo- materialnej natury człowieka.

Rozpowszechniona opisowa definicja liturgii uwzględniająca nauczanie soborowe i posoborowego katechizmu wskazuje, że „liturgia jest kościelną (hierarchicznie uporządkowaną) celebracją chrześcijańskiego misterium (Misterium Paschy Chrystusa: Jego męki, śmierci, zmartwychwstania, Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego) w czasie od zesłania Ducha Świętego do paruzji; wypełnianiem pod osłoną symboli dzieła, jakie Ojciec zlecił do wykonania swojemu Wcielonemu Synowi (por. J 17, 4); przyjmowaniem przez Kościół – Oblubienicę Chrystusa «błogosławieństw» zstępujących od Ojca przez Syna w Duchu Świętym (uświęcenie, zbawienie) i odpowiedzią «błogosławieństwa», jakie Kościół zanos

---

¹⁴ Por. FT 47

¹⁵ Zob. D. Łuka, *Telewizyjna transmisja Mszy św. – przygotowanie, przebieg, propozycje pastoralne*, „Liturgia Sacra” 9 (2003), nr 1, s. 61–76; *Fotograf i kamerzysta w czasie sprawowania liturgii*, red. E. Stencel, Pelplin 2007.

do Ojca przez Syna, mocą Ducha Świętego (kult całkowity i publiczny); uczestnictwem w potrójnym wymiarze mesjańskiego posłannictwa Chrystusa – Proroka, Kapłana i Króla-Pasterza (*martyria – leiturgia – diakonia*) – zapewniającym komunię (*koinonia*) z Ojcem przez Syna w Duchu Świętym oraz z całą społecznością Kościoła na ziemi, w niebie i czyśćcu, aż do jej pełni w liturgii niebiańskiego Jeruzalem, gdzie Bóg będzie wszystkim we wszystkich (por. KL -5–8; 1 Kor 15, 28)”¹⁶. Wielowarstwowość tej definicji wskazuje na niemożność zastąpienia udziału w liturgii przez medialne transmisje, które mogą jedynie wskazywać na istnienie rzeczywistości, nad którą umysł człowieka nie może panować, zamknąć w systemie swoich pojęć (metajęzyka)¹⁷.

**Wielowarstwowość tej definicji wskazuje na
niemożność zastąpienia udziału w liturgii
przez medialne transmisje, które mogą
jedynie wskazywać na istnienie rzeczywistości,
nad którą umysł człowieka nie może
panować, zamknąć w systemie swoich pojęć
(metajęzyka).**

Powyższe opisowe określenie liturgii zwraca uwagę na symboliczne działanie doczesne Kościoła. Znaki-symbole uobecniają dzieło Chrystusa i włączają Kościół w opisaną wyżej wymianę błogosławieństw. Liturgia znajdzie swą pełnię w niebieskim Jeruzalem, ale będąc celebrowaną w doczesności włącza nas już w liturgię niebieską, czyli relację wzajemnego oddawania chwały Ojca i uwielbionego Syna Bożego, *Kyriosą*. Celebrowanie liturgii na ziemi jest włączeniem Kościoła w liturgię niebieską dokonujące się za pośrednictwem słowa oraz znaków i symboli sakramentalnych. Liturgia bazuje na naturze człowieka – znaki i symbole są proporcjonalne do jego natury materialnej. Ich dobór jest ustanowiony

---

¹⁶ Por. B. Nadolski, *Liturgia*, w: *Leksykon liturgii*, opr. tenże. Poznań 2006 s. 754; B. Migut, *Liturgia jako teologia żywa*, Lublin 2019, s. 72–73.

¹⁷ Zob. M. Walczak, *Metajęzyk*, EK 12 kol. 623–625.

w przypadku sakramentów przez Chrystusa, a sakramentaliów przez Kościół, który obrzędy liturgii precyzuje w poszczególnych okresach historii¹⁸.

Naturą znaku – symbolu sakramentalnego, zasłaniającego Boską rzeczywistość jest zatem częściowe jej objawianie i włączanie w nią¹⁹. Znaki sakramentalne uobecniają w sposób rzeczywisty działanie Boga. Jak zatem należy widzieć rolę technologii wirtualnych podczas sprawowania znaków sakramentalnych stanowiących szczyt i źródło życia Kościoła?²⁰

Przykładem jest słowo, które jako słowo Boże posiada charakter sakramentalny. Benedykt XVI w posynodalnej adhortacji *Verbum Domini* zachęcał do pogłębienia nauki o sakramentalności słowa Bożego. Jest ono skuteczne a zarazem konstytutywne dla znaku-symbolu sakramentów świętych²¹. Kiedy podczas liturgii słyszymy proklamowane słowo Boże, to dociera ono do nas poprzez pośrednictwo narządów mowy, drgań cząsteczek powietrza i zmysłu słuchu. Może tak być, że dochodzą dodatkowe pośredniczące środki techniczne, np. mikrofon i głośnik umieszczony w kościele, a niekiedy mikrofon i słuchaweczka aparatu dla niedosłyszających. Nikt nie ma wątpliwości, że środki te pomagają, niekiedy w ogóle umożliwiają słuchanie słowa Bożego w liturgii. Nawet kilometrowa odległość, np. na wielkich mszach papieskich na lotnisku wymuszająca dodatkowe środki przekazu nie kwestionuje przekonania o obecności i udziale w liturgii zgromadzonych osób, nawet gdyby transmisja głosu odbywała się przez pośrednictwo satelity²².

Tymczasem pozostawanie w domu na balkonie, nawet tylko po drugiej stronie ulicy, kilka metrów od kościoła, podczas mszy niedzielnej i słuchanie głośnika wystawionego na zewnątrz dla tych, którzy się nie zmieścili w świątyni, nie daje

---

¹⁸ Katechizm Kościoła Katolickiego, chcąc uniknąć dyskusji o różnym rozumieniu znaku i symbolu w różnych religiach, w naukach ścisłych i humanistycznych oraz w sztuce, posługuje się tym określeniem łącznie (KKK 1145–1162); por. P. Kulbacki, *Paradygmat znaku i symbolu*, s. 292–294, 301.

¹⁹ Por. tamże s. 296.

²⁰ Por. W. Pałęcki, *Pytanie o liturgię. Misterium liturgii w życiu Kościoła*, Lublin 2015, s. 13–15.

²¹ Por. Benedykt XVI, Adhortacja *Verbum Domini* (30 IX 2010), n. 56; Z. Głowacki, *Sakramentalność liturgii słowa Bożego we mszy świętej*, „Roczniki Teologiczne” 63(2016) n. 8, s. 812.

²² Zazwyczaj umieszczanego na geostacjonarnej orbicie w odległości ok. 40 tys. km od Ziemi co daje blisko czwartą część sekundy sumarycznego opóźnienia sygnału fali radiowej rozchodzącej się z szybkością światła (ok. 300 tys. km/s).

nam przekonania o uczestnictwie, nawet jeśli opóźnienie głosu będzie mniejsze niż przy transmisji satelitarnej (chyba, że balkon spełniałby rolę taką jak drzewo dla celnika niskiego wzrostu; por. Łk 19,2–5). Czyli nie decyduje odległość i wspomaganie środków technicznych wzmacniających głos, a fizyczna i moralna jedność ze zgromadzeniem liturgicznym. Takie ujęcie problemu łatwo można ekstrapolować na transmisje audiowizualne. Nie odgrywa tu roli rodzaj technologii kodowania i przesyłu – kablowa, bezprzewodowa, analogowa, cyfrowa, satelitarna czy internetowa, rozdzielczość czy występowanie nawet kilkusekundowego opóźnienia.

Czyli nie decyduje odległość i wspomaganie środków technicznych wzmacniających głos, a fizyczna i moralna jedność ze zgromadzeniem liturgicznym.

Rozpoznanie tego zagadnienia nastąpiło w latach dwudziestych ub. stulecia. Początkowo nie pozwalano na transmisje, jednak podczas wojny domowej w Hiszpanii uznano, że należy umożliwić obłożonym „słuchanie” radiowej transmisji mszy św. Należy zauważyć, że do *Vaticanum II* w nauczaniu katechizmowym, zanim pogłębiono nauczanie o *actuosa participatio*, opisywano obowiązek niedzielny, jako „wysłuchanie mszy św.” Aby zatem uniknąć nieporozumień, od początku podkreślano, że „słuchanie” mszy przez radio nie jest uczestnictwem w niej i nie czyni zadość obowiązkowi niedzielnemu. Zatem przypisano transmisjom rolę pomocniczą, nie dyspensującą od uczestnictwa, a tylko wspierającą duchowo wiernych nie mogących fizycznie uczestniczyć w celebracji. Jednak jeszcze w okresie międzywojennym zauważono, że zasada duchowej łączności umożliwia udział w liturgii błogosławieństw, np. *Urbi et orbi* czy zyskiwania odpustów związanych z odmawianiem różańca łącząc się przy głośniku ze wspólnotą zgromadzoną wokół mikrofonu. Co więcej, wynalazek telewizji i pierwsze transmisje z pasterki w Paryżu i Nowym Jorku w 1948 roku spotkały się z wielkim uznaniem Piusa XII dostrzegającego wartość takiej transmisji. Jednak w początkach transmisji telewizyjnych pojawiały się wątpliwości tak poważnych teologów jak K. Rahner, który nie tyle obawiał się naruszenia *disciplina arcani*, co sprowadzenia celebracji

liturgii do zwykłego widowiska, które się ogląda, a nie uczestniczy w nim. Mimo wskazywanych zagrożeń Kościoł w swej praktyce pastoralnej zaakceptował transmisję, bazując jednak na teologii uczestnictwa bezpośredniego w zgromadzeniu liturgicznym²³.

Mimo wskazywanych zagrożeń Kościoł w swej
praktyce pastoralnej zaakceptował transmisję,
bazując jednak na teologii uczestnictwa
bezpośredniego w zgromadzeniu liturgicznym.

LOCKDOWN A ŚWIAT WIRTUALNY I WSPÓLNOTA KOŚCIOŁA

Jako jedno z podstawowych remediów na pandemię Covid-19 uznano *lockdown*. Oznaczało to m. in. wydawanie zarządzeń władz świeckich domagających się ze względów sanitarnych, w zależności od kraju i diecezji, ograniczenia ilości uczestników celebrowania, całkowitego ich zakazu, względnie wyznaczenia sposobów udzielania Komunii świętej a nawet zakazu. W poszczególnych krajach i diecezjach władze kościelne dostosowując się do tych zarządzeń, wydały własne przepisy dostosowania się do państwowych zasad; w zależności od kraju interpretując je szeroko lub z obawy przed zakażeniem zawężając możliwości. Wydano także liczne dyspensy od obowiązku uczestnictwa we mszy św. niedzielnej i świątecznej. Chociaż z prawnego punktu widzenia nie były one konieczne, to słusznie uznano, że pomogą one w podejmowaniu moralnych decyzji uwzględniających ogólne zasady sanitarne.

Okoliczności te sprawiły, że pojawiły się liczne transmisje telewizyjne z sanktuariów i katedr lub internetowe dla własnych parafian. Zarazem zachęcano do korzystania z tych transmisji co miało dodatkowe znaczenie podczas bardzo radykalnego ograniczenia kontaktu między ludźmi. Transmisje miały na celu nie

---

²³ Por. P. Kulbacki, *Liturgia w mediach*, „Liturgia Sacra” 21(2015), n. 1, s. 61–64; W. Bartocha, *Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w prawie celebrowania mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 28(2019) n. 4, s. 6162.

dopuszczanie do pozbawienia kontaktu z liturgicznym życiem swych parafii czy sanktuariów²⁴. Oczywiście pojawiły się obawy, że transmisje te mogą stawać się stałym sposobem uczestnictwa w liturgii. Gdy w 2021 roku rozgorzała dyskusja przed obchodem Wielkanocy, drugim już podczas *lockdownu*, z radami „sanitarnymi” chętnie pospieszyli politycy lewicy nie rozumiejący natury liturgii i domagający się zamknięcia kościołów argumentując, że „msze są transmitowane w telewizjach i w ten sposób wierni mogą dochowywać swoich obrządków”²⁵.

Akceptacja praktyki transmisji mszy świętej oznacza zarazem, że „Kościół ma obowiązek czuwać nad poprawnością przekazu, by nie utracił on sakralnego charakteru”.

Kilka lat wcześniej, przed pandemią, pojawiły się w Polsce wskazania biskupów dotyczące fotografowania i filmowania²⁶, a następnie *Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji mszy świętej transmitowanej przez telewizję*²⁷. Wskazuje ono na ważną rolę duszpasterską transmisji mszy świętej. Dokument przypominał, że zgodnie z nauczaniem Kościoła „oglądanie Mszy Świętej w telewizji nie jest tym samym co bezpośrednie uczestnictwo, nie pozwala zatem na wypełnienie obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej w niedziele i nakazane święta, ten bowiem domaga się fizycznej obecności wiernych”²⁸. Dyrektorium przypominając pierwotny charakter wspierania przez transmisje chorych nie mogących uczestniczyć we mszy św. wskazuje na szerszy wymiar ewangelizacyjny i formacyjny transmisji²⁹.

---

²⁴ Por. A. Megger, *Liturgia parafialna znakiem Kościoła*, „Roczniki teologiczne” 62(2015) n. 8 s. 9294.

²⁵ Por. K. Kostrzewa, *Lewica apeluje do biskupów o zamknięcie kościołów na czas wzrostu zakażeń koronawirusem* [19 III 2021], www.pap.pl/aktualnosci/news%2C835974%2Clewica-apeluje-do-biskupow-o-zamkniecie-kosciolow-na-czas-wzrostu-zakazen [dostęp 2022.04.08]

²⁶ *Wskazania Komisji Episkopatu Polski ds. Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego dotyczące fotografowania i filmowania podczas celebracji liturgicznej* (5 XII 1994).

²⁷ *Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji mszy świętej transmitowanej przez telewizję* (14 III 2017), Warszawa 2017.

²⁸ Por. Tamże, n. 7; Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* (31 V 1998) n. 54.

²⁹ Por. *Dyrektorium* n. 9–11.

Akceptacja praktyki transmisji mszy świętej oznacza zarazem, że „Kościół ma obowiązek czuwać nad poprawnością przekazu, by nie utracił on sakralnego charakteru”³⁰. Podstawową zasadą dotyczącą transmisji jest to, aby była to celebrowanie związane z życiem konkretnej wspólnoty, a nie celebrowanie dla celów transmisji, gdyż nie istnieje wirtualne zgromadzenie liturgiczne³¹. Oznacza to także, że „w odniesieniu do Mszy Świętej jedyną dopuszczalną formą przekazu jest transmisja bezpośrednia, nigdy zaś retransmisja (nawet wtedy, gdyby to mogło wyda-

---

„W przypadku korzystania ze środków komunikacji elektronicznej z ostrożnością należy używać (być może najlepiej wcale) wyrażenia *«uczestnictwo w liturgii»*. Lepszym i jaśniejszym określeniem jest *«łączność duchowa»*.”

---

wać się korzystniejsze z duszpasterskiego punktu widzenia, np. ze względu na lepszy czas antenowy)”³².

Dokument Episkopatu wskazał, iż transmisja nie umożliwia faktycznego udziału w liturgii, jednak dla chorych stwarza przestrzeń duchowego łączenia się z celebrowaniem liturgicznym sprawowaną w konkretnej wspólnocie. Ponieważ podczas pandemii zdarzały się nieprecyzyjne sformułowania kierowane do wiernych zachęcające do „uczestnictwa” w mszach transmitowanych, dlatego w roku 2021 w polskim dokumencie dotyczącym zachowania zasad sanitarnych podczas obchodów Triduum Paschalnego zalecono następującą terminologię: „W przypadku korzystania ze środków komunikacji elektronicznej z ostrożnością należy używać (być może najlepiej wcale) wyrażenia *«uczestnictwo w liturgii»*. Lepszym i jaśniejszym określeniem jest *«łączność duchowa»*. Należy strzec dosłownego i fizycznego rozumienia uczestnictwa w liturgii, aby wszyscy mieli jasność co do różnicy, jaka zachodzi między byciem na zgromadzeniu, a oglądaniem czy słuchaniem go

---

³⁰ Por. Tamże n. 6

³¹ Por. Wyrostkiewicz, *Internet* s. 66.

³² Por. *Dyrektorium* n. 11.

w mediach. Nauczanie biskupów podkreśla różnicę między uczestnictwem «na żywo», a łąčeniem się przez środki techniczne³³. Odwołano się tu do zasad zamieszczonych w omawianym wyżej *Dyrektorium*³⁴.

ZAKOŃCZENIE

W dawnych wiekach teologowie analizowali faktyczną fizyczną niemożność uczestnictwa w liturgii i wskazywali na doniosłe skutki duchowego łączenia się z celebracją sakramentalną poprzez komunie duchową czy doskonały żal za grzechy. Nie istniały wówczas formy wirtualnych złudzeń, które przekonująco mogą tworzyć iluzję uczestnictwa w liturgii. Jednak pośrednictwo cyfrowe może także pozytywnie inspirować do duchowej łączności z celebracją sakramentalną.

O ile w początkach transmisji telewizyjnych pojawiały się poważne wątpliwości wielkich teologów, np. K. Rahnera, to w nauczaniu i praktyce pastoralnej Kościoła doceniono rolę jaką może odegrać wzmocniona transmisją łączność duchowa z konkretną wspólnotą celebrującą liturgię. *Lockdown* stał się czasem wielkiego egzaminu z rozumienia czym jest liturgia i uczestnictwo w jej celebracji. Dlatego należy podejmować kolejne badania na płaszczyźnie zarówno nauk teologicznych jak i nauk społecznych dotyczące faktycznego wpływu transmisji na rozwój lub regres różnych obszarów religijności.

BIBLIOGRAFIA

- Bartocha W., *Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 28(2019) n. 4, s. 55–69.
 Benedykt XVI, *Adhortacja Verbum Domini* (30 IX 2010).
 Duma T., *Realność*, EK 16 kol 1258–159.

³³ Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski, *Propozycja ujednoliconych wskazań na Wielki Tydzień i Triduum Paschalne 2021 dla duchowieństwa i wiernych Kościoła w Polsce odnośnie do czynności liturgicznych i duszpasterskich w czasie epidemii (bmw)*, n 4a.

³⁴ „Pierwszym i podstawowym celem transmisji Eucharystii jest posługa chorym. Dzięki walorom obrazu i dźwięku oraz narzędziom komunikacji medialnej, mogą oni nawiązać duchową łączność z wiernymi, którzy w konkretnym kościele uczestniczą w Eucharystii, aby wysłuchać słowa Bożego i łączyć swoje cierpienia z ofiarą Chrystusa”, *Dyrektorium* nr 8.

- Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebrowania mszy świętej transmitowanej przez telewizję* (14 III 2017), Warszawa 2017.
- Fotograf i kamerzysta w czasie sprawowania liturgii*, red. E. Stencel, Pelplin 2007.
- Franciszek, Adhortacja *Christus vivit* (25 III 2019).
- Franciszek, Adhortacja *Gaudete et exsultate* (19 III 2018).
- Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* (3 X 2020).
- Głowacki Z., *Sakramentalność liturgii słowa Bożego we mszy świętej*, „Roczniki Teologiczne” 63(2016) n. 8, s. 5–19.
- Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* (31 V 1998).
- Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski, *Propozycja ujednoliconych wskazań na Wielki Tydzień i Triduum Paschalne 2021 dla duchowieństwa i wiernych Kościoła w Polsce odnośnie do czynności liturgicznych i duszpasterskich w czasie epidemii* (bmw).
- Kostrzewa K., *Lewica apeluje do biskupów o zamknięcie kościołów na czas wzrostu zakażeń koronawirusem* [19 III 2021], www.pap.pl/aktualnosci/news%2C835974%2Cle-wica-apeluje-do-biskupow-o-zamkniecie-kosciolow-na-czas-wzrostu-zakazen [dostęp 2022.04.08]
- Kulbacki P., *Liturgia w mediach*, „Liturgia Sacra” 21(2015), n. 1, s. 59–72.
- Kulbacki P., *Paradygmat znaku i symbolu w celebrowaniu liturgicznej*, „Liturgia sacra” 21(2015) n. 2, s. 291–304.
- Łuka D., *Telewizyjna transmisja Mszy św. – przygotowanie, przebieg, propozycje pastoralne*, „Liturgia Sacra” 9(2003), nr 1, s. 61–76.
- Megger A., *Liturgia parafialna znakiem Kościoła*, „Roczniki teologiczne” 62(2015) n. 8, s. 87–98.
- Migut B., *Liturgia jako teologia żywa*, Lublin 2019.
- Nadolski B., *Liturgia*, w: *Leksykon liturgii*, opr. tenże. Poznań 2006, s. 745–755.
- Pałęcki W., *Pytanie o liturgię. Misterium liturgii w życiu Kościoła*, Lublin 2015.
- Walczak M., *Metajęzyk*, EK 12 kol. 623–625.
- Wiener N., *Cybernetyka, czyli sterowanie i komunikacja w zwierzęciu i maszynie*, Warszawa 1971.
- Wskazania Komisji Episkopatu Polski ds. Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego dotyczące fotografowania i filmowania podczas celebrowania liturgicznej* (5 XII 1994).
- Wyrostkiewicz M., *Internet i (nie)moralność*, Lublin 2015.

Biogram

Piotr Kulbacki – dr hab. prof. KUL, prezbiter archidiecezji łódzkiej, Kurator Instytutu Formacji Pastoralno-Liturgicznej.
ORCID: 0000-0003-4139-4328

Karol Litawa

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Instytut Teologiczny w Łodzi

Il significato socio-culturale dei viaggi apostolici di Giovanni Paolo II in Polonia negli anni '80. Analisi dei discorsi più significativi

The socio-cultural significance of John Paul II's apostolic journeys to Poland in the 1980s. Analysis of the most significant speeches

ASTRATTO

Ogni pellegrinaggio di San Giovanni Paolo II in Polonia divenne per i suoi compaesani un evento particolare e un tempo delle grandi celebrazioni liturgiche, con le ricche dimensioni morali e sociali. Negli anni 80, quando la Chiesa e tutta la Polonia sopravvisse un periodo difficile, il Papa rafforzava lo spirito nazionale. Cracovia come „città del Papa” aveva il luogo speciale nei cuori dei Polacchi. In quel decennio Giovanni Paolo II ha visitato Cracovia due volte, nel 1983 e nel 1987. Infatti, era il posto dove Lui stesso guidava la Chiesa come arcivescovo per 14. Proprio per questo il Papa è rimasto fedele all'amore che esprimeva sempre davanti alle sue pecore. In quest'articolo verrà sviluppato il panorama generale dei viaggi apostolici di Giovanni Paolo II in Polonia negli anni 80, il loro significato ed alcune particolarità liturgiche, specialmente dal punto di vista di Cracovia.

PAROLE CHIAVE:

Giovanni Paolo II, solidarietà, Cracovia, Eucaristia, celebrazione liturgica

ABSTRACT

Each of the pilgrimages of St. John Paul II to Poland became for Polish people the special event and occasion to the great liturgical celebrations, with both moral and social dimensions. In the 1980s, when the Church and Popes homeland itself survived a very difficult period, John Paul II used to strengthen the national spirit. Krakow as the “city of the Pope” had a special place in the hearts of the Polish people. In that decade John Paul II visited Krakow twice, in 1983 and in 1987. It was the place where he himself led the Church as her archbishop for 14 years. Therefore, he remained faithful to the same love towards his sheep. This paper is an attempt to develop the general panorama of the apostolic journeys of John Paul II to Poland in the 1980s, of their meaning and some liturgical particularities, seen especially from his beloved city – Krakow.

KEYWORDS:

John Paul II, Solidarity, Krakow, Eucharist, Liturgical Celebration

ZNACZENIE SPOŁECZNO-KULTUROWE PODRÓŻY APOSTOLSKICH JANA PAWŁA II DO POLSKI W LATACH 80. ANALIZA NAJBARDZIEJ ZNACZĄCYCH PRZEMÓWIEŃ

ABSTRAKT

Wszystkie pielgrzymki św. Jana Pawła II do Polski były dla jego rodaków wyjątkowym wydarzeniem i czasem szczególnych uroczystości liturgicznych o bogatym wymiarze moralnym i społecznym. W latach 80., kiedy Kościół i cała Polska przeżywały trudny okres, Papież umacniał ducha narodu. Kraków jako „miasto Papieża” zajmował w sercach Polaków szczególne miejsce. W tej dekadzie Jan Paweł II odwiedził Kraków dwukrotnie: w roku 1983 i 1987. Istotnie jest to miasto, w którym przez 14 lat kierował Kościołem lokalnym jego jako arcybiskup. Papież pozostał wierny miłości, którą zawsze wyrażał wobec swoich owiec. W niniejszym artykule zostanie ukazana ogólna panorama podróży apostolskich Jana Pawła II do Polski w latach 80., ich znaczenie społeczno-kulturowe oraz niektóre wydarzenia liturgiczne, zwłaszcza z punktu widzenia Krakowa.

SŁOWA KLUCZOWE:

Jan Paweł II, solidarność, Kraków, Eucharystia, celebrazja liturgiczna

INTRODUZIONE

Uno degli esempi più ovvi e spettacolari dell'influenza della liturgia sulla società possono essere l'Eucaristie papali celebrate da Giovanni Paolo II in Polonia, in modo particolare durante il comunismo, sui cambiamenti sociali e politici nel nostro paese. Da un lato, esiste una consapevolezza diffusa di tali relazioni, ma dall'altro c'è una riflessione scientifica strutturata relativamente scarsa su questo tema.

Nell'articolo saranno sottolineati alcuni punti importanti della liturgia del Santo Papa polacco specialmente – per concretizzare il tema – in anni '80 vista da Cracovia. Mi permetto di ricordare all'inizio i due grandi pellegrinaggi del Papa in Polonia ed il loro contesto storico negli anni '80: quindi le visite pastorali nel 1983 e nel 1987.

1. I PELLEGRINAGGI DI GIOVANNI PAOLO II IN POLONIA NEGLI ANNI 80. LA CARATTERISTICA GENERALE DEGLI EVENTI E DELLE CELEBRAZIONI LITURGICHE

a) il pellegrinaggio del 1983

Polonia è il paese dove più frequentava da Giovanni Paolo II. Durante il suo lungo pontificato – 27 anni – ha visitato la sua patria 9 volte¹. Il primo pellegrinaggio dal

---

¹ *Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Il pontificato di Giovanni Paolo II (1978–2005) e le Chiese in Europa centro-orientale. Nel centenario della nascita di Karol Wojtyła*, vol. 2, (a cura di) J. Mikrut, San Pietro in Cariano (Verona) 2020, p. 794.

2 al 10 giugno 1979 (Warszawa, Gniezno, Częstochowa, Kalwaria Zebrzydowska, Wadowice, Kraków ed ex campo di concentramento tedesco di Auschwitz) aveva il grande significato non solo per la libertà della Chiesa in Polonia, ma anche ha contribuito indirettamente alla riconquista della piena libertà democratica da parte della Polonia². Secondo analisti, grazie agli scioperi del 1980, ciò che il Papa ha detto durante questa visita ha contribuito alla creazione della „Solidarietà” („Solidarność” - la prima organizzazione indipendente del blocco sovietico) l'anno successivo³.

I polacchi, come pure tutto il mondo cristiano, hanno sopravvissuto con le grandi emozioni, l'attentato al Papa in Piazza San Pietro il 13 maggio 1981 da Mehmet Ali Ağca⁴. Nella Cappella del Palazzo Arcivescovile a Cracovia, nel presbiterio viene collocata la statua della Madonna di Fatima che, fino ad oggi, ricorda questo evento. Proprio sette mesi dopo in Polonia ha luogo l'imposizione della legge marziale che si riferì al periodo di tempo dal 13 dicembre 1981 al 22 luglio 1983⁵. Il Papa fece dal 16 al 23 giugno 1983 viaggio apostolico – il secondo – alla sua patria. Per i suoi connazionali questo evento era molto desiderato. Il governo comunista della Repubblica Popolare Polacca limitò drasticamente la vita quotidiana entrato in vigore della legge marziale, nel tentativo di schiacciare l'opposizione politica, guidata dal movimento di „Solidarność”⁶. Migliaia di attivisti dell'opposizione furono internati senza accuse formali, e fino a 100 persone vennero uccise. Anche se la legge marziale fu revocata nel 1983, molti dei prigionieri politici non vennero rilasciati fino all'amnistia generale del 1986⁷. Il Papa visitò Warszawa, Niepokalanów, Częstochowa, Poznań, Katowice, Wrocław Góra Świętej Anny e Cracovia (Nowa Huta - Mistrzejowice)⁸. È stato un pellegrinaggio difficile a causa della scarsa situazione socio-politica in Polonia. Nel Belvedere, Giovanni

² *Sangue del vostro sangue*, vol. 2, op. cit., p. 794.

³ *Sangue del vostro sangue*, vol. 2, op. cit., p. 795.

⁴ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tłum. M. Romanek, M. Tarnowska, J. Piątkowska, D. Chylińska, J. Illig, R. Śmietana, Kraków 2012, s. 521–524; cfr. Ch. Roulette, *Giovanni Paolo II, Antonov, Agca. La pista*, Roma 1985.

⁵ Cfr. J. Śledzianowski, *Święty Jan Paweł II wpisany w nasze walki i zwycięstwa*, Kielce 2022, s. 163–164.

⁶ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 548–550.

⁷ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 548–550.

⁸ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, cz. 1, (red.) M. Czeakański, Kraków 1999, p. 29.

Paolo II e il Primate di Polonia Józef Glemp hanno incontrato i rappresentanti delle autorità statali – il Primo Segretario del Comitato Centrale del PZPR, il Generale Wojciech Jaruzelski e il Presidente del Consiglio di Stato Henryk Jabłoński⁹. A quel tempo, il Papa esprimeva preoccupazione per il destino della Polonia, e in particolare per soddisfare le aspirazioni alla libertà della nazione polacca. Durante una breve passeggiata nella valle di Chochołowska (vicino Zakopane), il Santo Padre ha incontrato ufficiosamente Lech Wałęsa che ha iniziato il movimento „Solidarność”¹⁰.

Per quanto riguarda le celebrazioni liturgiche, specialmente le Eucaristie celebrate da Giovanni Paolo II, bisogna sottolineare l'alto livello della loro preparazione e il loro svolgimento. Nell'Archivio della Curia Metropolitana di Cracovia si può trovare i documenti, le bozze degli libretti liturgici, le piante degli altari costruiti per le celebrazioni, i manifesti, le foto, i rapporti dagli incontri del Comitato preparatorio dei pellegrinaggi, le lettere del Cardinale Franciszek Macharski¹¹. Giova notare che i documenti sono ordinate cronologicamente e scrupolosamente. A Cracovia il Papa ha coronato le statue: della Madonna di Limanowa, della Madonna di Ludźmierz e di Myślenice¹². Questa visita a Cracovia, come tutto il pellegrinaggio in Polonia dell'83, aveva la dimensione simbolica, in particolare durante la dedizione della chiesa di san Massimiliano Maria Kolbe a Mistrzejowice (la parte di Nowa Huta a Cracovia) – luogo dove i comunisti volevano creare una „città senza Dio”¹³. Inoltre, a Cracovia, il Papa ha ricevuto il dottorato honoris causa da parte dell'Università Jagiellonica; ha pregato presso della tomba dei suoi genitori al *Cimitero Rakowicki* a Cracovia¹⁴.

Le autorità comuniste attribuivano grande importanza al proprio punto di vista sul corso del pellegrinaggio. D'altra parte, non potevano apprezzarne l'effetto che ha portato la visita del Santo Padre, non solo per i residenti di Cracovia, ma anche per tutti i polacchi – questo si risulta sia nei documenti dell'apparato

---

⁹ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 548–550.

¹⁰ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 30.

¹¹ Cfr. Archiwum Kurii Metropolitalnej, *Materiały liturgiczne z II Pielgrzymki Ojca Świętego*. Kraków 21–23 VI 1983, p. 2–4.

¹² Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 30.

¹³ Cfr. J. Sosnowska, *Hetman Chrystusa, Biografia świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 2018, p. 138.

¹⁴ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 30.

repressivo che nelle strutture dello stato-partito. Andrzej Nowak, uno dei più grandi storici polacchi contemporanei, sottolinea che l'insegnamento di Giovanni Paolo II sulla sua visita nella Repubblica di Polonia arrivarono rapidamente e i polacchi credevano di nuovo che potevano costituire una comunità e che la vittoria è possibile¹⁵. Il Papa ripeteva a Cracovia la lezione della libertà sull'esempio della canonizzazione di fra Alberto Chmielowski¹⁶. Quindi, molti storici vedono nella visita di Giovanni Paolo II una delle fonti più importanti della rivoluzione della Solidarietà ed è difficile negare loro una significativa dose di equità.

Questo pellegrinaggio è stato il pellegrinaggio più difficile di Giovanni Paolo II nella sua terra natalizia. La legge marziale continuò, la solidarietà fu messa fuorilegge. Tuttavia, tutti desideravano questo pellegrinaggio: la Chiesa, una società stanchante che pregava per la vita nella libertà. La presenza del Papa in Polonia è stata un grande sorso di libertà, non solo dopo il coprifuoco e il divieto di assembramento durante la legge marziale, ma soprattutto è stata libertà di spirito, nella speranza che presto arrivasse la vera libertà¹⁷.

La presenza del Papa in Polonia è stata un grande sorso di libertà, non solo dopo il coprifuoco e il divieto di assembramento durante la legge marziale, ma soprattutto è stata libertà di spirito, nella speranza che presto arrivasse la vera libertà.

Le autorità comuniste, come durante la prima visita di Giovanni Paolo II in Polonia, non erano d'accordo sul fatto che il Papa sarebbe venuto al 600° anniversario della presenza dell'immagine miracolosa di Madre di Dio a Jasna Góra nell'agosto 1982¹⁸. Qualche mese prima della visita papale, il governo di Jaruzelski, le attività di servizi segreti e propaganda erano più perfette che nel 1979, cioè del

---

¹⁵ Cfr. A. Nowak, *Historia i polityka*, Kraków 2016, p. 248.

¹⁶ Cfr. A. Nowak, *Historia i polityka*, op. cit., p. 248-249.

¹⁷ Cfr. J. Sosnowska, *Hetman Chrystusa*, op. cit., p. 138.

¹⁸ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 30.

primo pellegrinaggio di Giovanni Paolo II nella sua terra natale¹⁹. La televisione pubblica del regime comunista ha mostrato film anti-ecclesiastici e notizie di conflitti in alcune parrocchie²⁰.

I polacchi, tuttavia, non furono ingannati dalla propaganda e dimostrarono coraggiosamente il loro affetto, amore e venerazione per Giovanni Paolo II. Anche questa volta, le autorità statali non hanno acconsentito alla visita del Papa in tutti i luoghi proposti dalle autorità della Chiesa²¹.

Nei discorsi e nelle omelie è apparso il motivo principale della visita di Giovanni Paolo II in Polonia: stare con i suoi connazionali durante il periodo difficile della legge marziale. Nel suo discorso di benvenuto all'Aeroporto di Warszawa-Okęcie, ha dichiarato:

Personalmente ho sempre ritenuto che visitare la Patria in questa storica circostanza fosse ormai non solo un interiore bisogno del mio cuore, ma anche un mio dovere speciale come Vescovo di Roma. Ritengo di dover essere con i miei connazionali in questo sublime ed insieme difficile momento storico della Patria. (...) *Pax vobis!* Pace a te, Polonia! Patria mia!²².

Un evento importante del pellegrinaggio era la Santa Messa celebrata da Giovanni Paolo II in occasione del 600° anniversario della presenza dell'immagine miracolosa della Madre di Dio a Jasna Góra. Nell'omelia, il Papa ha detto:

Durante il precedente pellegrinaggio in Patria nel 1979, ho detto a Jasna Góra che qui, sempre, siamo stati liberi. (...) Qui, a Jasna Góra poggiava anche la speranza della Nazione e la tensione perseverante verso il recupero dell'Indipendenza, espressa in queste parole: «Davanti ai tuoi altari portiamo implorazioni, Signore, degnati di restituirci la Patria libera». Ed è anche qui che abbiamo imparato la fondamentale verità sulla libertà della Nazione: la Nazione perisce se deforma il suo spirito, la Nazione cresce quando il suo spirito si purifica sempre di più, e nessuna forza esterna è in grado di distruggerlo²³.

---

¹⁹ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 585.

²⁰ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 585.

²¹ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 30.

²² *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983 (gennaio-giugno), (ed.) Libreria Editrice Vaticana 1983, p. 1517-1519.

²³ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983, op. cit., p. 1573.

Giovanni Paolo II sottolineava quanto fosse vicino al suo cuore Jasna Góra e diede alla Madre di Dio gratitudine per la vita salvata durante l'attentato del 13 maggio 1981, un colpo attraverso la fascia della sua tonaca. Ai giovani con cui il Papa si è incontrato la sera durante „L'Appello di Jasna Góra”, tra gli altri disse:

Regina della Polonia, voglio affidarTi anche i compiti difficili di coloro che esercitano il potere della terra polacca. Uno Stato è forte, prima di tutto, con l'appoggio della società. Davanti a Te, o Madre di Jasna Góra, elevo una preghiera ad alta voce, affinché quest'appoggio possa essere il frutto di piena comprensione della via storica della Nazione e delle esperienze contemporanee. Questa è al tempo stesso la via del rispetto dell'uomo, della sua coscienza e delle sue convinzioni. In questa difficile ora della storia affido a Te, o Madre, tutti i polacchi, perché da ciascuno in qualche misura dipende la perseveranza sulla via del rinnovamento, della giustizia e della pace²⁴.

Le autorità statali hanno suggerito al Papa di non pronunciare la parola „Solidarietà” nei suoi discorsi²⁵. Giovanni Paolo II ha saggiamente eluso questo divieto, parlando degli eventi del 1980, nonostante tutto. A Katowice ha detto:

Il mondo intero ha seguito, e continua a seguire con emozione, gli avvenimenti che ebbero luogo in Polonia dall'agosto 1980. La cosa che in modo particolare fece riflettere la vasta opinione pubblica fu il fatto che in questi avvenimenti si trattava prima di tutto dell'ordine morale stesso riguardante il lavoro umano, e non solo dell'aumento del salario. Colpì anche la circostanza che questi avvenimenti erano liberi dalla violenza, che nessuno subì la morte o ferite per essi. Infine anche il fatto che gli eventi del mondo polacco del lavoro degli anni Ottanta portavano in loro il segno nettamente religioso²⁶.

Un evento importante di questo pellegrinaggio è stata la beatificazione di Urszula Ledóchowska durante la celebrazione della Messa a Poznań e la beatificazione di padre Rafał Kalinowski e Frate Albert Chmielowski, durante la Messa celebrata a Cracovia (Błonia)²⁷. All'oltre 2 milioni di persone hanno partecipato alla Messa il Papa, tra le altre parole ha detto:

²⁴ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983, op. cit., p. 1598.

²⁵ Cfr. J. Moskwa, *Droga Karola Wojtyły. Zwiastun wyzwolenia 1978–1989*, t. 2, Warszawa 2011, p. 307–308.

²⁶ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983, op. cit., p. 1612.

²⁷ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 29.

E vi torno perché sono i Santi e i beati a mostrarci la via alla vittoria che Dio riporta alla storia dell'uomo. (...) Essi pure sono stati dati a questa Nazione come segno di vittoria. La Nazione infatti, come una particolare comunità di uomini, è anche chiamata alla vittoria, con la forza della fede, della speranza e della carità, con la forza della verità, della libertà e della giustizia²⁸.

Durante la sua permanenza a Cracovia, Giovanni Paolo II partecipò alla solenne riunione del Senato dell'Università Jagellonica, durante la quale il Santo Padre, come è già menzionato, ricevette un dottorato onorario. È stato assegnato da tutte le facoltà di questa università. Il Papa ha incontrato professori, studenti e rappresentanti della Pontificia Accademia di Teologia. Nella cattedrale di Wawel, Giovanni Paolo II prese anche parte alla cerimonia di chiusura del Primo Sinodo provinciale della metropoli di Cracovia²⁹. Inoltre, come è già menzionato, dedicò la chiesa di Nowa Huta – Mistrzejowice.

Questo pellegrinaggio era per i polacchi rafforzante. I suoi compaesani non avevano dubbi sul fatto che Giovanni Paolo II non solo sostenesse la „solidarietà”, ma era anche costantemente con loro.

In un discorso d'addio, Giovanni Paolo II disse:

(...) Auguro che ancora una volta, sotto la protezione della Signora di Jasna Góra, il bene si manifesti più forte del male in terra polacca, e riporti la vittoria. E, per questo, prego incessantemente³⁰.

Questo pellegrinaggio era per i polacchi rafforzante. I suoi compaesani non avevano dubbi sul fatto che Giovanni Paolo II non solo sostenesse la „solidarietà”, ma era anche costantemente con loro. Diede speranza ai suoi connazionali

---

²⁸ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983, op. cit., p. 1646.

²⁹ Cfr. *Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia. Dokumentacja. Tekst autoryzowany*, Poznań-Warszawa 1984, (red.) F. Kniotek, F. Mąkinia, p. 225.

³⁰ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983, op. cit., p. 1662.

e unificò ancora di più la Chiesa. I comunisti erano di nuovo perdenti e, poche settimane dopo il pellegrinaggio, il 22 luglio 1983, il generale W. Jaruzelski ha finalmente revocato la legge marziale³¹.

b) il pellegrinaggio 1987

Lo scopo principale del pellegrinaggio erano: la beatificazione di Karolina Kózkówna e del vescovo Michał Kozal, come pure la partecipazione al *II Congresso Eucaristico Nazionale* con il tema: „Li ha amati fino alla fine” (Gv 13, 1)³².

Itinerario di pellegrinaggio del Papa si svolgeva cronologicamente nei prossimi luoghi: Warszawa (8 giugno), Lublin, Majdanek, Tarnów (9–10 giugno), Cracovia (10–11 giugno), Stettino, Gdynia (11 giugno), Danzica, Częstochowa Jasna Góra (12–13 giugno), Łódź, Warszawa (13–14 giugno)³³.

Il messaggio più importante del viaggio apostolico: nel discorso di benvenuto, Giovanni Paolo II disse:

In questa terra polacca (...) vive una nazione che è la mia nazione. Ci sono persone che crescono dallo stesso tronco storico da cui sono stato anche io in grado di crescere. A questo punto, voglio espandere il mio cuore il più possibile, per abbracciare tutte queste persone nella mia terra natale con un nuovo salto di amore unificante. (...) Sul cammino del mio pellegrinaggio cercherò di servire il mio popolo – servire le persone, i miei connazionali, i fratelli e le sorelle. Chiedo a tutti di accettare il mio ministero pastorale³⁴.

Le singole tappe del pellegrinaggio sono state le stazioni per Giovanni Paolo II del *II Congresso Eucaristico Nazionale*. Il tema principale dei discorsi papali si concentrava attorno al sacramento dell'Eucaristia³⁵. Durante questo pellegrinaggio sono stati celebrati i sacramenti: il sacramento delle ordinazioni prezbi-

³¹ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 604.

³² L'idea dei congressi eucaristici è nata in Francia. L'iniziatore dei congressi eucaristici fu la mistica francese Emile Tamisier (1834–1910), e il primo congresso si svolgesse a Lille dal 28 al 30 giugno 1884. In Polonia invece il primo congresso aveva luogo a Poznań dal 26 al 29 giugno 1930 (cfr. M. Róžański, „II Kongres Eucharystyczny w Polsce – rok 1987”, w: *Jan Paweł II w Łodzi*, (red.) M. Przybysz, M. Róžański, J. Wróbel, Łódź 2007, p. 93.

³³ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 43.

³⁴ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987 (maggio-giugno), (ed.) Libreria Editrice Vaticana 1987, p. 2029–2031.

³⁵ Cfr. A. Lepa, *Papież Jan Paweł II w Łodzi. 13 czerwca 1987 r.*, p. 8.

terali a Lublin, il sacramento del matrimonio (con rinnovo dei voti matrimoniali) a Szczecin, il sacramento degli infermi a Gdańsk e la Prima Comunione dei 1500 bambini a Łódź³⁶. Alla fine dell'omelia a Łódź ha sottolineato:

Ecco «il Pane vivo, disceso dal cielo. Se uno mangia di questo pane vivrà in eterno» (Gv 6, 51). Ecco oggi voi, cari bambini, ragazzi e ragazze, «venite» per la prima volta dal Signore Gesù nell'Eucaristia. Che gioia per i vostri genitori e per le famiglie, per le vostre parrocchie, per la Chiesa di Lodz. Quale gioia questa è per me di poter peregrinando lungo il cammino del Congresso Eucaristico attraverso la terra polacca, darvi oggi la prima Santa Comunione³⁷.

Durante questo pellegrinaggio, Giovanni Paolo II si è comportato come un insegnante esigente. Confortò, rinfrescò, mostrò la via d'uscita delle oppressioni, alzò il livello morale. Nei discorsi, in particolare ai suoi connazionali sulla costa (al mare Baltico), Giovanni Paolo II ha parlato di „Solidarietà”. A Gdynia ha detto:

Sì, la solidarietà, inoltre, purifica la lotta. Mai lotta contro l'altro; lotta che tratta l'uomo come avversario e nemico, e che tende alla sua distruzione. Ma lotta per l'uomo, per i suoi diritti, per il suo vero progresso: lotta per una forma più matura della vita umana. Infatti la vita umana sulla terra diventa “più umana” quando si governa con la verità, la libertà, la giustizia e l'amore³⁸.

A Gdańsk durante la Santa Messa celebrata sull'altare più bello che sia mai stato costruito in occasione delle celebrazioni papali (in forma della barca)³⁹, Giovanni Paolo II spiegò il significato delle parole della Lettera ai Galati: „Portate i pesi gli uni degli altri” (Ga 6, 2). Come il Papa ha sottolineato, queste parole sono fonte d'ispirazione per la solidarietà interpersonale e sociale:

Solidarietà vuol dire: l'uno e l'altro, e se c'è peso, allora questo peso è portato assieme, in comunità. E dunque: mai l'uno contro l'altro. Mai gli uni contro gli altri e mai “un peso” portato da uno solo, senza l'aiuto altri. Non ci può essere una lotta più

---

³⁶ Cfr. *Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, op. cit., p. 43–56.

³⁷ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987, op. cit., p. 2197.

³⁸ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987, op. cit., p. 2143.

³⁹ Cfr. J. Sosnowska, *Hetman Chrystusa*, op. cit., p. 326.

efficace della solidarietà. Non ci può essere un programma di lotta migliore di quello della solidarietà⁴⁰.

Alle Tre Croci di Gdańsk, il Papa quasi solitario ha reso omaggio alle vittime del dicembre 1970⁴¹. „Bezpieka” (Servizio di Sicurezza – comunista = SB) si assicurò che questa cerimonia non avesse luogo sotto gli occhi dei suoi connazionali⁴². A Westerplatte, Giovanni Paolo II ha incontrato i giovani, ai quali disse:

Anche ognuno di voi, giovani amici, trova nella vita una sua “Westerplatte”. Una dimensione dei compiti che deve assumere ed adempiere. Una causa giusta, per la quale non si può non combattere. Qualche dovere, qualche obbligo, da cui uno non si può sottrarre. Da cui non è possibile disertare. Infine - un certo ordine di verità e di valori che bisogna “mantenere” e “difendere”: dentro di sé e intorno a sé⁴³.

**Giovanni Paolo II spesso mostrava non solo
con il suo insegnamento, ma anche con
i gesti di essere solidale con il suo popolo,
specialmente nel tempo duro.**

Giovanni Paolo II spesso mostrava non solo con il suo insegnamento, ma anche con i gesti di essere solidale con il suo popolo, specialmente nel tempo duro. Uno di questi gesti è stato l’omaggio a don Jerzy Popiełuszko, oggi beato⁴⁴, assassinato dagli ufficiali del Servizio di Sicurezza (SB) nel 1984⁴⁵. Le immagini di Giovanni Paolo II in ginocchio sulla tomba del prete assassinato, si diffondono in tutto il mondo.

Le autorità comuniste hanno dato il permesso che durante questo pellegrinaggio Giovanni Paolo II visiterò l’Università Cattolica di Lublin, l’università dove

---

⁴⁰ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987, op. cit., p. 2171.

⁴¹ Cfr. J. Sosnowska, *Hetman Chrystusa*, op. cit., p. 327–328.

⁴² Cfr. J. Sosnowska, *Hetman Chrystusa*, op. cit., p. 327.

⁴³ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987, op. cit., p. 2157.

⁴⁴ La beatificazione di venerabile Jerzy Popiełuszko aveva luogo il 6 giugno 2010 a Warszawa.

⁴⁵ Cfr. J. Śledzianowski, *Święty Jan Paweł II wpisany w nasze walki i zwycięstwa*, Kielce 2022, p. 262–263.

era professore⁴⁶. Nel suo discorso agli docenti e professori, ha tenuto l'appello a „non consentire né” in modo cognitivo né pratico «di ridurre» l'uomo all'ordine degli oggetti⁴⁷. A Lublin il Papa visitò anche un campo di concentramento (Majdanek), dove rese omaggio alle vittime della seconda guerra mondiale⁴⁸.

Giovanni Paolo II lasciò alla Chiesa un grande compito, invitandolo a unirsi attorno alla Tavola Eucaristica.

Durante questo pellegrinaggio, Giovanni Paolo II mostrò ai suoi connazionali di sostenere la loro lotta per la libertà e per soggettività, che si incarnava nel sindacato „Solidarietà”. Giovanni Paolo II lasciò alla Chiesa un grande compito, invitandolo a unirsi attorno alla Tavola Eucaristica. Giovanni Paolo II ha gridato: „Terra polacca! La terra natale! Unisciti all'Eucaristia di Cristo!”⁴⁹.

2. LA LITURGIA CELEBRATA DA GIOVANNI PAOLO NEGLI '80 VISTA DA CRACOVIA – LE PARTICOLARITÀ E L'INFLUSSO ALLA VITA SOCIALE

La chiave del terzo pellegrinaggio di Giovanni Paolo II in Polonia è la testimonianza di Cardinale Stanisław Dziwisz che, nel colloquio personale – al servizio dell'articolo – ha sottolineato che il Papa non predicò se stesso, non predicava nessuna filosofia o ideologia e il suo unico programma era il Vangelo, il cui centro è il Figlio di Dio, Gesù Cristo.

Prima di tutto la liturgia celebrata da Papa negli anni '80 aveva il proprio carattere riferito alla situazione socio-culturale del mondo in questo periodo, dell'Europa, della Polonia. Bisogna sottolineare che la liturgia celebrata da Giovanni Paolo II è vista con gli occhi dei suoi concittadini di Cracovia, specialmente da parte dei sacerdoti, negli anni '80, aveva una duplice dimensione. Da una parte

---

⁴⁶ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 688.

⁴⁷ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 688.

⁴⁸ Cfr. G. Weigel, *Świadek nadziei*, op. cit., p. 688.

⁴⁹ Cfr. A. Lepa, *Papież Jan Paweł II w Łodzi. 13 czerwca 1987 r.*, p. 104.

questa liturgia si concentrava sul tema della pace – in due parole: la libertà e „Solidarność” (la Solidarietà), dall'altra, invece – sul tema dell'Eucaristia.

**il Papa non predicò se stesso, non predicava
nessuna filosofia o ideologia e il suo unico
programma era il Vangelo, il cui centro è il
Figlio di Dio, Gesù Cristo.**

---

a) la pace, la libertà e la solidarietà – la strada della pace – dal 1980 al 1989 si è compiuta, grazie a Giovanni Paolo II – in modo particolare – alla caduta del muro di Berlino a novembre del 1989⁵⁰. La caduta del muro di Berlino, 30 anni fa, come il «coronamento della lotta pacifica per la liberazione dal giogo del totalitarismo comunista che, privando i popoli della loro libertà e sovranità, aveva diviso l'Europa in blocchi antagonisti» è la riflessione del cardinale Stanisław Dziwisz, ex-segretario particolare di Giovanni Paolo II, sui fatti del 9 novembre 1989 e sul cambiamento storico che da quei fatti nacque, nel quale, sottolinea il cardinale: «il ruolo di Giovanni Paolo II fu impareggiabile»⁵¹. Dal punto di vista del cardinale, l'arma di cui si è servito il pontefice, egli stesso proveniente da un Paese del blocco sovietico, è stata «l'annuncio della verità su Dio e sull'uomo, la preghiera e una fiducia profonda nel Signore»⁵², senz'altro vale notare – la sua preghiera durante le celebrazioni, e le parole del grido dell'Papa che invocavano la pace e la libertà. Papa Wojtyła in quell'occasione ha pronunciato parole importanti, riferisce il cardinale, relative alla libertà «che richiede accortezza e coraggio di fronte al rischio da parte di forze interne ed esterne» ma che «ci è data per edificare la civiltà dell'amore»⁵³. Nella riflessione del cardinale Dziwisz anche un'altra osservazione: «Ringraziando la Provvidenza per il dono della libertà e della sovranità

---

⁵⁰ Cfr. J. Moskwa, *Droga Karola Wojtyły*, op. cit., p. 452–453.

⁵¹ Cfr. La riflessione di cardinale Stanisław Dziwisz: <https://www.romasette.it/la-caduta-del-muro-di-berlino-e-il-ruolo-di-giovanni-paolo-ii/> (16. 05. 2022).

⁵² <https://www.romasette.it/la-caduta-del-muro-di-berlino-e-il-ruolo-di-giovanni-paolo-ii/> (16. 05. 2022).

⁵³ <https://www.romasette.it/la-caduta-del-muro-di-berlino-e-il-ruolo-di-giovanni-paolo-ii/> (16. 05. 2022).

riavute trent'anni or sono, per il dono di un'Europa sempre più unita, le parole del santo Pontefice polacco vanno ricordate specialmente nel contesto dei problemi che quotidianamente dobbiamo fronteggiare»⁵⁴.

In occasione del 40. anniversario della elezione di Giovanni Paolo II a Cracovia Cardinale Dziwisz ha sottolineato: „Indubbiamente, grazie all'eredità dello spirito di Giovanni Paolo II, è avvenuta la bontà nella nostra vita personale, familiare, sociale e nazionale. (...) Può aiutarci a sviluppare il nostro atteggiamento personale verso Dio e le altre persone, verso la comunità in cui viviamo e lavoriamo, verso la Chiesa e la Patria. (...) È il nostro dovere e privilegio tramandare l'eredità di San Giovanni Paolo II alle prossime generazioni. Speriamo che questa eredità sia preservata nella nostra coscienza, nella nostra cultura, nei nostri atteggiamenti quotidiani, nel nostro amore e nel nostro servizio”⁵⁵.

L'elezione di Giovanni Paolo II aveva le conseguenze della dimensione epocale, nonché del suo primo pellegrinaggio in Polonia nel giugno 1979. Ha cambiato la coscienza dei suoi compaesani, spaventato alcuni, risvegliato altri e soprattutto lanciato un profondo processo di cambiamenti sociali e politici che ha portato alla nostra nazione la libertà e sovranità.

b) il tema dell'Eucaristia

L'arcivescovo Piero Marini ha confessato che Karol Wojtyła era un uomo di grande preghiera, aveva un insegnamento chiaro, amava i gesti ben visibili, sapeva cantare bene⁵⁶. E portava „un grande amore per il Concilio, cui aveva partecipato dal primo all'ultimo giorno. Desiderava sdebitarsi verso il Vaticano II, il che significava attuarlo”⁵⁷. Ad esempio promuovendo „la partecipazione attiva dei fedeli alla Liturgia – mezzo per eccellenza dell'evangelizzazione – per risvegliarne la coscienza liturgica”⁵⁸.

---

⁵⁴ Cfr. La riflessione di cardinale Stanisław Dziwisz: <https://www.romasette.it/la-caduta-del-muro-di-berlino-e-il-ruolo-di-giovanni-paolo-ii/> (16. 05. 2022).

⁵⁵ <https://misericors.org/homilia-kard-stanislawa-dziwisza-podczas-mszy-sw-w-san-ktuarium-jana-pawla-ii-w-krakowie-w-40-rocznice-wyboru-kard-karola-wojtyly-na-papieza-16-pazdziernika-2018/> (16. 05. 2022).

⁵⁶ Cfr. <https://www.panoramical.eu/columnas/karol-wojtyla-patriottismo-nazionalismo-e-molto-altro/> (16. 05. 2022).

⁵⁷ <https://www.panoramical.eu/columnas/karol-wojtyla-patriottismo-nazionalismo-e-molto-altro/> (16. 05. 2022).

⁵⁸ <https://www.panoramical.eu/columnas/karol-wojtyla-patriottismo-nazionalismo-e-molto-altro/> (16.05.2022).

Senza dubbi, Giovanni Paolo II era il celebrante, che dalla liturgia faceva un luogo di evangelizzazione e di catechesi, diventando l'interprete della riforma liturgica del Concilio Vaticano II, con una predilezione per una liturgia colta, ricca di segni, nella quale anche i popoli più lontani si possano capire e aperta all'incontro con le altre confessioni cristiane.

L'insegnamento importante del pellegrinaggio del 1987 provengono dall'omelia di Giovanni Paolo II proclamate durante l'Eucaristia celebrata in occasione dell'apertura del Congresso Eucaristico in Polonia a Warszawa l'8 giugno 1987:

È bene dunque che l'iniziativa del Congresso Eucaristico sia stata intrapresa nella Chiesa che è in Polonia. È bene che essa faccia riferimento alle parole di Cristo, che trattano del supremo amore: dell'amore «sino alla fine». Queste parole, nella bocca del nostro Maestro e Redentore, si riferiscono nello stesso tempo al sacrificio della croce e all'Eucaristia. La nuova alleanza nel sangue dell'Agnello, l'alleanza eterna, passa in un certo senso nel sacramento, e sotto la forma del sacramento lo stesso sacrificio salvifico e redentivo perdura sino alla fine dei secoli⁵⁹.

Il magistero del Santo Padre sulla liturgia si svolge in modo speciale su due livelli: nella presidenza personale delle celebrazioni liturgiche e nel suo insegnamento.

In innumerevoli occasioni, tutti i credenti e i non credenti potevano già scoprire dal vivo o tramite la televisione la profondità della devozione spirituale del Santo Padre. Tale spiritualità è così chiaramente visibile in tutte le celebrazioni liturgiche presiedute da Giovanni Paolo II. La prima lezione che il Papa dà a tutti coloro che pregano con Lui nella sua cappella privata, nella Basilica di San Pietro, negli stadi o semplicemente nelle piazze delle nostre città, in Polonia – a Cracovia – è una testimonianza della profonda esperienza del mistero celebrato e della vivace partecipazione in esso. Le testimonianze registrate sulle fotografie e sulle media dell'epoca si può trovare nell'Archivio della Curia Metropolitana di Cracovia.

Le celebrazioni del Papa durante i suoi viaggi apostolici in tutti gli angoli del mondo mostrano anche la piena apertura di Giovanni Paolo II a vari stili di celebrazione dei santi misteri, preservando l'essenza del rito romano. Dal punto di vista di Cracovia, ma anche da tutte le parti de mondo si può concludere nelle

---

⁵⁹ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987, op. cit., p. 2051.

parole seguenti: il Papa attraverso le celebrazioni liturgiche indicava ed insegna-va l'unità della Chiesa in tutto il mondo.

3. LA CONCLUSIONE

Durante il suo grande pontificato (1978–2005) San Giovanni Paolo II ripetutamente ricordava che la liturgia è di proprietà della Chiesa e che la sua celebrazione secondo gli standard indicati è un segno di amore per l'intera comunità. Inoltre, il Papa curava la disciplina liturgica durante le celebrazioni, anche quelle presiedute in Polonia negli anni '80. Quest'acura vi viene sottolineata dal Papa nella sua enciclica *Ecclesia de Eucaristia*: „Sento perciò il dovere di fare un caldo appello perché, nella Celebrazione eucaristica, le norme liturgiche siano osservate con grande fedeltà. Esse sono un'espressione concreta dell'autentica ecclesialità dell'Eucaristia; questo è il loro senso più profondo. La liturgia non è mai proprietà privata di qualcuno, né del celebrante né della comunità nella quale si celebrano i Misteri”⁶⁰.

I sacerdoti di Cracovia sottolineano che i pellegrinaggi di San Giovanni Paolo II in Polonia dagli anni '80 hanno iniziato un processo continuo di interna trasformazione non solo delle autorità di stato e quelle locali, ma hanno dato alla società polacca la speranza della libertà e l'opportunità di credere e la confessione pubblica di Gesù Cristo. Senza dubbio le visite del Papa in Polonia e le sue celebrazioni influenzarono al risveglio liturgico in Polonia nello spirito della riforma del Concilio Vaticano II. È stato anche notato che la presenza del Papa, le sue celebrazioni, in particolare la preghiera e la Parola di Dio, hanno contribuito a ridurre il crimine.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Kurii Metropolitalnej, *Materiały liturgiczne z II Pielgrzymki Ojca Świętego. Kraków 21–23 VI 1983*.
- Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia. Dokumentacja. Tekst autoryzowany*, Poznań-Warszawa 1984, F. Kniotek, F. Mąkinia (red.), s. 225.
- Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 10 (2), 1987 (maggio-giugno), Libreria Editrice Vaticana (ed.), Città del Vaticano 1987, p. 2029–2246.
- Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 26 (1), 2003 (gennaio-giugno), Libreria Editrice Vaticana (ed.), Città del Vaticano 2005, p. 513–550.

---

⁶⁰ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 26 (1), 2003 (gennaio-giugno), (ed.) Libreria Editrice Vaticana 2005, p. 544, n 52.

- Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. 6 (1), 1983 (gennaio-giugno), Libreria Editrice Vaticana (ed.), Città del Vaticano 1983, p. 1516–1662.
- Lepa A., *Papież Jan Paweł II w Łodzi. 13 czerwca 1987 r.*, Łódź 2012.
- Moskwa J., *Droga Karola Wojtyły. Zwiastun wyzwolenia 1978–1989*, t. 2, Warszawa 2011.
- Nowak A., *Historia i polityka*, Kraków 2016.
- Pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny*, t. 1, M. Czeakański (red.), Kraków 1999.
- Roulette Ch., *Giovanni Paolo II, Antonov, Agca. La pista*, Roma 1985.
- Różański M., *II Kongres Eucharystyczny w Polsce – rok 1987*, w: M. Przybysz, M. Różański, J. Wróbel (red.), *Jan Paweł II w Łodzi*, Łódź 2007.
- Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Il pontificato di Giovanni Paolo II (1978–2005) e le Chiese in Europa centro-orientale. Nel centenario della nascita di Karol Wojtyła*, vol. 2, J. Mikrut (a cura di), San Pietro in Cariano (Verona) 2020.
- Sosnowska J., *Hetman Chrystusa, Biografia świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 2018.
- Śledzianowski J., *Święty Jan Paweł II wpisany w nasze walki i zwycięstwa*, Kielce 2022.
- Weigel G., *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tłum. M. Romanek, M. Tarnowska, J. Piątkowska, D. Chylińska, J. Illig, R. Śmietana, Kraków 2012.
- <https://www.romasette.it/la-caduta-del-muro-di-berlino-e-il-ruolo-di-giovanni-paolo-ii/> (16. 05. 2022).
- <https://misericors.org/homilia-kard-stanislawa-dziwisza-podczas-mszy-sw-w-sanktuarium-jana-pawla-ii-w-krakowie-w-40-rocznice-wyboru-kard-karola-wojtyly-na-papieza-16-pazdziernika-2018/> (16. 05. 2022).
- <https://www.panoramical.eu/columnas/karol-wojtyla-patriottismo-nazionalismo-e-molto-altro/> (16. 05. 2022).

Biogram

Karol Litawa, doctor of liturgy (Pontificio Istituto Liturgico Sant'Anselmo, Rome), priest of the Archdiocese of Lodz, Adjunct Professor at the Faculty of History and Cultural Heritage at the Pontifical University of John Paul II in Krakow, at the Theological Seminary of the Archdiocese in Lodz, at the Institute of Theology in Lodz and president of the Liturgy Commission in the Archdiocese of Lodz. E-mail: karol.litawa@upjp2.edu.pl

Karol Litawa, dottore di liturgia (Pontificio Istituto Liturgico Sant'Anselmo, Roma), sacerdote dell'Arcidiocesi di Łódź (Polonia), docente di liturgia alla Pontificia Università Giovanni Paolo II a Cracovia, al Seminario Maggiore di Łódź ed all'Istituto di Teologia di Łódź. Il presidente della Commissione Liturgia dell'Arcidiocesi di Łódź. E-mail: karol.litawa@upjp2.edu.pl

Karol Litawa – doktor liturgii (Pontificio Istituto Liturgico, Rzym), prezbiter archidiecezji łódzkiej, wykładowca liturgiki na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, w Wyższym Seminarium Duchownym, Instytucie Teologicznym w Łodzi oraz przewodniczący Komisji ds. Liturgii w Archidiecezji Łódzkiej. E-mail: karol.litawa@upjp2.edu.pl
ORCID: 0000-0002-6365-8972

Łukasz Paluch

Uniwersytet Szczeciński

Jedność czasu bez jedności miejsca. Duchowa łączność jako kategoria teologiczno-medioznawcza

**The unity of time without the unity of place. *Spiritual connectivity*
as a theological and media studies category**

ABSTRAKT

Dostęp do transmisji Mszy świętej jest współcześnie właściwie niczym nieograniczony. Ta nieograniczoność powoduje zacieranie się granic między uczestnictwem fizycznym w świątyni a „uczestnictwem” zdalnym z domu wiernego. W niniejszym artykule podjęto studium teologiczno-medioznawcze z zakresu przekazu medialnego celebracji Eucharystii i znaczenia pojęcia „duchowa łączność” używanego od początku wybuchu pandemii koronawirusa. Badaniu liturgii w czasie pandemii poświęcono już wiele prac. Niniejsza stawia sobie za cel dokonanie refleksji nad łącznością duchową ze wspólnotą Kościoła w czasie pandemii koronawirusa. Autor w poszczególnych częściach pracy analizuje dotychczasową wiedzę z zakresu teologii i nauk o mediach reinterpretuje pojęcia uczestnictwa bezpośredniego i pośredniego we Mszy świętej, przedstawia teoretyczne ujęcie mediatyzacji religii i liturgii oraz odpowiada na pytanie dotyczące celu transmisji Eucharystii. W ostatniej części opisuje pojęcie „duchowej łączności” i wyprowadza wnioski teologiczne na temat tego, czym owa łączność jest. Wskazuje na konieczność właściwej intencji wiernego, która jest potrzebna

do nawiązania takiej łączności oraz przedstawia ją jako formę przedłużenia człowieka. Na zakończenie opracowuje pojęcie nowej kategorii czasu, bez jedności miejsca.

SŁOWA KLUCZOWE:

duchowa łączność, mediatyzacja religii, transmisja Mszy świętej, pandemia koronawirusa, uczestnictwo we Mszy świętej

ABSTRACT

Access to the Holy Mass broadcast is practically unlimited nowadays. This limitlessness blurs the boundaries between physical participation in the temple and “participation” remotely from the home of the faithful. This article undertakes a theological and media study in the field of media coverage of the celebration of the Eucharist and the meaning of the term “spiritual connectivity” used since the outbreak of the coronavirus pandemic. Much work has been done to study the liturgy during the pandemic. This article aims to reflect on the spiritual connection with the Church community during the coronavirus pandemic. In individual parts of the work, the author analyses the existing knowledge in the field of theology and media studies, reinterprets the notions of

direct and indirect participation in the Holy Mass, presents the theoretical approach to the mediatization of religion and liturgy, and answers the question regarding the purpose of the transmission of the Eucharist.

In the last part, he describes the concept of "spiritual connectivity" and draws theological conclusions about what this connection is. He indicates the need for the proper intention of the faithful, which is needed to establish

such a connection, and presents it as a form of human extension. Finally, he develops the concept of a new category of time, without the unity of place.

KEYWORDS:

spiritual connectivity, mediatization of religion, Holy Mass transmission, coronavirus pandemic, participation in the Holy Mass

WSTĘP

Media zajmują, jak się wydaje, istotne miejsce w życiu człowieka. Są szansą, którą należy wykorzystać, choć powinno się być przy tym bardzo ostrożnym. W czasie pandemii wirusa SARS-CoV-2 zostały wykorzystane nie tylko jako narzędzie przekazywania informacji, ale – wyznaczyły pewien określony *modus vivendi*, w którym odegrały rolę kluczową. Za pośrednictwem mediów pracowano, uczono się, spędzano wolny czas, a nawet celebrowano Wielkanoc. Dla wiernych Kościoła katolickiego media (radio, telewizja, Internet) stały się przestrzenią, której celem było podtrzymanie łączności ze wspólnotą. Transmitując Mszę świętą, dawały – jak przekonywano – szansę na ograniczoną możliwość „uczestnictwa” w niej, tym bardziej, że wierni byli do tego zachęceni przez swoich pasterzy. Jednym z pojawiających się w czasie pandemii pojęć określających partycypację w wydarzeniach religijnych był termin *duchowa łączność* . Celem artykułu jest przedstawienie pojęcia *duchowa łączność* jako kategorii teologiczno-medioznawczej. Opracowanie podzielono na cztery punkty. W pierwszym poruszono zagadnienie obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane oraz przedstawiono obiektywne sytuacje niepozwalające wypełnić tego zobowiązania. Jedną z takich przeszkód jest pandemia choroby zakaźnej. Omówiono także pojęcie bezpośredniego udziału w Eucharystii. Punkt drugi poświęcony został zagadnieniu mediatyzacji życia religijnego, a co za tym idzie mediatyzacji liturgii. W punkcie tym przedstawiono także pojęcie pośredniego udziału we Mszy świętej poprzez środki społecznego przekazu. Punkt trzeci omawia kwestię celu przeprowadzania transmisji Mszy świętych i ich znaczenie dla wspólnoty Kościoła. Ostatni – czwarty punkt stanowi podsumowanie prowadzonych analiz nad terminem *duchowa łączność* .

UCZESTNICTWO BEZPOŚREDNIE WE MSZY ŚWIĘTEJ

Pierwsze przykazanie kościelne przypomina wiernym, że są zobowiązani do tego, aby w niedzielę i święta nakazane¹ uczestniczyć we Mszy świętej oraz zrezygnować z prac niekoniecznych². Udział w Eucharystii ma stanowić centrum dnia świątecznego³, ponieważ to ona gromadzi chrześcijańską wspólnotę. Właściwa norma Kodeksu Prawa Kanonicznego wskazuje na różne aspekty obchodzenia dni świątecznych. Wśród wielu różnych form świętowania niedzieli na pierwszym miejscu prawodawca umieszcza udział we Mszy świętej, poprzez którą oddaje się cześć Bogu. Na kolejnych miejscach kodeks wylicza: przeżywanie radości wypływającej z dnia świątecznego oraz korzystanie z odpoczynku duchowego i fizycznego⁴. Tak skonstruowana norma prawna odpowiada – jak zauważa Jerzy Adamczyk – naturze rzeczy, ponieważ udziałowi w celebracji Mszy świętej przysługuje niepodważalne pierwszeństwo przed wszystkimi innymi formami świętowania niedzieli⁵. Szczegółowego ich omówienia dokonuje Jan Paweł II w liście apostolskim „Dies Domini”⁶. Papież podkreśla w nim znaczenie Eucharystii w szerokim kontekście eklezjalnym i określa ją jako prawdziwe serce niedzieli, ponieważ to ona karmi oraz kształtuje wspólnotę Kościoła⁷. Poucza jednocześnie, że na celebracji Mszy świętej nie kończy się obowiązek świętowania dnia Pańskiego. Należy według niego pamiętać o spotkaniach w gronie rodziny i przyjaciół, poświęcaniu czasu na różne sposoby rozrywki czy odpoczynek, który „pozwała sprowadzić do właściwych proporcji codzienne troski i zajęcia”⁸, oraz umożliwia na nowo odkrywanie i zachwycanie się pięknem przyrody. Dzień święty jest także dniem solidarności, w którym to dniu można podjąć dzieła miłosierdzia, różne formy działalności

---

¹ W Kościele polskim świętami nakazanymi są: wszystkie niedziele w ciągu roku oraz uroczystości Bożego Narodzenia, Objawienia Pańskiego, Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa, Świętej Bożej Rodzicielki Maryi, Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny oraz Wszystkich Świętych.

² Zob. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, n. 2042 (dalej jako: KKK).

³ Dzień świąteczny rozumiany jako niedziela i inne święta nakazane.

⁴ Zob. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kan. 1247 (dalej jako: KPK).

⁵ Zob. J. Adamczyk, *Niedzielne celebracje w przypadku niemożności uczestnictwa w Eucharystii* (kan. 1284 § 2), „Liturgia Sacra” 20 (2014) nr 1, s. 27.

⁶ Jan Paweł II, List apostolski «Dies Domini» z 31.05.1998 r. (dalej: DD)

⁷ Zob. tamże n. 32, 46.

⁸ Tamże n. 67.

charytatywnej oraz poświęcić się apostołstwu. Świątowanie dnia Pańskiego powinno być także okazją do troski o ubogich, kalekich i starszych, ponieważ mają oni takie samo prawo i potrzebę jak inni chrześcijanie do świątowania niedzieli⁹. Pełne i prawdziwe świątowanie niedzieli i innych świąt nakazanych dokonuje się poprzez uczestnictwo w Eucharystii oraz podejmowanie wszystkich form, które zostały wskazane w nauczaniu Kościoła.

Zdarzają się jednak sytuacje, w których istnieje obiektywna przeszkoda w pełnym świątowaniu niedzieli lub innego dnia nakazanego. Dobrowolne zaniebdanie obowiązku uczestnictwa w Eucharystii jest dla chrześcijanina grzechem ciężkim¹⁰. Do obiektywnych i usprawiedliwionych przeszkód należy zaliczyć, według normy Kodeksu Prawa Kanonicznego, brak wyświęconego szafarza oraz inną ważną przyczynę¹¹. Ustawodawca nie przewidział katalogu takich przyczyn, ale zostały one wskazane przez inne dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła¹². Wśród powodów usprawiedliwiających nieobecność na Mszy świętej można

---

Poważną przyczyną, choć nieujęłą *expressis verbis* w normach kanonicznych, która uniemożliwia wiernym uczestnictwo w Eucharystii, jest niewątpliwie ogólnoswiatowa pandemia choroby zakaźnej.

---

wymienić chorobę, pracę, pielęgnację niemowląt, niepełnosprawność, opiekę nad chorymi czy niesienie pomocy przy wypadkach i klęskach żywiołowych. Należy jednak pamiętać, że nie jest to katalog zamknięty¹³. Prawodawstwo kościelne i praktyka duszpasterska wypracowały różne sposoby wypełniania obowiązku świątowania niedzieli bez możliwości uczestnictwa we Mszy świętej. Osoby, które z racji choroby pozostają w domu, powinny świątować niedzielę poprzez lekturę czytań i modlitw mszalnych oraz wzbudzenie pragnienia uczestnictwa

---

⁹ Zob. DD 70; KKK 2186.

¹⁰ Zob. KKK 2181.

¹¹ Zob. KPK 1248 § 2.

¹² Zob. J. Adamczyk, art. cyt., s. 31–32.

¹³ Zob. DD 54; KKK 2181; zob. także J. Adamczyk, art. cyt., s. 33.

w Eucharystii; może to być również poświęcenie odpowiedniego czasu na modlitwę wspólnotową w domu lub indywidualną¹⁴. Według Jana Pawła II dzięki podjęciu wskazanych wyżej praktyk, chrześcijanin będzie „jak najlepiej uczestniczył z oddalenia w liturgii niedzielnej Mszy świętej”¹⁵. W przypadku braku szafarza wspólnota może, zgodnie z przepisami prawa, zgromadzić się na liturgii słowa, której może przewodniczyć diakon lub osoba świecka odpowiednio do tego przygotowana¹⁶. Ponadto Katechizm Kościoła Katolickiego stwierdza, że nie zaciągają na siebie grzechu śmiertelnego ci, którzy nie uczestniczą w niedzielnej Eucharystii, ponieważ otrzymali dyspensę od swojego biskupa¹⁷.

Poważną przyczyną, choć nieujęta *expressis verbis* w normach kanonicznych, która uniemożliwia wiernym uczestnictwo w Eucharystii, jest niewątpliwie ogólnoswiatowa pandemia choroby zakaźnej.

W roku 2020 na świecie pojawiła się pandemia wirusa SARS-CoV-2. By ochronić życie i zdrowie, władze państwowe wprowadzały ograniczenia w funkcjonowaniu wszystkich instytucji państwowych i w każdej dziedzinie życia społecznego. Ograniczono również funkcjonowanie Kościołów i związków wyznaniowych. W odpowiedzi na decyzje rządowe, biskupi polscy, zgodnie z rekomendacją Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski, wydali dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej¹⁸. We wspomnianej rekomendacji zostało zaproponowane, aby wierni korzystający z dyspensy udzielonej przez swojego biskupa łączyli się duchowo ze wspólnotą Kościoła poprzez środki społecznego przekazu (radio, telewizję czy Internet)¹⁹. Zachęta ta została podtrzymana przez większość biskupów w wydawanych przez nich dekretach udzielających dyspensy²⁰. Wezwanie do

---

¹⁴ Zob. tamże.

¹⁵ DD 54.

¹⁶ Zob. J. Adamczyk, art. cyt., s. 36.

¹⁷ Zob. KKK 2181, zob. także KPK 1245.

¹⁸ Zob. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r., w: Bartoszk J. (red.), *Duszpasterstwo w czasie pandemii*, [b.m.r.], s. 29; zob. także P. Stanisławski, *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym – ujęcie prawne*, w: M. Chmielewski (red.), *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*, Kraków 2022, s. 38.

¹⁹ Zob. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r., w: J. Bartoszk (red.), dz. cyt., s. 29.

²⁰ Zob. J. Łapucha, *Praeceptum dominicale w czasie epidemii. Studium z zakresu języka kościelnego na przykładzie dokumentów biskupów polskich*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 28 (2021), s. 446.

korzystania z transmisji Mszy świętych i innych nabożeństw można odnaleźć także w dokumentach Stolicy Apostolskiej. 19 marca 2020 roku Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów proponuje, aby duszpasterze organizowali transmisje za pomocą komunikacji teleinformatycznej, które umożliwią wiernym włączenie się w modlitwę²¹. W kolejnym dekrete tej dykasterii zaznaczono, że transmisja ma być przygotowywana *na żywo*²². Również Penitencjaria Apostolska wyraziła zachętę do korzystania z transmisji Mszy świętych: „udziela się odpustu zupełnego wiernym cierpiącym na koronawirusa [...] jeśli w duchu oderwania od jakiegokolwiek grzechu zjednoczą się duchowo poprzez środki masowego przekazu z celebracją Mszy św., odmawianiem Różańca św., pobożnej praktyki Drogi Krzyżowej lub innych form pobożności²³. Korzystanie ze środków społecznego przekazu nie zastępuje jednak wypełnienia obowiązku uczestnictwa w świątyni na Mszy świętej²⁴. Warunkiem *sine qua non* realizacji pierwszego przykazania kościelnego jest fizyczny udział w miejscu sprawowanego kultu²⁵. Z tego względu jedynie taką realną obecność można nazwać uczestnictwem bezpośrednim. Czym innym będzie w takiej sytuacji uczestnictwo pośrednie, które dokonuj się właśnie za pośrednictwem mediów. Dla lepszego zrozumienia zostanie ono omówione w kontekście mediatyzacji życia religijnego i mediatyzacji liturgii.

MEDIATYZACJA LITURGII I UCZESTNICTWO POŚREDNIE WE MSZY ŚWIĘTEJ

Mediatyzacja jest to działalność mediów, w której pośredniczą one w poznawaniu świata oraz mogą wpływać na to, w jaki sposób człowiek postrzega rzeczywistość, która nie jest dostępna jego bezpośredniemu doświadczeniu²⁶. Tak skonstruowana definicja dotyczy przede wszystkim mechanizmu pośrednictwa mediów, niekoniecznie zaś zmiany społecznej wywołanej przez przekaz

²¹ Zob. Dekret Kongregacji w czasie COVID-19 (I), w: J. Bartoszka (red.), dz. cyt., s. 19.

²² Zob. Dekret Kongregacji w czasie COVID-19 (II), w: J. Bartoszka (red.), dz. cyt., s. 21.

²³ Dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii (20.03.2020 r.), w: J. Bartoszka (red.), dz. cyt., s. 14.

²⁴ Zob. DD 54.

²⁵ Zob. P. Stanisław, art. cyt., w: M. Chmielewski (red.), dz. cyt., s. 30; zob. także J. Adamczyk, art. cyt., s. 28–29.

²⁶ Zob. J. Kołodziej, *Mediatyzacja (rzeczywistości społecznej)*, w: W. Pisarek (red.), *Słownik terminologii medialnej*, Kraków 2006, s. 118.

medialny²⁷. Radosław Sierocki wskazuje – za Stigiem Hjarvardem – na dwa rodzaje mediatyzacji. Pierwszym, zwanym bezpośrednim, jest przeniesienie do mediów działań, które wcześniej nie wymagały zaangażowania mediów i bycia przez nie zapośredniczonych. Drugim rodzajem jest mediatyzacja pośrednia, czyli stopniowe nasycanie medialnymi mechanizmami i symbolami różnych aktywności, których jednak nie można zupełnie w całości przenieść do mediów²⁸. Opisując tę zależność, Justyna Szulich-Kałuża zaznacza, że w pierwszym przypadku – bezpośrednim – media wyłaniają się jako niezależna instytucja, do której inne powinny się dostosować, a w drugim – pośrednim – stają się integralną częścią już istniejących instytucji, gdyż potrzebują one środków masowego przekazu²⁹. „Z tej perspektywy – pisze Sierocki – mediatyzacja religii oznacza zespół procesów, w wyniku których religia jest coraz bardziej podporządkowana logice mediów”³⁰. Mediatyzacja dla współczesnego człowieka to w pierwszej kolejności przekaz wizualny, który można opisać, za Andrzejem Dragułą, jako „karierę ekranu”. Ekran nie ma na celu odwzorowania świata, ale kreowanie rzeczywistości. W konsekwencji to co rzeczywiste musi dostosować się do tego, co zostało wykreowane przez media³¹. Maciej Mrozowski podkreśla, że wszystkie wytwory mediów są splotem techniki i ludzkiej wyobraźni. Pozwala to na przekaz świata realnego, ale jednocześnie niesie za sobą ryzyko przekazywania wytworzonego świata fikcyjnego. Prowadzi to do tego, że świat, który zostaje przedstawiony w mediach, jest splotem reprezentacji i kreacji³². Nie ulega wątpliwości, że transmisja Mszy świętej jest właśnie taką formą kreowania rzeczywistości. Sierocki argumentuje to tym, że realizujący transmisję sami decydują, kiedy będą pokazani duchowni, a kiedy tłum uczestniczący na miejscu

---

²⁷ Zob. R. Leśniczak, *Etyczne aspekty mediatyzacji życia religijnego – uwagi do dyskusji*, „Mediatizations Studies” 4 (2020), s. 59.

²⁸ Zob. R. Sierocki, *Praktykowanie religii w nowych mediach. Katolicka przestrzeń facebooka*, Toruń 2018, s. 75.

²⁹ Zob. J. Szulich-Kałuża, *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 13(49) (2021) nr 1, s. 138.

³⁰ R. Sierocki, dz. cyt., s. 75.

³¹ Zob. A. Draguła, „Staliśmy się bowiem widowiskiem świata, aniołom i ludziom” (1 Kor 4,9) : o wizualności w komunikacji wiary, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 1 (2016), s. 135–136.

³² Zob. M. Mrozowski, *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*, Warszawa 2020, s. 377.

wydarzenia³³. Podczas debaty teologów, która odbyła się 12 maja 2005 roku, mówiąc o transmisji liturgii, Draguła zauważył, że „przekaz telewizyjny wykreował pewne znaczenie i my takie znaczenie oglądamy”³⁴. Dlatego Kościół stara się mieć, chociaż niewielki, wpływ na formę transmisji wydarzeń religijnych. Świadczy o tym między innymi wydane w 2017 roku *Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję*³⁵. Dokument ten, poza teologicznym i pastoralnym ujęciem liturgii i transmisji Mszy świętej, wyraża troskę o to, by transmitowana liturgia nie utraciła swojego sakralnego charakteru³⁶. Wskazuje na potrzebę współpracy między osobami zaangażowanymi w celebrację i odpowiedzialnymi za techniczny aspekt jej transmisji. Wymaga także, aby nad poprawnością transmisji czuwała osoba biegła zarówno w liturgii, jak i w dziedzinie mediów³⁷. Według Andrze-

---

Stąd ważna jest intencja oglądającego Mszę
świętą, ponieważ to on ostatecznie zdecyduje
czy będzie uczestniczył w akcie pobożności
czy będzie oglądał Eucharystię jako film.

---

ja Baczyńskiego ważna jest świadomość religijna realizatorów. Wyraża się ona nie tylko w dobrej znajomości liturgii, ale przede wszystkim w tym, „czy wzniosą się na pewien poziom świadectwa, a nie tylko rzemiosła”³⁸. Ostatecznie, nie należy zapominać o tym, że przygotowywana transmisja Mszy świętej jest dla

³³ Zob. R. Sierocki, dz. cyt., s. 81.

³⁴ *Czy klękać przed telewizorem? Debata o telewizyjnej transmisji Mszy św.*, „Homo Dei” 278 (2006) nr 1., s. 78.

³⁵ *Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w Sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, w: Akta Konferencji Episkopatu Polski 29 (2017), 48–55 (dalej jako: DTMS).

³⁶ W. Bartocha, *Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 28 (2019) nr 4, s. 65.

³⁷ Zob. tamże, s. 66, zob. także DTMS 11, 46.

³⁸ *Czy klękać przed telewizorem?...*, s. 88.

odbiorców, którzy oczekują od niej zaspokojenia swoich potrzeb religijnych³⁹. Nie zakładają oni obecności fizycznej w miejscu kultu, ale wyrażają potrzebę „oglądania” celebracji w czasie rzeczywistym. Inaczej rzecz ujmując, odbiorca nastawiony na doświadczenie religijne „wchodzi w pośredni kontakt z misteryjną rzeczywistością sprawowanej Eucharystii mimo transmitowanego obrazu i mimo transmitowanego dźwięku”⁴⁰.

Stąd ważna jest intencja oglądającego Mszę świętą, ponieważ to on ostatecznie zdecyduje czy będzie uczestniczył w akcie pobożności czy będzie oglądał Eucharystię jako film⁴¹.

Proces mediatyzacji religii w czasie pandemii wirusa SARS-CoV-2 nabrał nowego kontekstu. Wykorzystano media jako miejsce realizacji praktyk religijnych na niespotykane wielką skalę. Szulich-Kałuża uważa, że „Kościół przestał oznaczać fizyczną budowlę związaną z określonym miejscem fizycznie zlokalizowanym, a miał szansę stać się wspólnotą wiernych, wspieraną przez struktury sieciowych interakcji społecznych”⁴². Dlatego w dalszej części pracy należy postawić pytanie, jaki cel przyświeca organizacjom transmisji Mszy świętych.

CELE TRANSMISJI MSZY ŚWIĘTEJ

Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję wskazuje, że „pierwszym i podstawowym celem transmisji Eucharystii jest posługa chorym”⁴³. Wydaje się to najbardziej oczywiste zadanie transmitowanej Mszy świętej. Istotą nie jest wypełnienie nakazu zawartego w pierwszym przykazaniu kościelnym (o czym wskazano w pierwszej części niniejszej pracy), ale łączność ze wspólnotą Kościoła. Draguła wskazuje, że transmisja Mszy świętej winna być traktowana przede wszystkim w kategoriach uzupełnienia parafialnego duszpasterstwa chorych. Nie powinno się traktować jej jako samodzielnej i w pełni wystarczającej formy pastoralnej⁴⁴. Transmisja ma

---

³⁹ Zob. R. Leśniczak, dz. cyt., s. 60.

⁴⁰ A. Draguła, *Czy media zdolne są transmitować zbawienie?*, „*Studia Salvatoriana Polonica*” 3 (2009), s. 156.

⁴¹ Zob. *Czy klękać przed telewizorem?*, s. 81.

⁴² Zob. J. Szulich-Kałuża, art. cyt., s. 140.

⁴³ DTMS 8.

⁴⁴ Zob. A. Draguła, *Eucharystia...*, s. 368

także wymiar ewangelizacyjny i formacyjny⁴⁵. Ten pierwszy polega na docieraniu z przekazem Dobrej Nowiny do osób, które utraciły łączność z Kościołem lub nie znają Kościoła. W tym przypadku nie należy traktować transmisji jako wyłącznej formy ewangelizacji czy rozwoju życia duchowego. Może to doprowadzić do przekonania, że instytucja Kościoła i inni członkowie wspólnoty są zbędni w procesie przekazywania wiary⁴⁶. Krzysztof Marcyński zwraca uwagę na bezpośredniość przekazu wiary, którą opisuje jako cielesność. Według niego natura mediów wyklucza bezpośredniość, a więc „pozbawia ludzkie komunikowanie cech wcielenia i [...] ludzkiego charakteru”⁴⁷. Jeżeli transmisja Mszy świętej ma cel ewangelizacyjny, to tylko w ograniczonym zakresie, który w końcu i tak musi zostać przeniesiony do bezpośredniego spotkania ze wspólnotą Kościoła. Drugim wymiarem, o którym wspomina *Dyrektorium*, jest formacja. Dokument odwołuje się w tym miejscu do adhortacji apostolskiej Benedykta XVI *Sacramentum caritas*⁴⁸ i Konstytucji o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II *Sacrosanctum concilium*⁴⁹. Papież pisze, że „Msza święta transmitowana przez telewizję ma bez wątpienia charakter pewnego wzorca. Należy więc dołożyć szczególnego starania, aby w celebracji, poza tym, że odbywa się ona w miejscach godnych i dobrze przygotowanych, szanowano normy liturgiczne”⁵⁰. Konstytucja o liturgii nie wyraża tego *expressis verbis*, ale zaleca, by przekazywanie czynności liturgicznych odbywało się w sposób taktowny i godny⁵¹. Ważnym zastrzeżeniem jest to, że nie należy sprawować Mszy świętej wyłącznie w celu jej transmisji oraz że jedyną dopuszczalną formą przekazu jest transmisja w czasie rzeczywistym (*live*). W czasie pandemii koronawirusa *explicite* wyjaśnił to ordynariusz diecezji opolskiej bp Andrzej Czaja. Nakazał on usuwanie z Internetu nagrań Mszy świętej⁵². Biskup opolski argumentował to

⁴⁵ Zob. DTMS 9, 10.

⁴⁶ Zob. A. Draguła, *Eucharystia...*, s. 356.

⁴⁷ K. Marcyński, *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016, s. 120.

⁴⁸ Zob. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritas*, Rzym 2007 (dalej jako: SC).

⁴⁹ Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002 (dalej: KL).

⁵⁰ SC n. 57.

⁵¹ Zob. KL 20.

⁵² Zob. Bp Czaja nakazuje swoim księżom usuwanie nagrań transmitowanych w internecie mszy, „Więź.pl” z 20.04.2020 r., <https://wiez.pl/2020/04/24/bp-czaja-nakazuje-swoim-ksiezom-usuwanie-nagran-transmitowanych-w-internecie-mszy/> (dostęp 16.02.2022 r.).

tym, że oglądanie zarejestrowanej wcześniej Eucharystii „nigdy nie będzie formą nawet duchowej łączności z celebrowaną liturgią”⁵³. Czym zatem jest owa *duchowa łączność*, do której od samego początku pandemii zachęcali pasterze Kościoła?

NOWA KATEGORIA JEDNOŚCI CZASU BEZ JEDNOŚCI MIEJSCA

Bezpośrednie uczestnictwo we Mszy świętej możliwe jest tylko wtedy, gdy wierny znajduje się w miejscu celebracji. Konieczne jest zachowanie jedności miejsca i czasu. Założenie to powszechnie uważa się wciąż za obowiązujące: konieczna jest fizyczna obecność w czasie rzeczywistym. Transmisja Eucharystii, choć zachowuje jednośc czasu, to wyklucza jednośc miejsca. Wierny pozostaje w swoim domu, a sprawowanie kultu odbywa się w świątyni. Medium przekazujące transmisję z zasady jest tylko środkiem przekazu, za pomocą którego wspólnota celebrująca Eucharystię komunikuje się *na odległość* z wiernym będącym w innym miejscu. Przykładem mogą być w tym miejscu wstępy we Mszach świętych transmitowanych wypowiadanych przez duchownego, który może pozdrowić wszystkich łączących się za pośrednictwem mediów masowych. Jest to, niekiedy może nieświadomy, wynik mediatyzacji liturgii. Wynika on stąd, że celem programów *na żywo* jest doprowadzenie widza do takiego poczucia, że uczestniczy w programie lub wydarzeniu tu i teraz. Wywołuje się je poprzez bezpośrednie zwroty do widza, które to zwroty mają go utwierdzić w przekonaniu, iż jest częścią programu, na którego realizację ma wpływ wpływać chociażby dzięki możliwości telefonowania do studia telewizyjnego⁵⁴. Refleksja naukowa na określenie takiego procesu używa terminów *teleobecność*⁵⁵ i *telewspólnota*⁵⁶. Oba pojęcia zakładają inne miejsca pobytu nadawcy i odbiorcy (miejsca transmisji i miejsca jej odbioru) i opisują zdolność do działania na duże odległości za pomocą środków komunikacji masowej. Marcyński podkreśla jednak, że teleobecność, mimo stosowanych technik medialnych, zawsze będzie uboższa od obecności fizycznej⁵⁷, ponieważ

---

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Zob. M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 4 (35) (2008), s. 39.

⁵⁵ Zob. K. Marcyński, dz. cyt., s. 121.

⁵⁶ Zob. A. Draguła, *Dobre narzędzie i zły nauczyciel*, w: M. Robak (red.), *Zarzućcie sieć*, Warszawa 2001, s. 119.

⁵⁷ Zob. K. Marcyński, dz. cyt., s. 121.

tworzy ułudę wspólnoty⁵⁸. Można powiedzieć, że teleobecność wytwarza sztuczny medialnie świat, w którym dochodzi do stworzenia telewspólnoty. Draguła z kolei zwraca uwagę, że przedrostek *tele* wskazuje na odległość, która jest przeciwieństwem obecności⁵⁹. Tym, co tworzy namiastkę wspólnoty, jest możliwość dostrzeżenia nadawcy i jego gestów⁶⁰. Tych gestów, postawy i zachowania nie zobaczy już prezbiter sprawujący Eucharystię w kościele u odbiorcy pozostającego w swoim mieszkaniu.

Pragnienie brania udziału w transmisji Mszy świętej, teleobecności w niej i tworzenia przez nią telewspólnoty nie może mieć miejsca za wszelką cenę.

Benedykt XVI przestrzegał, że gdy „pragnienie wirtualnej łączności staje się obsesja, człowiek zaczyna się izolować, zrywając realne więzi społeczne”⁶¹. Świat, który jest pełen nowych technologii komunikacyjnych, zaciera granice między światem rzeczywistym a wirtualnym. Trudność ta dostrzegana jest w języ-

---

Pragnienie brania udziału w transmisji Mszy świętej, teleobecności w niej i tworzenia przez nią telewspólnoty nie może mieć miejsca za wszelką cenę.

---

ku, którym posługują się głównie ludzie młodzi. Magdalena Bigaj w jednym ze swoich tekstów przytaczała historię dwunastoletniego chłopca, który w środku nocy oświadczył swoim rodzicom, że idzie na koncert, który będzie oglądał przed telewizorem⁶².

W trzecim punkcie przywołano wypowiedź Andrzeja Czai, który zastrzegając, że duchową łączność można osiągnąć tylko w przypadku transmisji *na żywo*, ponieważ ważniejsze „jest wzbudzenie intencji, duchowe nastawienie, pragnienie

---

⁵⁸ Zob. A. Draguła, *Dobre narzędzie...*, s. 119

⁵⁹ Zob. tenże, *Eucharystia...*, s. 232.

⁶⁰ Zob. K. Marcyński, dz. cyt., s. 125.

⁶¹ Benedykt XVI, *Orędzie na 43. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu* (24.01.2009), w: M. Laskowska (red.), *Komunikacja społeczna według Benedykta XVI*, Kraków 2016, s. 43.

⁶² Zob. M. Bigaj, *Cyfrowi tubylcy z plemienia przepływu*, „Więź” 680 (2020) nr 2, s. 7.

Komunii”⁶³, niż samo *oglądanie* relacji ze świątyni. Duchową łączność powinno się traktować jako pewną kategorię nie tyle *uczestnictwa* co intencji wiernego, która jest wzbudzana z zachowaniem jedności czasu, bez jedności miejsca. Towarzysząca jej transmisja Mszy świętej ma być pomocą, ponieważ przekazuje wydarzenie, w którym z obiektywnych powodów wierny nie może wziąć udziału, ale pragnie zachować jedność ze wspólnotą Kościoła. W takim postrzeganiu duchowej łączności można uniknąć niebezpieczeństwa wyniesienia transmisji Mszy świętej do tej samej rangi co fizyczne uczestnictwo w liturgii sprawowanej w świątyni. Duchowej łączności nie powinny towarzyszyć inne zajęcia, które można wykonywać w domu - analogicznie, jak nie powinny one towarzyszyć codziennemu pacierzowi. Przyjmowanie postaw podczas oglądania transmisji Mszy świętej na wzór tych stosowanych w świątyni nie jest warunkiem koniecznym do nawiązania łączności ze wspólnotą sprawującą tę Mszę. Wynikają one z osobistej pobożności wiernego⁶⁴. Zwracał na to uwagę Draguła w artykule zamieszczonym na portalu *wiez.pl* „zachowanie odbiorcy podczas transmisji liturgii zależeć będzie od jego osobistej wrażliwości, a także od medium, z którego korzystamy. Komputer w sposób naturalny sytuuje odbiorcę na krześle przy biurku. Telewizor generuje sytuację podobną do ołtarza, wobec którego się zwracamy. Dźwięk radia – i tu jest jego przewaga – nie koncentruje nas na samym odbiorniku. [...] Nie ma ani przepisów, ani zgody między teologami, jak powinien zachowywać się odbiorca podczas transmisji. Oczywiście, może się zachowywać na sposób właściwy dla uczestnictwa we Mszy: odpowiadać na wezwania kapłana, wykonywać przepisywane gesty, zachowywać odpowiednie postawy itd. Od zewnętrznych gestów (*participatio externa*) ważniejsze jest jednak wewnętrzne nastawienie (*participatio interna*)”⁶⁵.

Duchowa łączność może być także kategorią przedłużenia spotkania rozpoczętego fizycznie lub wyrazem oczekiwania na fizyczne spotkanie, choć dokonuje się w świecie wirtualnym.

Ważne, aby – podobnie jak w przypadku wzbudzenia intencji – *duchowej łączności* towarzyszyła transmisja Mszy świętej. Wierny zapewne ma doświadczenie uczestnictwa fizycznego w celebracji liturgicznej. Jeżeli nie może, ze względu na

---

⁶³ Zob. A. Draguła, *Modlitwa, nie „oglądanie”*. Instrukcja obsługi transmisji Mszy świętej, „Wież.pl” z 14.03.2020, <https://wiez.pl/2020/03/14/chodzi-o-modlitwe-a-nie-ogladanie-instrukcja-obslugi-transmisji-mszy-swietej/> (dostęp 16.02.2022).

⁶⁴ *Czy klękać przed telewizorem?*, s. 80–81.

⁶⁵ Zob. A. Draguła, *Modlitwa, a nie „oglądanie”*.

pandemii, brać w niej udziału, doświadczenie realnego spotkania zostaje przedłużone i podtrzymywane przez media. Staje się jednocześnie oczekiwaniem na możliwość realnego zjednoczenia się podczas liturgii w świątyni. Takiego porównania, w kontekście mediów społecznościowych, użył papież Franciszek w *Orędziu na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*: „Trzeba przyznać, że sieci społecznościowe [...] służą do lepszego łączenia nas, odnajdowania się i pomagania sobie nawzajem [...]. Jest oczywiste, że *wirtualna wspólnota społecznościowa* nie jest automatycznie synonimem *wspólnoty*. [...] Jak zatem odnaleźć prawdziwą tożsamość wspólnotową [...] także w sieci *online*? Można podjąć próbę sformułowania ewentualnej odpowiedzi, poczynając od metafory – *obrazu ciała i członków*, której używa św. Paweł, mówiąc o relacji wzajemności między

---

Duchowa łączność może być także kategorią przedłużenia spotkania rozpoczętego fizycznie lub wyrazem oczekiwania na fizyczne spotkanie, choć dokonuje się w świecie wirtualnym.

---

ludźmi, opartej na jednoczącym je organizmie. [...] Obraz ciała i członków przypomina nam, że korzystanie z *sieci społecznościowej* jest dopełnieniem spotkania osobowego, które przeżywa się poprzez ciało, serce, oczy spojrzenie, oddech drugiego. Jeśli sieć jest używana jako przedłużenie tego spotkania lub w oczekiwaniu na nie, to wówczas nie zdradza siebie i pozostaje bogactwem dla komunii”⁶⁶.

ZAKOŃCZENIE

Należy zauważyć, że temat transmisji Mszy świętej, mimo wielu opracowań, pozostaje nadal aktualny i ważny w obecnym kontekście życia społecznego i religijnego. Rozwijające się technologie komunikacyjne mogą wywołać wrażenie, że

---

⁶⁶ Franciszek, *Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich. Orędzie na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu 2019 r.*, „L'Osservatore Romano” 2 (2019), s. 50–51.

zastąpią fizyczną (realną) wspólnotę wiary. Dodatkowo czas pandemii wirusa SARS-CoV-2 wpłynął na trwającą mediatyzację Kościoła, ponieważ zmusił wiernych do poszukiwania nowych form praktykowania życia religijnego. Przywołane w niniejszym opracowaniu dotychczasowe interpretacje zjawiska transmisji Mszy świętej pozwoliły przeprowadzić analizę pojęcia *duchowej łączności*. Dzięki temu wskazano, że jest to termin, który może stać się kategorią opisującą jedność czasu, bez jedności miejsca. Wymaga on od wiernego wzbudzenia intencji zjednoczenia się ze wspólnotą Kościoła czemu pomóc ma transmisja *na żywo* Eucharystii. Tak rozumiana *duchowa łączność* będzie wynikiem doświadczenia udziału w liturgii i stanie się jej przedłużeniem, a jednocześnie oczekiwaniem na kolejne, fizyczne spotkanie. Należy jednak mieć na uwadze ograniczoność transmisji medialnej. Kieruje się ona swoimi prawami i zasadami, które nie są w stanie przekazać w pełni bogactwa życia religijnego. Nie jest to także forma zastępcza na czas pandemii. Powinno się widzieć jej ograniczenia i umiejętnie wykorzystywać możliwości.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk J., *Niedzielne celebracje w przypadku niemożności uczestnictwa w Eucharystii* (kan. 1284 2), „Liturgia Sacra” 20 (2014) nr 1, s. 25–41.
- Bartocha W., *Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 28 (2019) nr 4, s. 55–69.
- Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska Sacramentum caritas*, Rzym 2007.
- Benedykt XVI, *Orędzie na 43. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu* (24.01.2009), w: Laskowska M. (red.), *Komunikacja społeczna według Benedykta XVI*, Kraków 2016, s. 41–44.
- Bigaj M., *Cyfrowi tubylcy z plemienia przepływu*, „Więź” 680 (2020) nr 2, s. 7–17.
- Bp Czaja nakazuje swoim księżom usuwanie nagrań transmitowanych w internecie mszy, „Więź.pl” z 20.04.2020 r., <https://wiesz.pl/2020/04/24/bp-czaja-nakazuje-swoim-ksiezom-usuwanie-nagran-transmitowanych-w-internecie-mszy/> (dostęp 16.02.2022 r.).
- Czy klękać przed telewizorem? Debata o telewizyjnej transmisji Mszy św.*, „Homo Dei” 2006 n. 1(278), s. 75–89.
- Dekret Kongregacji w czasie COVID-19 (I)*, w: Bartoszk J. (red.), *Duszpasterstwo w czasie pandemii*, bmrw, s. 19–20.
- Dekret Kongregacji w czasie COVID-19 (II)*, w: Bartoszk J. (red.), *Duszpasterstwo w czasie pandemii*, bmrw, s. 21–22.

- Dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie do przyznawania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii (20.03.2020 r.)*, w: Bartoszk J. (red.), *Duszpa-sterstwo w czasie pandemii*, bmrw, s. 23–25.
- Draguła A., *Czy media zdolne są transmitować zbawienie?*, „*Studia Salvatoriana Polonica*” 2009 t. 3, s. 145–158.
- Draguła A., *Dobre narzędzie i zły nauczyciel*, w: Robak M. (red.), *Zarzućcie sieć*, Warszawa 2001, s. 117–126.
- Draguła A., *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy Świętej w radiu i telewizji*, Zielona Góra 2009.
- Draguła A., „*Staliśmy się bowiem widowiskiem świata, aniołom i ludziem*” (1Kor 4,9): o wi-
zualności w komunikacji wiary, „*Biuletyn Edukacji Medialnej*” 2016 n. 1, s. 130–142.
- Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w Sprawie celebracji Mszy świętej transmitowa-
nej przez telewizję*, w: Akta Konferencji Episkopatu Polski 29 (2017), 48–55.
- Franciszek, *Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich. Orędzie na
Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu 2019 r.*, „*L'Osservatore Romano*” 2
(2019), s. 49–51.
- Jan Paweł II, „*List apostolski «Dies Domini» z 31.05.1998 r.*”.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2009.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984.
- Kołodziej J., *Mediatyzacja (rzeczywistości społecznej)*, w: Pisarek W. (red.), *Słownik termi-
nologii medialnej*, Kraków 2006, s. 118–119.
- Leśniczak R., *Etyczne aspekty mediatyzacji życia religijnego – uwagi do dyskusji*, „*Mediati-
zations Studies*” 4 (2020), s. 57–70.
- Łapucha J., *Praeceptum dominicale w czasie epidemii. Studium z zakresu języka kościelnego
na przykładzie dokumentów biskupów polskich*, „*Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*”
28 (2021), s. 437–455.
- Marcyński K., *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016.
- Mrozowski M., *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*, War-
szawa 2020.
- Sierocki R., *Praktykowanie religii w nowych mediach. Katolicka przestrzeń facebooka*, To-
ruń 2018.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum concilium*, w: *Sobór Wa-
tykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002.
- Stanisz P., *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i ze-
wnętrznym – ujęcie prawne*, w: Chmielewski M. (red.), *Komunikacja Kościoła kato-
lickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*,
Kraków 2022, s. 23–74.
- Szpunar M., *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „*Studia Medioznawcze*” 35
(2008) nr 4, s. 31–40.
- Szulich-Kałuża J., *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „*Roczniki Nauk Spo-
łecznych*” t. 13(49) (2021) nr 1, s. 133–150.

*Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r.,
w: Bartoszk J. (red.), Duszpasterstwo w czasie pandemii, bmrw, s. 29–31.*

Biogram

Łukasz Paluch – mgr lic. teologii, prezbiter archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego i w Instytucie Nauk Teologicznych US. Zainteresowania badawcze dotyczą: teologii pastoralnej, eklezjologii, mediów i komunikacji społecznej.

ORCID: 0000-0001-8130-090X